

ROZDZIAŁ 6

DZIAŁALNOŚĆ KULTURALNO–OŚWIATOWA

6.1 Wydziały kulturalno–oświatowe ZPP

Brak zaufania miejscowej ludności polskiej do ZPP oraz nieprzychylny stosunek władz ukraińskich spowodowały, że jednym z celów aktywności Związku będzie przełamywanie tej niechęci i próba zyskania aprobaty środowiska. Praca kulturalno–oświatowa skupiała się na „ukształtowaniu” ideowym jak największej rzeszy obywateli polskich, którzy wkrótce mieli opuścić zachodnie obwody USRR.

* * *

Wydział Kultury i Oświaty Zarządu Głównego ZPP powołany został do życia decyzją zjazdu tej organizacji. Swoje właściwe funkcjonowanie rozpoczął we wrześniu 1943 r. Jego główne zadanie polegało na ścisłej współpracy z władzami radzieckimi w tworzeniu polskich szkół, domów dziecka, przedszkoli i internatów. Ponadto Utrzymywał bliskie kontakty z Komitetem ds. Dzieci Polskich. Początkowo kierował również sekcją wydawniczą, dostarczając polskojęzyczne książki zesłańcom, placówkom oświatowym i wychowawczym oraz żołnierzom.

W porównaniu z obszarem południowo–wschodniej przedwojennej Polski, działalność kulturalno–oświatowa w głębi ZSRR była zdecydowanie „łatwiejsza”, bowiem wcześniej na tym obszarze dostęp do polskiej kultury był w zasadzie bardzo ograniczony. We Lwowie czy Stanisławowie było odwrotnie. „Przemianowanie” terenów na Zachodnią Ukrainę nie mogło zmienić mentalności Polaków, którzy niemalże w każdym budynku, na każdej ulicy widzieli wspaniałe polskie dziedzictwo narodowe.

Z wielką historyczną, kulturalną i oświatową rolą polskiego Lwowa Sowieci ponownie zetknęli się w 1939 r. Ich priorytetem stało się wówczas jej wyparcie, aby w przyszłości w mieście zapanowała kultura radziecka. Według planów, Lwów miał być głównym nośnikiem nowych treści propagandowych w duchu ideologii komunistycznej, które powinny emanować na cały obszar Zachodniej Ukrainy. Tymczasową przeciwwagą dla kultury polskiej miał być także żywioł ukraiński. Realizację sowieckich planów zatrzymał wybuch wojny z III Rzeszą. Powrócono do nich po wyzwoleniu miasta przez Armię Czerwoną. Wizytujący Lwów we wrześniu 1944 r. inż. Z. Sznek i H. Koszutska, zauważyli, że w mieście „daje się odczuć brak propagandy (prasy, wydawnictw, filmów), wyjaśniających

szerokim masom polskim istotny stan rzeczy w sprawie polskiej”¹. Zaistniałą lukę miał „wypełnić” m.in. Wydział Kulturalno–Oświatowy Zarządu Obwodowego Związku Patriotów Polskich.

Początkowo został on podzielony na cztery referaty: prasowy, radiowy, imprezowy i szkolny². Z czasem struktura ta uległa zmianie.

Posiedzenia Wydziału odbywały się średnio raz w tygodniu w lokalu przy ul. Legionów 31. Ponadto jego działacze uczestniczyli w spotkaniach zarządów obwodowego oraz rejonowych. Współpracowali z Wydziałem Organizacyjnym, Młodzieżowym, Opieki Społecznej, kołami rodzicielskimi, dyrekcjami szkół polskich we Lwowie, sekcjami zawodowymi, zakładami naukowymi. Utrzymywali stały kontakt z Miejskim Wydziałem Agitacji i Propagandy, Miejskim Wydziałem Oświaty Ludowej i Obwodowym Wydziałem Kultury i Sztuki.

Całokształt pracy Wydziału obejmował wiele płaszczyzn, m.in. organizację okolicznościowych imprez artystycznych, akcję pomocy Warszawie, zbiórkę książek czy nadzorowanie Teatru Małych Form „Miniatury”. Jednym z zadań było również przygotowywanie referatów oraz audycji radiowych dotyczących „spraw ideologicznych, ogólnych i nawiązujących do zagadnień aktualnych”. Do końca maja 1945 r. opracowano m.in. następujące zagadnienia: „Działalność ZPP”, „Zwycięstwo demokracji”, „Rocznica wypadków lwowskich 16 kwietnia 1936 r.”, „Przyjaźń polsko–radziecka”, „Zjednoczenie ziem polskich”, „Umowa polsko–radziecka”, „Rocznica powstania w getcie warszawskim”, „O Konstytucji 3 Maja”, „Polska a Związek Radziecki”³.

Pierwszym przewodniczącym Wydziału został Jan Brzoza. Kierował nim do swojego wyjazdu do końca stycznia 1945 r. Jego następcami zostali Jan Fedyk oraz Franciszek Jukniewicz (aneks I/6). Byli to ludzie wykształceni (J. Fedyk i F. Jukniewicz posiadali tytuł doktora), którzy bardzo dobrze posługiwali się słowem pisanym, co było niezwykle cenne dla propagandy.

Zachowane materiały źródłowe nie informują, kto wchodził w skład Wydziału Kulturalno–Oświatowego w okresie, kiedy jego kierownikami byli J. Brzoza i J. Fedyk.

¹ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), zespół akt Związek Patriotów Polskich w ZSRR 1943–1946 (dalej: ZPP w ZSRR), sygn. 2307, Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Z. Szneka i H. Koszutskiej z prac przeprowadzonych w kierunku organizacji oddziału ZPP we Lwowie we wrześniu 1944 r. (maszynopis), k. 25; Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutskiej z prac przeprowadzonych w kierunku organizacji oddziału ZPP we Lwowie we wrześniu 1944 r. (rękopis), k. 28.

² E. Treła–Mazur, *Sowietyzacja oświaty w Małopolsce Wschodniej pod radziecką okupacją 1939–1941*, Kielce 1998, s. 255.

³ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1III do 31 V 1945 r., k. 29.

Pełnym składem działaczy dysponujemy dopiero po ponownym ukonstytuowaniu się Wydziału we wrześniu 1945 r. pod kierownictwem F. Jukniewicza. Jego zastępcą został Ozjasz Szechter. Znalazły się w nim osoby związane z teatrem (K. Bajon, S. Czosnowski, H. Luft z żoną) oraz zaangażowane w pracę z młodzieżą (A. Kamińska, M. Aman, W. Piechocki). Zarząd uzupełniali niezidentyfikowani z imienia Myrdzio oraz Malik⁴.

Pod koniec grudnia 1945 r., podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP podjęto decyzje o zorganizowaniu komisji kulturalno-oświatowych w rejonach: kolejowym, szewczenkowskim i „ewentualnie stalinowskim”⁵.

Po wyjeździe części członków Wydziału Kulturalno-Oświatowego (m.in. O. Szechtera, W. Piechockiego, Myrdzio) jego działalność „osłabła”. Najbardziej było to widać od 15 lutego do 31 marca 1946 r. Po uzupełnieniu Zarządu Ettingerem i Szafem, od kwietnia 1946 r. „intensywność i poziom pracy, zwłaszcza w dziale prasowo-radiowym” wyraźnie wzrosła.

W okresie od 1 stycznia do 31 marca 1946 r. Wydział odbył ogółem osiem zebrań. Uczestniczył też w posiedzeniach innych wydziałów (Organizacyjnego, Młodzieżowego, Opieki Społecznej), Komitetu Obywatelskiego Obchodów Kościuszkowskich oraz sekcji zawodowych. Aktywiści brali udział w „zebraniach charakteru informacyjnego, literackiego i innych”. Ponadto udzielali pomocy zarządom ZPP w Czortkowie oraz Boryslawiu⁶.

W okresie od 1 kwietnia do 15 maja r. Wydział odbył trzy posiedzenia. Ponadto uczestniczył w spotkaniach innych wydziałów, komisji i sekcji zawodowych oraz „udzielał pełnej pomocy i podejmował interwencje w związku z pracami delegata Ministerstwa Oświaty w sprawie prywatnych księgozbiorów”⁷.

* * *

W Czortkowie przewodniczącym Wydziału Kulturalno-Oświatowego został Ludwik Szybejko, pomagać mieli mu Włodzimierz Charyk, Hieronim Piotrkowski oraz Ryszard Krzyżanowski. Na początku lipca 1945 r., podczas posiedzenia Zarządu, stwierdzono, że działalność kulturalno-oświatowa „powinna być należycie zorganizowana i (...)

⁴ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 15; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 67.

⁵ *Ibidem*, sygn. 1304, Protokół Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie z 17 XII 1945 r., k. 66; Plan Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie na grudzień 1945 r., k. 31.

⁶ *Ibidem*, sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 III 1946 r., k. 80.

⁷ *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 8; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 86.

uzewnętrzniać się przez referaty dla ludności polskiej na podstawie gazet i audycji”⁸. Zachowane materiały archiwalne pozwalają wnioskować, że działaczom udało się to zrealizować, wygłaszając kilkadziesiąt referatów w Czortkowie, ale także w pobliskich miastach, wsiach i stacjach kolejowych, skąd wyjeżdżali Polacy⁹.

Do sierpnia 1945 r. odczyty prezentowały najczęściej cele i zadania ZPP (wygłaszali je L. Szybejko i H. Kędzierski). Po podpisaniu 16 sierpnia 1945 r. układu polsko-radzieckiego o granicy państwowej tematyka referatów skupiła się głównie na „znaczeniu ziem zachodnich dla Polaków” oraz „podroży nad Odrę”. Spotkania nie były systematyczne i planowe, organizowane raczej „w razie potrzeb” lub podczas „kontroli” delegatów ZG ZPP – Z. Biller, S. Ecksteina, płk W. Sokorskiego.

* * *

W Drohobyczu początkowo przewodniczącym Wydziału Kulturalno-Oświatowego został Jan Miś, który „całkowicie ze swojego zadania nie wywiązał się”. W sierpniu 1945 r. jego miejsce zajął Henryk Jurasz, który, podobnie jak poprzednik, nie podołał powierzonym mu obowiązkom. W październiku 1945 r. przewodniczącą mianowano Annę Laufersweiller, której wreszcie udało się dobrać odpowiednich współpracowników. Jej zastępcą został Tadeusz Czapski, a członkami: Daniel Tannenbaum, Samuel Tannenbaum, Karolina Śliwa, Stanisława Polakowska, Wiesław Morski, Wacław Kowalski, Bronisława Gerfunkel, Irena Schneider, Krystyna Hechł, Rita Bebczuk, Antoni Lenczarowicz¹⁰.

Ludzie ci, w większości, mieli związek „ze słowem pisanym” już w okresie międzywojennym. Niezwykle pomocnym aktywistą, zwłaszcza przy pisaniu tekstów nowych odczytów, był również Piotr Sieńko¹¹.

Od sierpnia do grudnia 1945 roku drohobyccy działacze ZPP urządzili kilkanaście odczytów. Były one poświęcone następującym kwestiom: „Nowa struktura gospodarcza Polski”, „Ziemie Zachodnie i ich bogactwa”, „Znaczenie koalicji czterech stronnictw demokratycznych”, „2 Listopady”, „Zadania ZPP i praca wśród Polonii Radzieckiej”.

* * *

Zachowane materiały archiwalne nie pozwalają nam stwierdzić, jak funkcjonował Wydział Kulturalno-Oświatowy Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie. Ogromne problemy sprawia również ustalenie jego składu osobowego.

⁸ *Ibidem*, sygn. 1359, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 10 VII 1945 r., k. 5–6.

⁹ *Ibidem*, sygn. 1358, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie po 16 VIII 1945 r., k. 32–33, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie do 15 I 1946 r., k. 143–145.

¹⁰ sygn. 1283, Protokół nr 36 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 26 XI 1945 r., s. 41–42.

¹¹ *Ibidem*, sygn. 86, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP w Drohobyczu od 8 VIII do 30 XII 1945 r., k. 26.

Głównym zadaniem, postawionym przed wydziałami kulturalno-oświatowymi ZPP, było propagowanie wśród mieszkańców haseł, wpajających im nowe „wartości” i sposób myślenia. Wykorzystując zawieruchę wojenną i brak szerokiego dostępu do prasy ZPP stawał się dla sporej części Polaków (którzy nie mieli kontaktu z podziemiem niepodległościowym) jedynym źródłem informacji. Ukazywane w referatach hasła samostanowienia narodów, miały z jednej strony „usprawiedliwić” zabór ziem wschodnich II RP, z drugiej przekonać mieszkańców by opuścili ojcowiznę i wyjechali na zachód.

6.2 Akcja pomocy Warszawie

Wyzwolenie prawobrzeżnej Warszawy wywołało powszechną radość wśród polskich zesłańców w głębi ZSRR oraz ludności kresowej. Skłoniło to ZG ZPP do zorganizowania wśród nich akcji pomocy Warszawie. Dla Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie stała się ona jednym z pierwszych przedsięwzięć na płaszczyźnie kulturalno-oświatowej¹².

Zgodnie z zaleceniami Moskwy należało w mieście wybrać Komitet Obywatelski, w skład którego wchodzić mieli przedstawiciele inteligencji i robotników Lwowa, cieszący się zaufaniem i sympatią mieszkańców¹³. Propozycja wydania w tej sprawie wspólnej odezwy oraz „ustalenia listy osób, do których należało się zwrócić po podpisy”, pojawiła się już 22 września 1944 r. na pierwszym posiedzeniu Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie¹⁴.

¹² E. Trela-Mazur, *Specyfika działalności kulturalno-oświatowej Związku Patriotów Polskich w ZSRR na Ukrainie*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu 1985, Historia XXII, s. 126; E. Kowalczyk, *Działalność Związku Patriotów Polskich na Wileńszczyźnie 1944–1946*, Warszawa, s. 137; M. Jagielska, *Materiały Związku Patriotów Polskich okręgu lwowskiego w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Biblioteka” 1999, nr 3, s. 11; M. Jagielska podaje, że „sprawą otwartą pozostaje ustalenie inicjatora powołania we Lwowie Komitetu Pomocy Warszawie”, a „powszechna i natychmiastowa solidarność lwowian z umęczoną stolicą zmusiła władze ZPP w Moskwie do przyłączenia się do tej akcji, mimo wcześniejszej, zakrojonej na szeroką skalę antypowstańczej propagandy”. Przytacza także fakt, że „we wrześniu 1944 r. Komitet Lubelski i centrala ZPP nie wsparli S. Mikołajczyka w jego zabiegach o pomoc Związkowi Radzieckiego dla walczącej stolicy”.

¹³ W skład Obywatelskich Komitetów Pomocy Warszawie wchodziły często bardzo znane osoby, powszechnie szanowane autorytety. W wyzwolonym Lublinie honorowym przewodniczącym 24 sierpnia 1944 r. został Stefan Jaracz. Zaapelował on do społeczeństwa ziem wyzwolonych o składanie darów w postaci pieniędzy, żywności, lekarstw, odzieży dla potrzeb poszkodowanej ludności stolicy; M. Przygoński, *Stalin i powstanie warszawskie*, Warszawa 1994, s. 51.

¹⁴ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie 22 IX 1944 r., k. 1; sygn. 141, Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie 22 IX 1944 r., k. 58; sygn. 2307, Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutskiej z prac we Lwowie we wrześniu 1944 r. (maszynopis), k. 24a; Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutskiej z prac we Lwowie we wrześniu 1944 r. (rękopis), k. 28–29.

Na kolejnym spotkaniu, 27 września, przewodniczący Zarządu Obwodowego – prof. Stanisław Mazur poinformował o poczynionych w tej sprawie działaniach¹⁵. W ciągu kilku dni udało się zebrać podpisy szeregu profesorów uniwersytetu oraz politechniki (tutaj zbierał je prof. Władysław Nikliborc).

Lwowscy działacze ZPP próbowali wciągnąć do akcji pomocy Warszawie także kościół. W sprawozdaniu Zarządu odnotowano, że arcybiskup Bolesław Twardowski odmówił parafowania odezwy, uzasadniając, że „od początku wojny nie podpisywał żadnych oświadczeń publicznych”¹⁶. Odcinając się od ideologii ZPP, nie wyraził zgody na udział duchowieństwa w tej akcji, mającej podłoże polityczne. Postanowił jedynie wesprzeć działania przez „złożenie datku”¹⁷. Zastanawiający jednak to, kiedy lwowscy działacze mieliby się spotkać z arcybiskupem. Zmarł on bowiem rano 22 września 1944 r., czyli w dniu powstania Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie¹⁸.

Zetpepowscy działacze zdecydowali zaciągnąć pożyczkę na wydrukowanie 300 egz. odezwy do obywateli miasta Lwowa (do 18 października 1944 r.)¹⁹. Jedna z takich ulotek zachowała się w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Uniwersyteckiej im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (ilustracja 9)²⁰. Możemy w niej przeczytać, że chociaż „od pięciu lat naród polski jęczy w niemieckiej niewoli”, a „krwawy najeźdźca niszczy polską kulturę, morduje najlepszych synów naszej Ojczyzny”, to jednak „naród nie ugiął się i nie dał się zgnębić, mimo najstraszliwszego w dziejach terroru” i „przeciwstawiał się na każdym kroku i wszelkimi sposobami krzyżackim grabieżcom”. W walce z hitlerowskimi Niemcami przodowała Warszawa, miasto, które w 1939 r. walczyło „do ostatniego naboju” i swym bohaterstwem dowiodło światu, że „jest stolicą wielkiego narodu”. Pod koniec 1944 r., kiedy „leżała w gruzach”, a jej bohaterska ludność ginęła i cierpiała „męczarnie z rąk niemieckich

¹⁵ Por. R. Duda, *Lwowska szkoła matematyczna*, Wrocław 2007, s. 168. Według autora od 25 IX do 2 X 1944 r. prof. Mazur wraz z prof. Banachem brali udział w obchodach 25-lecia Akademii Nauk w Kijowie.

¹⁶ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304; Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r., k. 3; sygn. 2307, Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r., k. 17; Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r. (kopia), k. 18; Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r. (rękopis), k. 19–20.

¹⁷ Podobnie postąpił metropolita wileński Romuald Jałbrzykowski, który nie wyraził zgody na udział duchowieństwa w akcji. Nie zdecydował się także zostać członkiem Komitetu Obywatelskiego ani przemówić na wiecu, z którego dochód miał zostać przeznaczony na pomoc Warszawie, E. Kowalczyk, *Działalność Związku Patriotów Polskich na Wileńszczyźnie 1944–1946*, Warszawa [2010], s. 138.

¹⁸ Pogrzeb ks. B. Twardowskiego odbył się 26 września 1944 r. w kościele Matki Boskiej Ostrobramskiej na Łyczakowie. Nowym arcybiskupem został ks. Eugeniusz Baziak; W. Urban, *Droga krzyżowa archidiecezji lwowskiej w latach II wojny światowej 1939–1945*, Wrocław 1983, s. 13; G. Mazur, J. Skwara, J. Węgiński, *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa 1 IX 1939–5 II 1946*, Katowice 2007, s. 543.

¹⁹ Biblioteka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej: BAM), rkps. 3508, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 13 X 1944 r., k. 1; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 13 X 1944 r., k. 2.

²⁰ BAM, rkps. 3506, Afisz pomocy Warszawie, k. 1.

siepaczy”, wyraźnie oczekiwała pomocy. Dlatego „oczy całego narodu zwrócone są z troską w stronę stolicy”, gdzie o wyzwolenie walczyła Armia Czerwona i Wojsko Polskie. Doraźną pomoc miastu ofiarowali Sowieci i ich zachodni sojusznicy. Jednak „znękana, ginąca ludność stolicy winna otrzymać pomoc od całego narodu”. Żadna osoba, w której „piersi bije polskie serce, nie może pozostać obojętna na nieszczęście”, jakie spotkało stolicę. Nikt więc „nie powinien się uchylać od wzięcia udziału w masowej akcji pomocy”, która „rozwinęła się na terenach wyzwolonych, wśród Polaków w Związku Radzieckim i w Ameryce”, zwłaszcza że ofiary zebrane przez rodaków płyną z „Moskwy, Samarkandy i dalekiego Taszkientu”. W drugiej części ulotki znalazł się apel: „Obywatele! My, mieszkańcy Lwowa i obwodu, nie możemy pozostać w tyle. Ludność Warszawy czeka na naszą pomoc. Organizujcie zbiórki ofiar w Waszych miejscach pracy, w parafiach, w szkołach i w gminach. Niech nikt nie zwleka. Listy składkowe i zebrane sumy składajcie na ręce Lwowskiego Obywatelskiego Komitetu Pomocy Warszawie, Lwów, ulica 1-go Maja 31. Chwała bohaterskiej Warszawie!”²¹

Pod odezwą, której tekst był także wielokrotnie ogłaszany przez radio²², znalazły się w kolejności alfabetycznej nazwiska 19 osób, które jednocześnie weszły w skład komitetu. Apel podpisali: dr Zdzisław Bieliński, prof. Kazimierz Bocheński (ginekolog), Jan Brzoza, Romuald Cyganik, prof. Przemysław Dąbkowski (historyk prawa polskiego i niemieckiego), Bronisław Dąbrowski (reżyser, dyrektor teatrów lwowskich), prof. Stanisław Fryze (elektrotechnik), prof. Ryszard Ganszyniec (filolog klasyczny), dr Jan Gerlach, prof. Franciszek Groer, Józef Jedlicz-Kapuściński (publicysta, współzałożyciel Związku Teatrów i Chórów Włościańskich), Helena Kuźmińska, prof. Stanisław Mazur (matematyk), doc. Zofia Skrowaczewska (chemik), prof. Gabriel Sokolnicki, dr Adam Sołtys, prof. Leon Weber, Edward Żytecki (reżyser) oraz Zdzisława Życzkowska (aktorka)²³.

Afisz informujące o akcji, zostały do końca roku, dzięki Albinowi Donatowi, rozklejone w *Wojenkomacie* oraz w polskich szkołach²⁴.

Zarząd Obwodowy na posiedzeniu 7 października 1944 r. przyznał 100 rubli na koncert „Pomocy Warszawie”, którego organizację powierzono już wcześniej A. Donatowi²⁵.

²¹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Maszynopis afiszu o pomocy Warszawie, k. 57

²² „Wolna Polska” 1944, nr 42 (83), s. 4.

²³ BAM, rkps. 3506, Afisz pomocy Warszawie, k. 1; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Maszynopis afiszu o pomocy Warszawie, k. 57; „Wolna Polska” 1944, nr 42 (83), s. 4; M. Jagielska, *op. cit.*, s. 10.

²⁴ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego we Lwowie z 13 X 1944 r., k. 2.

²⁵ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego we Lwowie z 7 X 1944 r., k. 1; sygn. 1304, Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 22 IX 1944 r., k. 1; Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r., k. 3.

Na początku grudnia 1944 r. prof. Mazur zaproponował, aby opublikować w prasie artykuł o pomocy ludności Warszawy. Zadania tego podjął się J. Brzoza, który podsunął pomysł rozpropagowania akcji przy pomocy „linowej reklamy świetlnej” oraz codziennych wzmianek w gazecie²⁶.

Pod koniec miesiąca, na kolejnym posiedzeniu Zarządu Obwodowego ZPP, pojawiły się dwa projekty zorganizowania „imprezy na cel pomocy Warszawie”. Obejmowały one „ułożenie wierszy, względnie piosenek okolicznościowych o pomocy Warszawie” i powiązanie ich ze zbiórką pieniędzy na sali, gdzie ofiarodawcy otrzymywaliby „polskie narodowe wstążeczki”²⁷.

6 stycznia 1945 r. odbył się wieczór artystyczny, z którego cały dochód został przekazany na pomoc ludności stolicy²⁸. Dzień później, podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego, uchwalono wniosek sekretarza Lewandowskiego, aby sprawę akcji pomocy Warszawie powierzyć Antoniemu Stupakowi²⁹. Jednakże aktywista ten niezbyt dobrze wywiązywał się z tego zadania – luty i marzec został dla akcji „stracony”. Stąd decyzja o przejęciu tych obowiązków przez J. Fedyka³⁰.

Zwiększenie efektywności akcji nastąpiło po całkowitym wyzwoleniu stolicy (17 stycznia 1945 r.)³¹. Z tej okazji we Lwowie, 19 stycznia 1945 r., zorganizowano wiec połączony z koncertem. Spotkanie poprowadził inż. Lewandowski, przedstawiciel ZPP. Jako pierwszy z referatem wystąpił J. Brzoza, który wezwał Polaków do usilnej pomocy Armii Czerwonej w wyzwoleniu Polski i rozgromieniu wroga.

Po nim głos zabrali m.in.: docent Z. Bieliński (omówił „genialny manewr taktyczny Armii Czerwonej w wyniku którego padła Warszawa”), Orski (w „podniosłych słowach skreślił obraz przeszłości i teraźniejszości polskiego narodu”) oraz S. Chanachowicz (w „gorących słowach wyraził uczucia radości Polaków”). Najciekawszy referat wygłosił mgr Libchaber, który stwierdził „Entuzjasmujemy się – ale w tym naszym entuzjasmie

²⁶ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego we Lwowie z 8 XII 1945 r., k. 7–8.

²⁷ *Ibidem*, Protokół Zarządu Obwodowego we Lwowie z 29 XII 1944 r., k. 13; O przygotowaniu uroczystej akademii, ale bez szczegółów, wspominali już we wrześniu 1944 r. inż. Sznek i H. Koszutska wizytujący Lwów; sygn. 2307, Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutkiej z prac przeprowadzonych w kierunku organizacji oddziału ZPP we Lwowie we wrześniu 1944 r. (maszynopis), k. 24a; Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutkiej z prac przeprowadzonych w kierunku organizacji oddziału ZPP we Lwowie we wrześniu 1944 r. (rękopis), k. 28–29.

²⁸ *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie od 1 X 1944 do 31 I 1945 r. (rękopis prof. Mazura), k. 44; sygn. 1303, Styczeń we lwowskim ZPP. Sprawozdanie S. Chanachowicza z 1 II 1945 r., k. 35.

²⁹ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego we Lwowie z 7 I 1945r. (rękopis), k. 28.

³⁰ *Ibidem*, Protokół Zarządu Obwodowego we Lwowie z 6 III 1945r. (rękopis), k. 23.

³¹ *Warszawa wyzwolona*, „Czerwony Sztandar” 1945, nr 13 (650), s. 2; *Wyzwoliciełom Polski – chwała*, „Czerwony Sztandar” 1945, nr 13 (650), s. 3; Więcej o styczniowych walkach w Warszawie: P. Rozwadowski, *Warszawa 1944–1945*, Warszawa 2006, s. 168–174.

pamiętajmy, że czeka nas jeszcze dużo pracy, że po wyzwoleniu Polski pora na wyzwolenie się z niektórych przestarzałych światopoglądów, na wyzwolenie naszych dusz. Gdyby reforma rolna, którą obecnie przeprowadza Tymczasowy Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, była doprowadzona do skutku w roku 1936–1937, gdyby wtedy doszedł do władzy lud, wszyscy, jak nigdy dawniej, staliby zwarcie przy rządzie”³².

Po referatach przyjęto jednogłośnie „teksty depesz powitalnych do marszałka Stalina, do Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej i do dowództwa Wojska Polskiego”³³.

Rękopisy depesz zachowały się materiałach archiwalnych. Możemy w nich przeczytać, że Lwowski Zarząd Obwodowy ZPP przekazuje „słowa szczerej, głębokiej wdzięczności Armii Czerwonej i części Wojska Polskiego za bohaterskie wyzwolenie naszej drogiej stolicy Warszawy”. Zebrani zapewniali, że nigdy nie zapomną Najwyższemu Głównodowodzącemu Marszałkowi Stalinowi pomocy okazanej polskiemu narodowi i dołożą wszelkich wysiłków „dla umocnienia przyjaźni między naszymi narodami”³⁴.

24 stycznia 1945 r. odbył się uroczysty koncert poświęcony wyzwolonej polskiej stolicy. Organizatorem wieczoru był – obok Zarządu Obwodowego ZPP – Teatr Polski oraz ukraiński Teatr Opery i Baletu³⁵. Zgodę na uroczystość wydał Wydział Propagandy i Agitacji Komitetu Obwodowego KP(b)U. Według zachowanych zetpepowskich materiałów koncert, „stał na wysokim poziomie i cieszył się olbrzymim powodzeniem”³⁶. Według relacji S. Chanachowicza: „Sala Polskiego Teatru Dramatycznego wypełniona po brzegi. Orkiestra gra hymn radziecki i polski. Przez salon utrzymany w czasach chopinowskich przewija się korowód artystów. Deklamują utwory Mickiewicza, Broniewskiego, Brzozy, Jastruna, Pasternaka, Słonimskiego i Tuwima. Bożena Brzezińska gra Chopina, Czepielówna śpiewa pieśni Szymanowskiego. I dzieje się to wszystko na tle szeroko rozpostartych skrzydeł piastowskiego orla białego i pod dwiema sojusznicznymi flagami: polską i sowiecką (...). A gdy na zakończenie cały zespół Teatru Polskiego w liczbie kilkudziesięciu osób wyszedł na scenę i zaintonował <<Warszawiankę>>, ludziom na sali dech zaparło i u wielu zakręciły się łzy wielkiej radości i szczęścia (...). Bo to powiało

³² *Wiec z okazji wyzwolenia stolicy Polski*, „Czerwony Sztandar” 1945, nr 15 (652), s. 4.

³³ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Styczeń we lwowskim ZPP. Sprawozdanie S. Chanachowicza z 1 II 1945 r., k. 34; sygn. 2307, Sprawozdanie instruktorów ZG ZPP S. Anioła i F. Habera z lustracji pracy Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie od 20 II do 8 III 1945 r., k. 39; „Wolna Polska” 24 III 1945, nr 10 (98), s. 4;

³⁴ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1312, Rękopis depeszy Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie do J. Stalina w związku z wyzwoleniem Warszawy (j. rosyjski), k. 7; Rękopis depeszy Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie do R. Modzelewskiego w związku z wyzwoleniem Warszawy (j. rosyjski), k. 8.

³⁵ B. Dąbrowski, *Na deskach świat oznaczających*, t. 1, *Wędrownka wśród ruin*, Kraków 1977, s. 185; G. Mazur, J. Skwara, J. Węgierski, *op. cit.*, s. 553.

³⁶ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie od 1 X 1944 do 31 I 1945 r., k. 44.

Polską, tak prawdziwie, tak rzeczywiście, tą Polską, która w tym właśnie czasie, w trzeciej dekadzie stycznia, była wyzwolona spod koszmarnej okupacji niemieckiej męstwem i krwią żołnierzy Armii Czerwonej, krwią i męstwem żołnierzy Wojska Polskiego”³⁷.

Troszkę inny opis uroczystości możemy znaleźć w „Decyzji Biura lwowskiego Komitetu Obwodowego KP(b)U”, podpisanej przez sekretarza Pawła Hapoczkę 5 lutego 1945 r. Według władz sowieckich „program wieczoru nie został przygotowany właściwie, recytowane utwory były prześiknięte pesymizmem. W słowie wstępnym i wystąpieniach artystów polskiego teatru nie została podkreślona rola Armii Czerwonej i narodu radzieckiego w wyzwoleniu ziem polskich, a zwłaszcza stolicy Polski – Warszawy”. Dobór występujących na scenie aktorów był „niewłaściwy”, bowiem wśród nich znalazły się osoby dopiero co zwolnione z aresztu. „Scena teatru, gdzie odbywał się wieczór, była ozdobiona wielkim godłem Polski, polską flagą narodową, płonęły świece (podczas gdy w teatrze była elektryczność i świece nie były potrzebne), nie było żadnych portretów przywódców partii i rządu i radzieckich patriotów”³⁸.

Polskie patriotyczne akcenty skutkowały pociągnięciem do odpowiedzialności zastępcy kierownika Wydziału Propagandy i Agitacji Komitetu Obwodowego KP(b)U – Pawła Jowy, który otrzymał naganę za „uśpienie czujności, co wyraziło się w politycznym nie docenieniu przeprowadzenia wieczoru literackiego w związku z wyzwoleniem Warszawy”³⁹.

W marcu 1945 r. aktywiści ZPP postanowili porozmawiać z arcybiskupem Baziakiem i poprosić go o odprawienie dziękczynnych nabożeństw z okazji wyzwolenia Polski⁴⁰. Niestety, zachowane materiały archiwalne nie pokazują nam, czy takie msze św. się odbyły⁴¹.

* * *

W Stanisławowie pod koniec stycznia 1945 r. pojawił się pomysł zorganizowania wspólnego wiecu, z okazji wyzwolenia Warszawy, utworzenia w mieście Zarządu Obwodowego ZPP i przyjaźni polsko-radzieckiej. Przemówienia wygłosić mieli: Rejonowy Pełnomocnik ds. Ewakuacji – Marian Bik, przewodniczący ZPP – Roman Wulczek oraz ukraiński przedstawiciel Rady Miejskiej i Armii Czerwonej. Aktywiści zaplanowali wydrukowanie plakatów informujących o wiecu, ale jedynie w „minimalnej ilości 4 w języku

³⁷ *Ibidem*, sygn. 1303, Styczeń we lwowskim ZPP. Sprawozdanie S. Chanachowicza z 1 II 1945 r., k. 34–35.

³⁸ P. Mitzner, *Oczyścić Lwów*, „Karta” 1995, nr 17, s. 140.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 2307, Sprawozdanie instruktorów ZG ZPP S. Anioła i F. Habera z lustracji pracy Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie dokonanej w czasie od 20 II do 8 III 1945 r., k. 42.

⁴¹ Nie wspomina o mszach także Wacław Szetelnicki w biografii arcybiskupa E. Baziaka; W. Szetelnicki, *Arcybiskup – wygnaniec. Eugeniusz Baziak. Metropolita Lwowski*, Kraków 1989, s. 80–82.

polskim”⁴². Zachowane materiały źródłowe nie informują o przebiegu wiecu. Możemy przypuszczać, że w ogóle się on nie odbył, zwłaszcza że pod koniec lutego pojawił się pomysł zorganizowania kolejnej akademii (tym razem na dzień 4 marca 1945 r.)⁴³.

Przygotowywano ją w Teatrze im. I. Franki. Dekoracją sali zająć się mieli poszczególni członkowie Związku (składały się na nią flagi polska i radziecka). Informacje o uroczystościach powinny być ogłaszane przez megafony oraz ukazać się w prasie. Na program składać się miały hymny (polski i radziecki), występ chóru żeńskiego ze Szkoły nr 6, oraz referaty J. Fedyka (o aktualnej sytuacji, wyzwoleniu Polski) i K. Różyckiego (o genezie i celach ZPP). Przed zebranymi wystąpić mieli również „przedstawiciele miejscowej władzy radzieckiej” – Lazarenko („I sekretarz Partii Komunistycznej”), reprezentujący Armię Czerwoną – Tereszczenko oraz Wojsko Polskie – Wierzbicki⁴⁴.

Uroczystości cieszyły się sporym zainteresowaniem mieszkańców. W sprawozdaniu Zarządu Obwodowego odnotowano, że „teatr wypełniony był po brzegi tak, że ludzie stali w holu, przejściach i na ulicy”. Spotkanie rozpoczął przewodniczący ZPP, który „pokrótce przedstawił cele”. Po hymnach wybrano prezydium w składzie którego znaleźli się: R. Wulczek, A. Wierzejski, K. Różycki, M. Dobrowolska, M. Gromadzki, S. Kotopka – z ramienia ZPP, Tereszczenko – z Armii Czerwonej, Wierzbicki – z Wojska Polskiego oraz Latarenko – z KP(b)U. Do honorowego prezydium powołano: „ze strony rządu polskiego (...) Bieruta, premiera Osóbkę-Morawskiego, głównodowodzącego wojsk polskich gen. Rolę-Żymierskiego, zaś ze strony rządu radzieckiego głównodowodzącego wojskami Czerwonej Armii marszałka Stalina, komisarza spraw zagranicznych Mołotowa i marszałka Żukowa”⁴⁵.

Jako pierwszy z referatem wystąpił delegat Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie – Jan Fedyk. Poza kwestią wyzwolenia Warszawy poruszył on sprawy związane z konferencją krymską. Stwierdził, że „granice ustalone w Jałcie będą jedyną bezpieczną granicą”, Podkreślił rolę, jaką spełni społeczeństwo polskie na ziemiach zachodnich. Następnie Różycki przedstawił zebrany cele i zadania ZPP w ZSRR, podkreślając, że Związek

⁴² AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 24 I 1945 r., k. 45; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 24 I 1945 r., k. 27.

⁴³ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 28 II 1945 r., k. 52; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 28 II 1945 r., k. 32.

⁴⁴ *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie z działalności Referatu Organizacyjnego Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie za III, IV i V 1945 r., k. 31; sygn. 1304, Sprawozdanie z działalności Referatu Organizacyjnego Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie za III, IV i V 1945 r., k. 11.

⁴⁵ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 3 III 1945 r., k. 54; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 3 III 1945 r., k. 33–34.

„walczy o Polskę, nowoczesną, demokratyczną, sprawiedliwą, o wolność obywatelską, religii, sumienia i wyznania”⁴⁶.

Ostatnią częścią wiecu było wysłanie telegramów do Tymczasowego Rządu Polskiego i marszałka Stalina. Po odśpiewaniu hymnów spotkanie zakończył przewodniczący ZPP dziękując zebranych za przybycie.

W Stanisławowie, z racji na późniejsze powstanie tamtejszego Zarządu Obwodowego, sprawa utworzenia Komitetu Obywatelskiego (złożonego z minimum 20 osób, które „*reprezentowałyby wszystkie zawody*”) oraz prowadzenia zbiórek na odbudowę Warszawy pojawiła się dopiero w połowie 1945 r.

W lipcu 1945 r. stanisławowscy działacze ZPP wraz z ukraińską Narodną Twórczością zorganizowali koncert, z którego cały dochód został przeznaczony na odbudowę Warszawy. Duży udział w tym przedsięwzięciu mieli m.in. Leon Korczyński oraz K. Różycki⁴⁷.

* * *

Zachowane materiały źródłowe nie pozwalają nam stwierdzić, czy akcja pomocy Warszawie została zorganizowana w Drohobyczu i Czortkowie. Być może ze względu na późniejsze powstanie tamtejszych zarządów (już po wyzwoleniu Warszawy przez Armię Czerwoną) zrezygnowano z tej inicjatywy. Wiemy jedynie, że w grudniu 1945 r. Zarząd Rejonowy w Borysławiu postanowił „odebrać obligacje zostawiane przez Polaków którzy wyjechali i oddać je na cele odbudowy Warszawy”⁴⁸.

* * *

Trudno ustalić, ile konkretnie pieniędzy udało się zgromadzić w poszczególnych miastach zachodnich obwodów USRR⁴⁹. We Lwowie do końca 1945 r. zebrano 14 539 rubli, które na początku stycznia prof. Mazur miał wpłacić na konto nr 160053 w Moskiewskim Kominternowskim Oddziale Gosbanku⁵⁰. Wydaje się, że suma uzyskana w pozostałych miastach Zachodniej Ukrainy mogła być zbliżona, do kwoty zebranej przez Zarząd

⁴⁶ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół sprawozdawczy z wiecu ludności polskiej w Stanisławowie z 4 III 1945 r., k. 55–56; sygn. 166, Protokół sprawozdawczy z wiecu ludności polskiej w Stanisławowie z 4 III 1945 r., k. 35–36.

⁴⁷ *Ibidem*, sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 11 VII 1945 r., k. 39.

⁴⁸ *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół nr 38 Zarządu Obwodowego w Drohobyczu z 17 XII 1945 r., s. 49.

⁴⁹ Wpłaty na fundusz pomocy Warszawie, chociaż były publikowane w „Wolnej Polsce” nigdy nie uwzględniały miast Zachodniej Ukrainy. Zob. m.in. *Wykaz wpływów na fundusz pomocy Warszawie za sierpień 1945 r.*, „Wolna Polska” 1945, nr 38 (126), s. 4; *Wykaz wpływów na fundusz pomocy Warszawie za wrzesień 1945 r.*, „Wolna Polska” 1945, nr 42 (130), s. 4.

⁵⁰ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1313, Pismo prof. Mazura do Wydziału Finansowego ZG ZPP z 27 XII 1945 r., k. 138.

Obwodowy ZPP w Sumach („725 rubli gotówką oraz 12 985 rubli obligacjami, razem 13 710 rubli”)⁵¹.

Ogółem fundusz pomocy Warszawie, według informacji podanej przez Kojfmana, wyniósł 3 miliony rubli⁵². Podczas posiedzenia ZG ZPP pod koniec maja 1946 r. ustalono m.in., aby z tego funduszu wybudować pomnik bitwy pod Lenino (koszt ok. 500 tys. rubli) oraz zakupić trolejbusy dla Warszawy z napisem „ZPP w ZSRR” (koszt ok. 2,5 miliona rubli)⁵³. W grudniu 1946 r. Komisja Likwidacyjna ZPP uznała, że za zebrana kwotę 3,5 miliona rubli, za pośrednictwem odpowiednich władz radzieckich, zostanie kupiona „radiostacja nadawcza, urządzenia dla instytutu przelewania krwi i dziecięcej polikliniki im. ZPP”⁵⁴.

* * *

Propagandowa akcja pomocy Warszawie miała dla Polaków, zamieszkujących południowo-wschodnie ziemie II RP, ogromne znaczenie, głównie patriotyczne. Była pierwszą okazją do zmanifestowania polskości w nowych warunkach politycznych, po ponownym wkroczeniu Armii Czerwonej. Uroczystości ZPP, chociaż banalne w swej formie, niosły „powiew polskości” i przypominały o kulturowej roli Warszawy. Akcja przyniosła również wymierny skutek materialny, pokazując solidarność z „umęczoną stolicą”.

6.3 Działalność naukowa

W ramach Wydziału Kulturalno-Oświatowego Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie, z inicjatywy prof. Przemysława Dąbkowskiego, powstała 24 października 1945 r. sekcja naukowa. Naukowiec ten w piśmie do działaczy ZPP na początku miesiąca wyraźnie zaakcentował „odczuwanie braku polskiej placówki naukowej o charakterze akademickim” oraz poruszył problem „zaopiekowania się ruchomościami i nieruchomościami byłego Towarzystwa Naukowego”⁵⁵.

W skład sekcji mieli wejść „uczeni Polacy, pozostający jeszcze we Lwowie”, których zadaniem byłoby podjęcie regularnej pracy naukowo-badawczej⁵⁶. W spotkaniu organizacyjnym udział wzięli, według sprawozdania Wydziału Kulturalno-Oświatowego, byli

⁵¹ *Ibidem*, sygn. 168, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Sumach ze zbiórek na fundusz pomocy Warszawie z 7 X 1945 r., k. 34

⁵² *Ibidem*, sygn. 2276, Protokół nr 6 z posiedzenia Prezydium ZG ZPP z 13 VI 1946 r., k. 27.

⁵³ *Ibidem*, Protokół nr 5 z posiedzenia Prezydium ZG ZPP z 23 V 1946 r., k. 23.

⁵⁴ *Ibidem*, Protokół nr 35 z posiedzenia Komisji Likwidacyjnej ZPP z 5 XII 1946 r., k. 136–137.

⁵⁵ *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie za czas od 1I do 31 XII 1945 r., k. 20; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie za czas od 1I do 31 XII 1945 r., k. 72.

⁵⁶ De facto w skład sekcji weszli profesorowie, docenci i pracownicy naukowcy wyższych uczelni, *Z życia organizacji ZPP we Lwowie*, „Wolna Polska” 1 V 1946, nr 15-16 (151-152), s. 6.

członkowie Towarzystwa Naukowego⁵⁷, m.in. prof. Przemysław Dąbkowski (którego obrano sekretarzem sekcji), prof. Eugeniusz Kucharski, prof. Ryszard Ganszyniec, prof. Julian Makarewicz (ogółem 17 osób).

Interesujący jest fakt, że prof. Ganszyniec w swoich notatkach nie wspominał, aby brał udział w jakimkolwiek spotkaniu. Dopiero pod datą 5 stycznia 1946 roku znalazł się taki oto zapis: „*Związek Patriotów Polskich chciałby pod swoim patronatem wskrzesić Towarzystwo Naukowe i przez Dąbkowskiego zwrócił się do mnie o udział: odpowiedziałem, że owszem, bardzo chętnie biorę aktywny udział w Towarzystwie Naukowym, ale ze Związkiem Patriotów nie chcę mieć nic wspólnego, nawet na wielki dystans (...). Trzymam się więc z dala od takich patriotów*”⁵⁸.

Jeszcze w październiku 1945 r. rozpoczęto prace nad zbieraniem materiałów naukowo-badawczych, będących w posiadaniu członków sekcji oraz innych osób, celem stworzenia planu pracy sekcji. Faktycznie przejęto także archiwalia byłego Towarzystwa Naukowego znajdujące się w mieszkaniu prywatnym przy pl. Smolki 5, oraz magazyn biblioteczny, w którym znajdowało się ponad 20 tysięcy tomów różnych wydawnictw, ocalonych z wojennej zawieruchy. Sekcja naukowa zajęła także nieruchomość towarzystwa przy ul. Hofmana 9⁵⁹.

W marcu 1946 r. wysłuchano czterech wystąpień naukowych poświęconych zagadnieniu ziem zachodnich (referowali m.in. Jukniewicz oraz Kowalski)⁶⁰. Ponadto, na zebraniu sekcji ostatniego dnia miesiąca, podjęto decyzję o przyjęciu do druku dwóch monografii naukowych: „Dawność ziemska w prawie litewskim w XVI wieku” prof. P. Dąbkowskiego oraz „Pojęcie przestępcy zawodowego w rozwoju historycznym w prawach europejskich” prof. J. Makarewicza⁶¹.

W kwietniu i maju sekcja odbyła trzy spotkania, podczas których wysłuchano opracowania prof. Marcelego Chlamtacza⁶² „O prawie zatrzymania w polskim kodeksie

⁵⁷ Więcej o działalności międzywojennej Towarzystwa Naukowego w pracy: J. Kamińska-Kwak, *Inteligencja województwa lwowskiego w okresie międzywojennym*, Rzeszów 2005, s. 349–350.

⁵⁸ R. Ganszyniec, *Notatki lwowskie (1944–1946)*, Wrocław 1995, s. 75.

⁵⁹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 21; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 82.

⁶⁰ Ibidem, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego od 1 I do 31 III 1946 r., k. 23; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 82; *Z życia organizacji ZPP we Lwowie*, „Wolna Polska” 1 V 1946, nr 15-16 (151-152), s. 6.

⁶¹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie z od 1 I do 31 III 1946 r., k. 5; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 85; *Z życia organizacji ZPP we Lwowie*, „Wolna Polska” 1 V 1946, nr 15-16 (151-152), s. 6; E. Trela-Mazur, *Specyfika działalności...*, s. 127.

⁶² Marcele Chlamtacz (26.04.1865–7.01.1947) – urodził się w Szarpańcach na Podolu. W 1891 r. ukończył gimnazjum we Lwowie. Studiował prawo na uniwersytetach w Wiedniu i Berlinie, gdzie uzyskał doktorat

zobowiązań”, recenzji pracy Ostrowitianowa „Zarys ekonomiki dekapitalistycznych formacji” oraz referatu prof. Dąbkowskiego i dra Junkiewicza na temat „Dokumenty, materiały i druki, odnoszące się do życia i działalności Pierwszego Naczelnika Rzeczypospolitej Tadeusza Kościuszki”⁶³.

Zainicjowana ostatnim referatem idea stworzenia „Bibliografii Kościuszkowskiej”, miała, według lwowskich działaczy pozostać na zawsze „wielką zasługą Związku Patriotów Polskich” i „epokowym dziełem”. W dyskusji nad nią wypowiedzieli się m.in. docent Wilhelm Rappe⁶⁴, dr Julian Zając i mgr Otmar Wandmayer⁶⁵. Zauważyli oni, że literatura tego tematu jest olbrzymia na całym świecie (Stany Zjednoczone, Europa, Polska). Zwrócono także uwagę, że trzeba w bibliografii uwzględniać nie tylko druki, ale także ilustracje, portrety, sztuki teatralne, obchody, nazwy ulic, placów, miejscowości itp. (w przybliżeniu około 10 tysięcy pozycji bibliograficznych). Do czasu wygłoszenia referatu, przy współudziale trzech pracowników, udało się zebrać z tego zakresu ponad 1260 kartek bibliograficznych⁶⁶.

W kwietniu 1946 r. działacze Zarządu Obwodowego ZPP planowali „wykorzystać” członków sekcji do odczytów i referatów⁶⁷. Było to możliwe, ponieważ kilku profesorów UJK, zaangażowanych w działalność sekcji naukowej, zdecydowało się pozostać we Lwowie (P. Dąbkowski, J. Makarewicz, M. Chlamtacz)⁶⁸. Z miasta nie wyjechali również prof.

(1895 r.). W latach 1895–1901 był notariuszem we Lwowie. W 1898 r. habilitował się w zakresie prawa rzymskiego na lwowskim uniwersytecie. W 1904 r. otrzymał tytuł profesora zwyczajnego i został kierownikiem katedry Prawa Rzymskiego (będzie nim do 1935 r.). W latach 1918–1927 był wiceprezydentem Lwowa. O wkroczeniu Armii Czerwonej do miasta we wrześniu 1939 r. wszedł w skład Komisji ds. szczególnej wagi przy Radzie Miejskiej. Podczas okupacji niemieckiej współpracował z tajnym Wydziałem Prawa UJK przy przewodach doktorskich. Od 1 sierpnia 1943 r. wszedł w skład Rady Przybocznej niemieckiego starosty miejskiego. W lipcu 1944 r. Komisja Sądząca Kierownictwa walki Podziemnej uznała, że profesor przekroczył dopuszczalne granice kontaktu z okupantem. Po wkroczeniu wojsk sowieckich pozostał we Lwowie, gdzie zmarł. Pochowany na Cmentarzu Łyczakowskim; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 214; A. Fastnacht–Stupnicka, *Zostali we Lwowie*, Wrocław 2010, s. 187; W. Szolginia, *Tamten Lwów*, tom 4, *My Lwowianie*, Kraków 2014, s. 246.

⁶³ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Oświatowo–Kulturalnego ZPP we Lwowie za czas od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 88; sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 10.

⁶⁴ Wilhelm Edmund Rappe (17.11.1883 – 1957) urodził się w Stanisławowie, gdzie rozpoczął naukę w gimnazjum. Od 1900 r. kontynuował ją we Lwowie. Tamże rozpoczął studia prawnicze. Od 1907 r. pracował w Wydziale Krajowym, w kancelarii sejmu Galicyjskiego oraz w Tymczasowym Wydziale Samorządowym w likwidacji we Lwowie jako adiunkt, wicesekretarz, sekretarz i radca. W 1908 r. obronił doktorat. Od 1922 r. był zatrudniony jako asystent wolontariusz w Katedrze Prawa Administracyjnego UJK. W 1935 r. habilitował się zostając docentem wolontariuszem prawa administracyjnego. Jednocześnie od 1932 r. był naczelnikiem Wydziału Urzędu Wojewódzkiego we Lwowie. W latach 1941 – 1944 wykładał na tajnym UJK. Po zakończeniu wojny pozostał we Lwowie. Został pochowany na Cmentarzu Łyczakowskim; J. Draus, *op. cit.*, s. 223.

⁶⁵ Otmar Wandmayer – prawnik. Po wojnie zatrudniony na Uniwersytecie w Toruniu; J. Draus, *op. cit.*, s. 184.

⁶⁶ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Oświatowo–Kulturalnego ZPP we Lwowie za czas od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 88; sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 10.

⁶⁷ *Ibidem*, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 8 IV 1946 r., k. 70.

⁶⁸ A. Fastnacht–Stupnicka, *op. cit.*, s. 187.

Tadeusz Wilczyński (botanik, badacz flory wschodnich Karpat), prof. medycyny – Wincenty Czernecki czy farmakolog – prof. Wincenty Skowroński.

* * *

Współpraca ZPP z polskimi naukowcami, przebywającymi jeszcze we Lwowie, miała przynieść obu stronom wymierne korzyści. Przedwojenni profesorowi UJK, od 1944 r. zatrudnieni w reaktywowanym Państwowym Uniwersytecie Lwowskim im. Iwana Franko, zyskiwali płaszczyznę wymiany doświadczeń w ramach sekcji naukowej. Mogli tym samym w miarę swobodniej dobierać tematy badawcze, które nie musiały służyć wyłącznie „ukraińskiej nauce radzieckiej”⁶⁹. ZPP „przyciągał” tym samym do siebie znane i zasłużone dla polskiej nauki postacie, które jak pokazuje chociażby przykład prof. Gansinca, mogły zostać wykorzystane wbrew swojej woli w propagandzie.

6.4 Zbiórka książek i zaangażowanie w sprawy rewindykacji polskich dóbr kultury

Zainicjowana przez ZPP akcja zbiórki książek była niezwykle istotna dla polskiej kultury, która podczas II wojny światowej poniosła ogromne straty. Zagładzie lub rozproszeniu uległy księgozbiory naukowe, publiczne i prywatne. Według szacunkowych danych z 1945 r., w granicach Polski w zbiorach bibliotek wszystkich szczebli (naukowych, oświatowych i szkolnych) pozostało zaledwie 6 milionów tomów książek z zasobu przedwojennego, liczącego co najmniej 21 milionów⁷⁰. Dotkliwie brakowało w kraju książek dla szkół, uczelni i bibliotek. Ich potrzeby, chociaż w minimalnym stopniu, miała zaspokoić akcja rewindykacji polskich dóbr kultury z terenów, które po konferencji „Wielkiej Trójki” w Jaltie oficjalnie znalazły się poza granicami Polski.

* * *

Przed wojną we Lwowie działały cztery uczelnie wyższe (Uniwersytet im. Jana Kazimierza, Politechnika, Akademia Medycyny Weterynaryjnej, Akademia Handlu Zagranicznego), ponad dwadzieścia ogólnopolskich i lokalnych towarzystw naukowych, inicjatyw naukowo–kulturalnych oraz wydawnictw⁷¹. Miasto było także siedzibą licznych

⁶⁹ A. Redzik, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1946*, Lublin 2006, s. 280; J. Draus, *op. cit.*, s. 164.

⁷⁰ R. Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemia zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań 2006, s. 9.

⁷¹ We Lwowie funkcjonowały m.in. Czytelnia Akademicka, Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa oraz Biblioteka Słuchaczy Medycyny Wszechnicy Lwowskiej. Więcej na temat działalności polskich towarzystw naukowych w XIX wieku: J. Reizes–Dzieduszycki, *Książka i biblioteka w działalności polskich towarzystw naukowych młodzieży akademickiej we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Katowice 2005, *passim*.

bibliotek (m.in. Biblioteka Uniwersytecka⁷², Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich⁷³, Biblioteka Fundacji Wiktora Baworowskiego⁷⁴, Biblioteka Dzieduszyckich, Biblioteka Miejska oraz liczne biblioteki uczelniane), archiwów (Archiwum Państwowe, Archiwum miasta Lwowa, archiwa instytucji kościelnych) oraz muzeów (m.in. Muzeum Lubomirskich, Muzeum Dzieduszyckich, Muzeum Mączyńskich–Dzieduszyckich, muzea miejskie)⁷⁵.

Po zajęciu w 1939 r. wschodnich ziem polskich przez Armię Czerwoną podjęto decyzję o przekształceniu Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w Lwowską Filię Kijowskiej Biblioteki Akademii Nauk USRR, której dyrektorem został Jerzy Borejsza. Jednocześnie rozpoczęły się działania, nazwane oficjalnie „reorganizacją zbiorów”. Zatrudniony w placówce prof. Mieczysław Gębarowicz ocenił je inaczej: „*Prace nad likwidacją, podziałem i przenoszeniem zbiorów dokonują się w warunkach urągających najprymitywniejszym zasadom konserwacji. Cenne i zabytkowe przedmioty przewozi się na otwartych wozach, niszcząc je przy ładowaniu i wyladowywaniu, wreszcie przy magazynowaniu, jako że lokale likwidowanych muzeów z drobnymi wyjątkami oddane zostały na inne cele*”⁷⁶.

Jeszcze przed formalnym zainicjowaniem akcji zbiórki książek we Lwowie, problem zbiorów Ossolineum, tak ważnych dla polskiej kultury i nauki poruszyła na łamach „Wolnej Polski” S. Daszewska⁷⁷. Według wszelkiego prawdopodobieństwa, jak podkreślił Maciej Matwijów, inspiratorem i rzeczywistym autorem artykułu był M. Gębarowicz, o czym

⁷² Więcej o bibliotece UJK: K. Adamczyk, *Biblioteka Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w świetle kronik UJK za lata 1921–1930*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki–czasopisma–biblioteki XIX i XX wieku*, tom VI, część 1, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 2003, s. 298–309.

⁷³ Więcej o Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: M. Matwijów, *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946*, Wrocław 2003, s. 11–30; J. Trzynadłowski, *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Zarys dziejów 1817–1967*, Wrocław 1967, s. 27–34; B. Mękarska-Kozłowska, *Mozaika wspomnień*, Lublin 2000, s. 185–193; J. Janicki, *Ni ma jak Lwów. Krótki przewodnik po Lwowie*, Warszawa 1990, s. 28–31; R. J. Czarnowski, *Lwów. Legenda zawsze wierna*, Łódź 2010, s. 360–367.

⁷⁴ Więcej o Bibliotece Baworowskich: B. Kaczorowski, *Zabytki starego Lwowa*, Warszawa 1990, s. 195–196; R. J. Czarnowski, *op. cit.*, s. 368–372.

⁷⁵ Więcej o zbiorach we Lwowie: AAN, zespół akt: Generalny Pełnomocnik Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z USRR w Warszawie (dalej: Generalny Pełnomocnik), sygn. 11, Notatka traktująca o warunkach umowy Polski z ZSRR dotyczących polskich dóbr kulturalnych, k. 13–20; Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, k. 21–22; Archiwum Państwowe we Lwowie, k. 23; Informacje o akcji rewindykacyjnej polskiego mienia kulturalnego (bez daty), k. 31–35; M. Matwijów, *Muzea lwowskie wczoraj i dziś*, „Niepodległość i Pamięć” R XIII, nr 3 (24), Warszawa 2006, s. 175–196.

⁷⁶ R. J. Czarnowski, *op. cit.*, s. 251.

⁷⁷ S. Daszewska, *Ossolineum w czasie wojny (korespondencja ze Lwowa)*, „Wolna Polska” 23 II 1945, nr 6 (94), s. 4.

świadczą mogą użyte w tekście sformułowania, niemal dosłownie powtórzone w jego następnych memoriałach, i zachowana w jego papierach pierwotna wersja artykułu⁷⁸.

Gębarowicz już w kwietniu 1945 r. wystosował memoriał w sprawie rewindykacji zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i Biblioteki Baworowskich⁷⁹.

Teksty te mocno akcentowały rolę Ossolineum, co z pewnością zainteresowało lokalnych aktywistów ZPP i zmobilizowało ich do inicjowania konkretnych posunięć rewindykacyjnych. Według Macieja Matwijowa, autora biografii M. Gębarowicza, jego bohater musiał początkowo swoje działania prowadzić przeważnie na własną rękę, nie mogąc liczyć na wsparcie ze strony polskich władz państwowych. Od połowy 1945 r. znalazł sojusznika w lwowskim oddziale ZPP.

Gębarowicz we wszelkich kontaktach z władzami polskimi musiał zachować poufność, aby nie wzbudzać podejrzeń Sowietów i nie narażać się na nieprzyjemności. Dlatego opracowywane przez niego relacje, materiały i artykuły prasowe o charakterze publicystyczno-propagandowym będą najczęściej anonimowe lub pod szyldem ZPP⁸⁰.

* * *

Akcja zbiórki książek została zapoczątkowana we Lwowie w drugiej połowie lutego 1945 r.⁸¹. Głównym zamierzeniem organizatorów było zebranie możliwie wszystkich polskich wydawnictw, bez względu na ich treść i wartość, a także czasopism, atlasów, nut, wycinków, rycin, rękopisów i różnych, nawet luźnych zapisków. Inicjatywa skierowana była do wszystkich właścicieli prywatnych księgozbiorów oraz osób posiadających informacje o „bezpąskich zbiorach”, pozostawionych w piwnicach lub na strychach kamienic⁸².

W kwietniu 1945 r. jako koordynatora tej akcji wyznaczono Jana Fedyka. Stał on wówczas na czele specjalnej komisji zbierania oraz skupu książek, a pomagać mu mieli Helena Dębicka i Stanisława Tarnawiecka (z wynagrodzeniem „pół stawki dnia roboczego

⁷⁸ M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996, s. 53–54.

⁷⁹ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BZNiO), rkps. 17073/II, Memoriał w sprawie rewindykacji zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i Biblioteki Baworowskich, Lwów, przed 20 IV 1945, k. 1–7; Memoriał Mieczysława Gębarowicza do Akademii Nauk USRR w sprawie zbiorów Zakładu narodowego im. Ossolińskich, Lwów, przed 30 V 1945 r., k. 8–9; M. Matwijów, *Walka...*, s. 169–176.

⁸⁰ M. Matwijów, *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984). Uczony i opiekun narodowych dóbr kultury*, Warszawa 2013, s. 241–242.

⁸¹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 III do 31 V 1945 r., k. 30.

⁸² *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 22; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 74.

150 rb”) oraz dwóch technicznych robotników (ze stawką 350 rb). Na potrzeby akcji opróżniono również pomieszczenie przy ulicy Legionów 33⁸³.

Zachowane materiały archiwalne nie pozwalają nam określić, jak długo J. Fedyk stał na jej czele i kiedy jego miejsce zajął Franciszek Jukniewicz⁸⁴. Jemu również pomagali zatrudnieni specjalnie w tym celu pracownicy: z ośmiogodzinnym dniem pracy – Pokorny, oraz z czterogodzinnym dniem pracy – Zbigniew Domosławski, Irena Dębicka i Zimny. Zajmowali się oni, w zależności od potrzeb, transportem i ekspedycją (Pokorny, Z. Domosławski) oraz sortowaniem, pakowaniem i inwentaryzowaniem książek (I. Dębicka, Zimny)⁸⁵.

„Komisja zbiórkowa” zaangażowała do pracy nauczycieli, z którymi przeprowadzono „odpowiednią naradę”. Propagowaniu akcji służyło wydrukowanie i rozlepienie w mieście pierwszych afiszy wzywających Polaków, by „śpieszyli tą drogą z pomocą w podniesieniu życia kulturalnego Nowej Polski, zniszczonego przez okupantów hitlerowskich”⁸⁶. Działaczka Związku, Irena Dębicka⁸⁷, wykonała także „kilka artystycznych plakatów, wzywających do ofiarowania dzieciom w Polsce książek”. Zostały one umieszczone m.in. w budynku Teatru Polskiego oraz na wystawie polskiej księgarni przy ulicy Legionów⁸⁸.

W czerwcu 1945 r. nasiliły się informacje o zbiorce książek w prasie (ogłoszenia codzienne, artykuły o stanie książki w Polsce), radiu („wygłaszanie odpowiedniego komunikatu przy każdorazowym programie”) oraz teatrze (odczytywanie komunikatów podczas antraktów, umieszczenie afisza w foyer oraz w kasie). Ponadto przygotowano do druku kolejne afisze, które miały być rozklejone „na murach miasta, (...) teatru, PUR-u, stołówki ZPP”. Ich treść była wymowa: „Związek Patriotów Polskich we Lwowie – celem przyjścia z pomocą narodowi polskiemu w tworzeniu bibliotek, zniszczonych przez niemiecko-faszystowskich barbarzyńców – zorganizował akcję zbiórki książek dla przewiezienia ich do Polski. Związek Patriotów Polskich zwraca się z apelem do wszystkich

⁸³ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 14 IV 1945 r., k. 31; „Wolna Polska” 1945, nr 21 (109), s. 4; Por. T. Pudłocki, *Jan Fedyk – dyrektor i naukowiec*, „Nasz Przemysł” 2008, nr 12, s. 42

⁸⁴ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie za czas od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 22; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 74; sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 14 IV 1945 r., k. 30.

⁸⁵ *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 22; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 74; Por. „Wolna Polska” 1945, nr 21 (109), s. 4. W artykule napisano, że dla inwentaryzacji oraz ułożenia katalogów powołano do pracy dwóch fachowych bibliotekarzy. Tymczasem żadna z osób przyjętych do segregacji książek nie posiadała takiego wykształcenia.

⁸⁶ *Z życia Polaków w ZSRR*, „Wolna Polska” 1945, nr 30 (118), s. 4.

⁸⁷ Irena Dębicka od września 1944 r. zatrudniona była także jako pracownik artystyczny w Związku Artystów Plastyków; BAM, rkps 3507, Życiorys, k. 43.

⁸⁸ *Z życia Polaków w ZSRR*, „Wolna Polska” 16 VIII 1945, nr 30 (118), s. 4.

pracujących Lwowa i Obwodu Lwowskiego, aby gorąco poparli tę akcję, która odda wielkie usługi w odrodzeniu kultury polskiej. Każda książka jest ważna, każda jest Polsce potrzebna. Ofiarowane książki przyjmie księżnica ZPP we Lwowie, ul 1-go Maja 31, I piętro, tel. 267-00”⁸⁹.

Zarząd Obwodowy planował ponadto zorganizowanie wystaw propagandowych w obu sklepach ZPP, spotkań z przedstawicielami szkół, fabryk i instytucji – z odpowiednimi referatami poświęconymi książkom⁹⁰.

W okresie od lutego do końca maja 1945 r. udało się uzyskać drogą darowizn około czterech tysięcy pozycji (m.in. beletrystyka, podręczniki z zakresu filologii, filozofii, rolnictwa, medycyny)⁹¹. Pochodziły one „z różnego rodzaju bezpańskich czy zaniedbanych księgozbiorów i od wyjeżdżających do Polski obywateli”. Ponadto Wydział Kulturalno-Oświatowy ZPP zakupił „pewną liczbę tomów za kwotę 1100 rubli” oraz prowadził rozmowy z Komisją Ewakuacyjną w sprawie wywozu większych księgozbiorów do kraju. Do końca maja 1945 r. udało się wywieźć około 11 tysięcy tomów⁹².

W czerwcu organizatorzy akcji otrzymali „pewne skromne fundusze na propagandę i zakup książek”, które, mimo wszystko, pozwoliły zwiększyć księgozbiór⁹³. W połowie sierpnia wynosił on około 30 tysięcy pozycji⁹⁴, a z końcem 1945 r. już ok. 45 tysięcy tomów książek, nut oraz skryptów. Brak nowych funduszy, w opinii działaczy Związku, nie pozwalał „na zakup książek na większą skalę, chociaż tą drogą możnaby osiągnąć bardzo cenne pozycje”⁹⁵. W sprawozdaniach ZPP podkreśla się także „bardzo przychylny i życzliwy stosunek miejscowych władz radzieckich do tej akcji”.

Pozyskiwane książki porządkowano według specjalnego podziału, mającego na celu praktyczne ich wykorzystanie (tab. 23). Dział filologiczny obejmował pozycje dotyczące języka i literatury; dział historyczno-filozoficzny – pozycje dotyczące dziejów państw i narodów oraz myśli filozoficznej; dział matematyczno-przyrodniczy – pozycje dotyczące

⁸⁹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 2228, Ogłoszenie o zbiorze książek we Lwowie (w j. polskim i j. rosyjskim), k. 17–18.

⁹⁰ Ibidem, sygn. 1304, Plan pracy Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie na czerwiec 1945 r., k. 62; sygn. 1303, Plan pracy Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie na czerwiec 1945 r., k. 102, 126.

⁹¹ *Kronika ZPP*, „Wolna Polska” 1945, nr 21 (109), s. 4.

⁹² AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 III do 31 V 1945 r., k. 30.

⁹³ *Zbiórka książek polskich dla kraju*, „Wolna Polska” 1945, nr 20 (108), s. 4.

⁹⁴ *Z życia Polaków w ZSRR*, „Wolna Polska” 1945, nr 30 (118), s. 4; L. Świątek, *Zbiórka książek we Lwowie dla bibliotek w Polsce w latach 1945–1946*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki–czasopisma–biblioteki XIX i XX wieku*, tom VI, część 1, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 2003, s. 315.

⁹⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 22; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 74.

nauk ścisłych; dział uszkodzonych książek obejmował książki częściowo zniszczone, zniszczone lub całkowicie niezdatne do normalnego użytkowania.

Odrębną grupą książek, którą zainteresowali się działacze Związku, były biblioteki prywatne – „dobierane przez całe lata i posiadające na dzień dzisiejszy bezcenną wartość”. Chodziło o księgozbiory m.in. prof. Wiktora Hahna⁹⁶ (ponad 15 tys. tomów), prof. Adama Fishera⁹⁷, ks. dr. Michała Rękasa⁹⁸, prof. Władysława Kotwicz⁹⁹, prof. Stefana Stasiaka¹⁰⁰, prof. Zygmunta Smogorzewskiego¹⁰¹, prof. Witolda Ziembickiego i dr. Tadeusza Lewickiego¹⁰².

⁹⁶ Wiktor Hahn (1871–02.11.1959) wybitny polski historyk literatury, bibliograf. Studiował na UJK, gdzie w 1895 r. uzyskał doktorat oraz w 1907 r. habilitację. Od 1917 r. do wybuchu II wojny światowej pracował na UJK, oraz jednocześnie w latach 1921–1939 wykładał w KUL. Okupację spędził w Warszawie, gdzie po zakończeniu wojny był profesorem UW. Zmarł w Warszawie; J. Draus, *op. cit.*, s. 32.; J. Starnawski, *Sylwetki lwowskich historyków literatury*, Łódź 1997, s. 109–119.

⁹⁷ Adam Fischer (1889–1943) wybitny polski etnolog i etnograf. W 1912 r. uzyskał we Lwowie doktorat z romanistyki, w 1921 r. habilitację z etnologii. Od 1930 r. jako profesor zwyczajny był kierownikiem Zakładu Etnologii UJK. Po zajęciu Lwowa przez Niemców nękany chorobami przymierał głodem. Zmarł w mieście 22 grudnia 1943 r.; J. Draus, *op. cit.*, s. 139.

⁹⁸ Biogram – aneks I/1.

⁹⁹ Władysław Kotwicz (1872–3.10.1944) orientalista, mongolista. Absolwent Wydziału Języków Wschodnich na Uniwersytecie w Petersburgu. Tamże, do 1917 r. pracował w kancelarii ministra finansów, a następnie do 1923 r. na uniwersytecie. W 1923 r. profesor w Katedrze Filologii Dalekiego Wschodu UJK, przekształconej później w Zakład Nauk Orientalistycznych. Podczas II wojny światowej przebywał w Wilnie. Zmarł w Czarnym Borze pod Wilnem; J. Starnawski, *op. cit.*, *passim*; J. Draus, *op. cit.*, s. 139;

¹⁰⁰ Stefan Stasiak (1884–9.02.1962) orientalista indolog. Studiował w Zurychu, Wiedniu i Paryżu, gdzie w 1914 r. na Sorbonie obronił doktorat. W latach 1915–1917 pracował w Komitecie Polskim w Sztokholmie. Podczas wojny z Bolszewikami pracował jako ochotnik na Wydziale Lekarskim PCK. W latach 1921–1925 kontynuował studia w Paryżu. Od 1925 r. został zatrudniony na UJK, gdzie rok później obronił habilitację. Od 1928 r. do wybuchu wojny był profesorem i kierownikiem Zakładu Filologii Indyjskiej. W okresie pierwszej okupacji sowieckiej był kierownikiem Katedry Języków Wschodnich Uniwersytetu im. I. Franko. Podczas okupacji niemieckiej ukrywał się, zbierając materiały dotyczące zagłady lwowskich Żydów. W 1943 r. przedostał się do Warszawy. Po powstaniu warszawskim, ciężko chory, schronił się w okolicach Łodzi u Zofii Solarowej. W 1947 r. wyemigrował do Londynu, gdzie utrzymywał się dzięki pomocy przyjaciół i z drobnych tłumaczeń. Nie zdecydował się podjąć pracy na brytyjskich uczelniach, ani wydać żadnej swojej pracy. Zmarł w Londynie potracony przez samochód; J. Draus, *op. cit.*, s. 33.

¹⁰¹ Zygmunt Smogorzewski (1884–9.11.1931) orientalista i dyplomata. Absolwent filologii arabsko–persko–turecko–tatarskiej w Petersburgu. Od 1912 r. wicekonsul rosyjski w Algierze. W latach 1921–1923 radca Poselstwa Polskiego w Belgradzie, następnie kurier dyplomatyczny w MSZ w Warszawie. Od 1924 r. profesor i kierownik Katedry Języków i Historii Wschodu UJK. W 1931 r. wybrany dziekanem Wydziału Humanistycznego, ale funkcji nigdy nie objął. Zmarł we Lwowie; J. Draus, *op. cit.*, s. 32–33.

¹⁰² Tadeusz Lewicki (29.01.1906–22.11.1992) orientalista. Od 1931 r. asystent w Katedrze Bliskiego Wschodu UJK. W okresie okupacji sowieckiej robotnik. Działacz ZWZ we Lwowie. Od października 1941 r. do lipca 1942 r. wykładał na tajnym Wydziale Humanistycznym UJK. Podejrzewany przez Gestapo o żydowskie pochodzenie uciekł do Warszawy. Od 1943 r. pracował w Referacie Prasowych Sprawozdawców Wojennych w Podwydziale Propagandy Mobilizacyjnej „Rój” Wydziału Propagandy Biura Informacji i Propagandy KG ZWZ–AK (ps. „Rogala”). Aresztowany w październiku 1944 r. Po wojnie zamieszkał w Krakowie. Od 1961 r. prof. zwyczajny, dyrektor Instytutu Filologii Orientalnej UJ (1972–1976), przewodniczący Komitetu Nauk Orientalnych PAN (1967–1984); J. Draus, *op. cit.*, s. 245–246; G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy SZP–ZWZ–AK 1939–1945*, Warszawa 1987, s. 248–251.

Tab. 23. Podział zbieranych przez ZPP książek na kategorie

Kategoria	Nazwa działu	Zawartość działu	Pozycje wydzielone
A	Filologiczny	• Język i literatura, • Filologia, • Literatura klasyczna i nowsza, • Języki: słowiańskie, romańskie, germańskie, węgierski oraz inne	a) wszelkie wydawnictwa popularne tzw. „groszowe” b) podręczniki szkolne języka i historii literatury
B	Historyczno filozoficzny –	• Historia powszechna, • „Historia w ogólności”, • Historię kultury, • Dzieje państw i narodów – Starożytny Wschód, Grecja, Rzym, Bizancjum, Wschód muzułmański, Żydzi, Kraje Europy Wschodniej, Polska i jej dzielnice (pojedyncze monografie regionalne), Czechy, Południowa Słowiańszczyzna, Kraje niemieckie, Węgry, Włochy, Francja, Hiszpania, Skandynawia; • Nauki pomocnicze historii (genealogia, heraldyka, numizmatyka, paleografia, archiwistyka) • Filozofia • Psychologia • Pedagogika • Szkolnictwo • Archeologia • Sztuka	a) muzyka b) teatr c) nauki państwowe i społeczne (w tej grupie znajdowały się także czasopisma treści ogólnej oraz książki poświęcone naukom społecznym, polityce socjalnej, ekonomii, polityce ekonomicznej, administracji, skarbowości, statystyce) d) „prawo w ogólności” (w tej grupie znajdowały się zbiory ustaw, rozporządzenia, orzeczenia władz i trybunałów. e) prawo (prywatne, karne, państwowe, polityczne, międzynarodowe, kościelne) f) podręczniki szkolne i uniwersyteckie należące do działu
C	Matematyczno Przyrodniczy –	• Matematyka • Fizyka • Chemia • Astronomia • Technika • Nauki stosowane • Sport • Stowarzyszenia zawodowe • Biologia • Zoologia • Botanika • Mineralogia • Geologia • Geografia	a) medycyna (prace poświęcone historii medycyny, anatomii, patologii, higienie, bakteriologii, farmacji, weterynarii oraz czasopisma treści ogólnej wchodzące w zakres medycyny)
D	Książek uszkodzonych	• Książki częściowo uszkodzone (brak kartek) • Książki zniszczone • Książki całkiem niezdatne do normalnego użytku	Brak

Źródło: AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie za czas od 1I do 31 XII 1945 r., k. 21–22.

* * *

Na początku kwietnia 1945 r. Zarząd Obwodowy ZPP we Lwowie postanowił przyznać 5000 rubli zwrotnej pożyczki Rejonowemu Pełnomocnikowi we Lwowie, który miał przeznaczyć je na „pomoc profesorom w pakowaniu i transporcie swych bibliotek do Polski”. Pożyczka miała być zwrócona do 30 maja 1945 r. przez Ministerstwo Oświaty¹⁰³.

Pieniądze te zostały szybko spożytkowane. Już pod koniec kwietnia 1945 r. pierwszy transport książek zawierający „pedagogiczną bibliotekę Suchodolskiego, biologiczną Makarewicza, antropologiczną Czekanowskiego (część), filozoficzną Ingardena”, trafił do Krakowa. Nadzorował go członek „Komisji opieki nad książką” przy ZPP – Ignacy Sznajder, którego raport zachował się w materiałach archiwalnych. Możemy się z niego dowiedzieć, że dobór książek do pierwszego transportu nie był przypadkowy – przyjęto pozycje „bezpieczne (...), a więc takie, których właściciele z różnych powodów nie są już obecni we Lwowie”. W gromadzeniu książek oraz technicznym przygotowaniu transportów pomagali asystenci lub byli asystenci profesorów oraz osoby wskazane przez ZPP. Problemem były oczywiście finanse, bowiem kwota, którą dysponował ZPP, nie wystarczała na wykonanie skrzyń, kupno sznurów do pakowania i opłacenie większej liczby pracowników. Nie było możliwości wykorzystać samochód Głównego Pełnomocnika w Łucku, bowiem nie została wcześniej określona „kubatura” książek.

Ignacy Sznajder postulował, aby zwiększyć kwotę potrzebnych pieniędzy oraz usprawnić technikę przelewania ich z Polski do Lwowa. Prosił również o pomoc w załatwieniu formalności zastępcę przewodniczącego ZPP, prof. Eustachego Żylińskiego, oraz Rejonowego Pełnomocnika, dr. Podkomorskiego. Ważna była również kwestia miejsca, dokąd będą przewożone i gdzie składowane książki¹⁰⁴.

W lipcu i sierpniu 1945 r. z większym zaangażowaniem zaczęto zbierać książki we lwowskich rejonach – kolejowym, szewczenkowskim i stalinowskim, co związane było z utworzeniem tam zarządów ZPP. W zakładach, przedsiębiorstwach i administracjach domów rozklejano specjalne ogłoszenia informujące o zbiórce książek¹⁰⁵.

¹⁰³ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 14 IV 1945 r., k. 30.

¹⁰⁴ AAN, Generalny Pełnomocnik, sygn. 12, Sprawozdanie Ignacego Sznajdera z transportu polskich książek z 30 IV 1945 r., k. 18–19; AAN, zespół akt: Główny Pełnomocnik Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z USRR w Łucku 1944–1946 (dalej: Główny Pełnomocnik), sygn. 18, Pismo kpt. Pizły do Generalnego Pełnomocnika w Warszawie z 19 V 1945 r., k. 2; Pismo Rejonowego Pełnomocnika we Lwowie do Głównego Pełnomocnika w Łucku z 7 V 1945 r., k. 3

¹⁰⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1308, Protokół Zarządu Rejonu Szewczenkowskiego ZPP z 19 VII 1945 r., k. 2.

23 sierpnia 1945 r., z inicjatywy Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie, utworzono Komisję Ekspertów dla Przejęcia Polskiego Dobra Kulturowego¹⁰⁶. Podczas zebrania konstytuującego obecnych było piętnaście osób. Z ramienia ZPP byli to: przewodniczący prof. Stanisław Mazur, prof. Eustachy Żyliński, dr Jan Fedyk, Jan Brzoza oraz ks. Michał Rękas (członek KOS we Lwowie). Ponadto w spotkaniu udział wzięli: prof. Mieczysław Gębarowicz¹⁰⁷, dr Franciszek Pajączkowski¹⁰⁸, prof. Władysław Podlacha¹⁰⁹, dr Marian Haising¹¹⁰, dr Adam Bocheński¹¹¹, dr Anna Jędrzejowska¹¹², dr Maria Jarosiewiczówna¹¹³, dr Franciszek Uhorcza¹¹⁴, dyrektor Grossman¹¹⁵ oraz dyrektor Juliusz Petry¹¹⁶.

Komisja podjęła się zebrania danych, dotyczących polskiego mienia kulturalnego, i przygotowania memoriału¹¹⁷ do Prezydium KRN oraz Ludowego Komisarza Oświaty USRR – Ołeksandra Paszczenki¹¹⁸. Memoriał w sprawie zwrotu Polsce lwowskich dóbr kultury, opracowany w głównej mierze przez M. Gębarowicza, został wystosowany 28 sierpnia. Podkreślał zwłaszcza rolę zbiorów Ossolineum, które „nie mogą być dzielone i powinny w całości być przekazane narodowi polskiemu, który je za swą szczególnie cenną własność

¹⁰⁶ BZniO, rkps. 17073/II, Protokół zebrania konstytuującego Komisji Ekspertów dla Przejęcia Polskiego Dobra Kulturalnego przy Wydziale Kulturalno-Oświatowym Związku Patriotów Polskich we Lwowie z 23 VIII 1945, k. 35–35v.

¹⁰⁷ Więcej o postaci i dokonaniach M. Gębarowicza w latach 1944–1946: M. Matwijów, *Mieczysław Gębarowicz...*, s. 217–294; J. M. Michałowski, *Profesor Mieczysław Gębarowicz – uczony, strażnik dóbr narodowych, obywatel Miasta „Zawsze Wiernego”*, [w:] „Rocznik Lwowski” 1991, Warszawa 1991, s. 43–68; W. Budzyński, *Miasto Lwów*, Warszawa 2012, s. 357–358.

¹⁰⁸ Franciszek Pajączkowski (1905–1970) bibliotekarz, historyk teatru, w latach 1928–1946 pracownik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, od 1946 r. we Wrocławiu. Od 1951 r. dyrektor Ossolineum.

¹⁰⁹ Władysław Podlacha (1875–1951) historyk sztuki, od 1919 r. profesor UJK, członek PAU, w latach 1942–1944 dyrektor Muzeum Historycznego we Lwowie. Po wojnie prof. Uniwersytetu Wrocławskiego

¹¹⁰ Marian Haising (1908–1996) historyk, asystent w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii UJK, w latach 1944–1946 pracownik Muzeum Historycznego we Lwowie. Po wojnie wykładowca Uniwersytetu Wrocławskiego, od 1963 r. profesor.

¹¹¹ Adam Bocheński (1897–1974) bibliotekarz, w latach 1922–1946 pracownik Biblioteki Uniwersyteckiej, po wojnie organizator i pracownik Biblioteki Akademii Medycznej w Gdańsku.

¹¹² Anna Jędrzejowska (1896–1986) bibliotekarka, w latach 1919–1946 pracownik Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie, po wojnie Biblioteki Miejskiej w Gdańsku.

¹¹³ Maria Jarosiewiczówna (1888 – 1982) historyczna, pracowniczka Muzeum Historycznego we Lwowie, autorka prac popularnonaukowych o Lwowie.

¹¹⁴ Franciszek Uhorcza (1902–1981) geograf, kartograf, pracownik Katedry Geografii UJK (1928–1933), wydawnictwa Książnica Atlas i Lwowskiej Filii Akademii Architektury USRR (1944–1946), po wojnie prof. Uniwersytetu Marii Skłodowskiej Curie w Lublinie.

¹¹⁵ Dyr. Grossman (? - ?) członek Komisji Ekspertów przy ZPP, wytypowany do opracowania wstępnych prac komisji.

¹¹⁶ Juliusz Petry (1890–1961) literat, w okresie międzywojennym kierownik programowy, a następnie dyrektor Polskiego Radia we Lwowie. W latach 1944–1945 pracownik Muzeum Przemysłu Artystycznego. Po wojnie dyrektor kręgu Polskiego Radia we Wrocławiu.

¹¹⁷ AAN, Generalny Pełnomocnik, sygn. 11, Memoriał Komisji Ekspertów dla Przejęcia Polskiego Dobra Kulturalnego we Lwowie przy Wydziale Kulturalno-Oświatowym Związku Patriotów Polskich we Lwowie z 28 VIII 1945 r., k. 31–35; M. Matwijów, *Walka...*, s. 191–196.

¹¹⁸ Ołeksandr Paszczenko (1906 - ?) – ukraiński artysta grafik, szef Ludowego Komisarzatu Oświaty USRR, od 1946 r. od 1946 r. wykładowca w Instytucie Artystycznym w Kijowie; M. Matwijów, *Walka...*, s. 186.

zawsze uznawał”¹¹⁹. 28 sierpnia w naradzie Komisji, która „kwalifikowała skarby kultury polskiej do zwrotu Polsce”, uczestniczył również, będący wówczas we Lwowie, wiceprezydent KRN prof. Stanisław Grabski¹²⁰.

Pod koniec sierpnia 1945 r. w liście do KRN prof. Mazur poinformował oficjalnie o powstaniu, „w porozumieniu z miejscowymi władzami”, Komisji Ekspertów dla przejęcia polskich dóbr kulturalnych, złożonej „z najpoważniejszych fachowców we Lwowie”. Wobec tego, że do tego czasu „nie ustalono prawnej procedury rewindykacji tych dóbr”, prosił o „przyspieszenie pertraktacji w tej sprawie z Rządem Sowieckim, by jak najszybciej można było przystąpić do przyjęcia dóbr kulturalnych, zwłaszcza Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i poważniejszych bibliotek, jak i o wydzielenie odpowiednich środków i przedstawicieli Rządu Polskiego do tej Komisji Ekspertów”¹²¹.

Prośba ta, jak się wkrótce okazało, pozostała bez odpowiedzi. Zadecydowało to najprawdopodobniej o szybkim zakończeniu działalności przez Komisję¹²².

* * *

Poza listem do KRN przewodniczący ZPP, prof. Mazur, przygotował wiele innych cennych inicjatyw. Już 21 marca 1945 r. zwrócił się do wicedyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej, A. Bocheńskiego, o sporządzenie wykazu depozytów bibliotecznych (Biblioteki Czartoryskich, Biblioteki Kapitulnej, nakładów „Kwartalnika Historycznego”) w celu ich rewindykacji i o przygotowanie referatu w sprawie bibliotek Małopolski Wschodniej¹²³. Według M. Matwijowa, niewykluczone, że prof. Mazur z podobną inicjatywą wystąpił w stosunku do innych instytucji bibliotecznych i muzealnych.

W maju 1945 r. prof. Mazur zwrócił się również z prośbą do dyrekcji Lwowskiej Filii Biblioteki Akademii Nauk USRR (LFBAN) o wydanie mu zdeponowanych w Ossolineum bibliotek profesorów J. Kleinera, S. Lorii oraz A. Grucy. Niestety, decyzja władz była w tej sprawie negatywna¹²⁴.

¹¹⁹ M. Matwijów, *Zakład...*, s. 267; Idem, *Walka...*, s. 185–186; Idem, *Mieczysław Gębarowicz...*, s. 244.

¹²⁰ *Notatka informacyjna I sekretarza Lwowskiego Komitetu KP(b)U Iwana Hruszeckiego dla zastępcy członka Biura Politycznego i sekretarza WKP(b) Giergija Malenkowa o pobycie we Lwowie wiceprezydenta KRN Stanisława Grabskiego*, [w:] *Polska–ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944–1949*, Warszawa 1995, s. 143; W. Wojdyło, *Stanisław Grabski (1871–1949). Biografia polityczna*, Toruń 2004, s. 387; M. Matwijów, *Walka...*, s. 51.

¹²¹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Pismo prof. Mazura do Prezydium KRN z 29 VIII 1945 r. w sprawie pomocy dla osób przesiedlanych z zachodnich obwodów Ukrainy, k. 84–85; M. Matwijów, *Zakład...*, s. 270.

¹²² M. Matwijów, *Walka...*, s. 52.

¹²³ *Ibidem*, s. 54.

¹²⁴ Idem, *Zakład...*, s. 315.

We wrześniu 1945 r. i lutym 1946 r. prof. Mazur wraz z prof. R. Żylińskim, rozmawiali z rektorem Uniwersytetu – Iwanem Bielakiewiczem, który wstępnie wyraził zgodę na przewiezienie do kraju zbiorów Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika. Przeszkodził temu brak środków transportowych¹²⁵.

* * *

W drugiej połowie września 1945 r. prof. Grabski wraz z podsekretarzem stanu J. Bermanem i W. Wolskim złożyli oficjalną wizytę w Kijowie. Delegacja polska i wicepremier USRR, D. Manuiliński, 20 września parałowali porozumienie, które zakładało wydanie rządowi w Warszawie „polskich narodowych pomników znajdujących się w mieście Lwowie, a związanych z historią i kulturą wyłącznie polską”. Jednocześnie „przewodniczący Sownarkoma, M. S. Chruszczow, (...) wyraził życzenie pozostawienia w mieście Lwowie pomnika Adama Mickiewicza jako pisarza, który cieszy się popularnością i miłością wśród narodu ukraińskiego”¹²⁶.

Chociaż z kijowską wizytą Grabskiego polska opinia publiczna wiązała ogromne nadzieje, ten po powrocie do kraju nie uznał za stosowane poinformować zainteresowanych o wynikach rozmów. Nie odpowiedział również na pismo ministra oświaty, Czesława Wycecha, który 19 października 1945 r. pytał go, jakie decyzje „zapadły w odniesieniu do repatriacji polskiego mienia kulturalnego z byłych województw wschodniej Polski”¹²⁷. Kwestią rewindykacji dóbr kultury nie zajęło się również Prezydium KRN, nawet po złożeniu mu 4 września 1945 r. sprawozdania przez S. Grabskiego¹²⁸.

Rewindykacja polskich dóbr kultury była w ówczesnej sytuacji politycznej tematem bardzo „drażliwym”. Jak trafnie zauważył M. Matwijów, bliższemu zajęciu się wspomnianą sprawą przez Prezydium KRN czy Radę Ministrów nie sprzyjała koniunktura polityczna, nieustabilizowana sytuacja wewnętrzna i rosnące uzależnienie Polski od ZSRR¹²⁹.

Akcja zbiórki książek wyraźnie zwolniła w trzecim kwartale 1945 r. Nieliczne inicjatywy odnotowano w grudniu 1945 r. Na początku tego miesiąca lwowski Zarząd Obwodowy ZPP zdecydował o wypłaceniu Chodolemu należności w wysokości 515 rubli na „zakup książek z oferty, przyjętej na posiedzeniu Wydziału jeszcze 24 października”. Zaaprobowano jednocześnie zestawienie wydatków przedstawione przez Pokornego na

¹²⁵ M. Matwijów, *Walka...*, s. 120.

¹²⁶ W. Wojdyło, *Stanisław Grabski (1871–1949). Biografia polityczna*, Toruń 2003, s. 388; M. Matwijów, *Walka...*, s. 76; Idem, *Mieczysław Gębarowicz...*, s. 242; M. Mitzner, *op. cit.*, s. 136.

¹²⁷ M. Matwijów, *Walka...*, s. 75; W. Wojdyło, *op. cit.*, s. 388.

¹²⁸ AAN, zespół akt: Biuro Prezydzialne Krajowej Rady Narodowej w Warszawie (dalej: KRN), sygn. 87, Posiedzenia Prezydium KRN, Protokoły (1945), k. 1–248.

¹²⁹ M. Matwijów, *Walka...*, s. 65.

„przewóz materiału pakunkowego oraz kupno szpagatu i papieru rysunkowego na kwotę 500 rubli”¹³⁰.

Podczas kolejnego posiedzenia Wydziału Kulturalno–Oświatowego (17 grudnia 1945 r.) osobą odpowiedzialną za akcję zbiórki książek wyznaczono O. Szechtera. Zaakceptowano również zgłoszony przez niego wniosek w sprawie „inventaryzacji książek z okresu pracy J. Fedyka” oraz zdobycia materiałów do opakowania książek dawnej Biblioteki Wyższej Szkoły Handlu Zagranicznego¹³¹.

Pomimo tego, pod koniec 1945 r. i w początkach 1946 r. akcja zbiórki książek wyraźnie osłabła, co działacze ZPP tłumaczyli „zimą, względnie wstrzymaniem ruchu repatriacyjnego”. Ożywienie nastąpiło pod koniec marca 1946 r., kiedy to liczba zebranych przez aktywistów woluminów wynosiła 32 404. Ponadto pod „opieką” Zarządu Obwodowego we Lwowie znajdowało się „16 wielkich zbiorów prywatnych i magazynów wydawniczych, byłych towarzystw naukowych (około 240 000 tomów)”. Miały one zostać bezpośrednio przekazane Akademii Umiejętności w Krakowie¹³².

Do końca marca zapakowano siedem wielkich księgozbiorów, m.in. „prof. Kotwicza, prof. Stasiaka, prof. Smogorzewskiego, prof. Ziembickiego, prof. Hahna i docenta Lewickiego” (razem około 45 tysięcy tomów, obejmujących 211 skrzyń oraz 476 paczek). Pozostałe, z powodu „trudności materialnych i pakunkowych oraz pieniężnych, oczekują kolejki. Opakowane przewiduje się w kwietniu wysłać do kraju”¹³³.

Jednocześnie, niezwykle aktywny na polu rewindykacji polskich zbiorów Mieczysław Gębarowicz rozmawiał w marcu 1946 r. z zastępcą przewodniczącego Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie – prof. Eustachym Żylińskim. Ten jednak, ku jego rozczarowaniu, „wykazał brak jakiegokolwiek zainteresowania sprawą Ossolineum”¹³⁴. Nie wiemy, jakie argumenty przytoczył, możemy jedynie domniemywać, że szykował się już do objęcia funkcji polskiego konsula generalnego w Kijowie.

Właśnie w kwietniu i maju 1946 r. akcja zbiórki książek jeszcze bardziej się ożywiła. Przeciętnie wpływało około 100 książek dziennie – „jako fundacja nowo powstających bibliotek”. Jednocześnie ponownie rozwinięto akcję „pakowania i transportu prywatnych

¹³⁰ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Protokół Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie z 10 XII 1945 r., k. 64.

¹³¹ *Ibidem*, Protokół Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie z 17 XII 1945 r., k. 66.

¹³² *Z życia organizacji ZPP we Lwowie*, „Wolna Polska” 1946, nr 15–16, s. 6; E. Treła–Mazur, *Specyfika...*, s. 128; L. Świątek, *op. cit.*, s. 319.

¹³³ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 III 1946 r., k. 5; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 84.

¹³⁴ M. Matwijów, *Mieczysław Gębarowicz...*, s. 244.

zbiorów bibliotecznych uczonych polskich i byłych towarzystw naukowych z Lwowa do kraju”. Do 25 maja 1946 r. zabezpieczono i przygotowano do transportu 28 księgozbiorów. Zajęły one łącznie trzy wagony, z których dwa stanowić miały tymczasowy depozyt Akademii Umiejętności w Krakowie, a jeden przeznaczony był „na fundację nowo powstałego Uniwersytetu Łódzkiego”¹³⁵.

Od kwietnia 1946 r. trwało intensywne pakowanie i przygotowywanie książek do „wyjazdu”¹³⁶. Związane to było również z kwestią przygotowania „daru” dla Polski w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich oraz w lwowskich muzeach¹³⁷.

Zbyt duża samodzielność lwowskich działaczy ZPP w rewindykacji księgozbiorów i wszelkich świadectw polskiej kultury spotkała się ze sprzeciwem ZG w Moskwie. W piśmie z 31 października 1945 r., adresowanym do S. Eksteina, prosił on o „nadesłanie danych o liczbie zebranych i zakupionych książek (...), jak również informowanie na początku każdego miesiąca o liczbie nowo nabytych, czy też zebranych książek”. Dodatkowo moskiewska centrala ZPP wyraźnie podkreśliła, że „wysyłanie na własną rękę do kraju książek przez Zarządy Obwodowe uważamy za niecelowe i niepożądane, zmniejszające w oczach społeczeństwa polskiego naszą akcję. Wszystkie zebrane w ZSRR książki zostaną wysłane do Polski dopiero po porozumieniu się Zarządu Głównego ZPP z Ministerstwem Oświaty w sprawie utworzenia sieci gminnych bibliotek im. ZPP (...). W związku z powyższym polecamy zaniechanie dalszych wysyłek komukolwiek i dokądkolwiek książek, bez uzgodnienia z Referatem Historycznym Zarządu Głównego (...). Zarząd Główny ZPP przygotowuje specjalną bibliotekę naukową, jako dar dla nowo założonego Uniwersytetu Łódzkiego. Prosimy z ogólnego księgozbioru wydzielić książki treści naukowej i przesłać w miarę możliwości wykazy cenniejszych wydawnictw”¹³⁸.

* * *

Zbiory zbierali również, w myśl zalecenia Zarządu Głównego zetpepowscy działacze w Stanisławowie¹³⁹. Za priorytetowy cel uznali oni odzyskanie polskich książek z dawnej Biblioteki Miejskiej im. Wincentego Smagłowskiego¹⁴⁰. Placówkę tę utworzono w 1876 r. z

¹³⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Protokół Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP z 18 V 1946 r., k. 1; AAN, Główny Pełnomocnik, sygn. 19, Список книг (maszynopis), k. 1–6; Список книг (rękopis), k. 7–14.

¹³⁶ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie za kwiecień i maj 1946 r., k. 75.

¹³⁷ BZNiO, rkps. 17073/II, Relacja dotycząca przygotowania „daru” dla Polski w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i w muzeach lwowskich, k. 38–39.

¹³⁸ BAM, rkps. 3514-2, Pismo Kojfmana do S. Eksteina w sprawie książek z 31 X 1945 r., k. 11.

¹³⁹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 166, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do ZG ZPP z 23 V 1945 r., k. 4.

¹⁴⁰ Więcej o placówce: O. Ciwkacz, *Z dziejów Biblioteki Miejskiej im. W. N. Smagłowskiego w Stanisławowie (1872–1939)*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2006, Folia Librorum 13, s. 21–34.

książek ofiarowanych przez jej patrona – uczestnika powstania listopadowego¹⁴¹. Jej księgozbiór został później powiększony o zbiory trzech byłych państwowych gimnazjów w Stanisławowie. W sumie do odzyskania było około 3500 pozycji (różne dziedziny wiedzy, także językowe) oraz około 1000–1500 egz. o tematyce prawniczej¹⁴².

Kolejne 700–800 książek w języku polskim znajdowało się w bibliotece Muzeum Pokuckiego¹⁴³. Prócz nich przechowywano w niej również cenne oryginały oraz kopie obrazów mistrzów włoskiego i niderlandzkiego malarstwa, które do 1939 r. stanowiły własność rodziny Jabłonowskich z Bursztyna¹⁴⁴.

Cennymi zabytkami było także kilkadziesiąt polskich zbroi. Do 1936 r. kolekcja należała do dyrektora muzeum – Bolesława Hartleba, który sprzedał ją miastu za 34 tysiące zł. (z czego do 1939 r. miał otrzymać jedynie około 6 tysięcy zł.). W 1941 roku został on powołany do Armii Czerwonej i słuch o nim zaginął.

Polskie książki znajdowały się również w bibliotece stanisławowskiego kościoła ormiańskiego. Jednak, jak zaznaczyli w swym sprawozdaniu działacze ZPP, wywiezienie ich do Polski „leży w sferze kompetencji przełożonego kościoła, któremu Zarząd Główny winien przyjść z pomocą w porozumieniu się z tutejszymi władzami radzieckimi”¹⁴⁵.

W maju 1945 r. postanowiono przygotować specjalne plakaty, informujące o zbiorce książek, zwane przez działaczy „wywieszkami”. Zawierały one następującą treść: „Nie wyrzucajcie książek – książka to owoc kultury. ZPP zwraca się z gorącą prośbą do Obywateli Polaków, którzy posiadają książki w języku polskim, własne lub ocalałe z dawnych bibliotek, o ofiarowanie społeczeństwu polskiemu na zachodzie, gdzie odczuwa się ich dotkliwy brak”. Plakat zawierał również informacje o tym, gdzie można przynosić i składować te dary. Wymieniono w nim: sekretariat Rejonowego Pełnomocnika ds. Ewakuacji w Stanisławowie (ul. Sobieskiego 12, II piętro, pokój nr 12); budynek klasztoru Ojców Jezuitów – siedziba Sekcji Opieki Społecznej ZPP (ul. Grunwaldzka 3, I piętro); lokal ZPP (plac Mickiewicza 8, parter, drzwi po lewej stronie). Tam książki miały być pakowane i przekazywane do

¹⁴¹ Wincenty Smagłowski (1806-1883) – polski działacz polityczny. Współorganizator spisków niepodległościowych, m.in. w 1829 roku przeciwko koronacji cara Mikołaja I na króla polskiego i w 1846 roku przygotowującego powstanie trójzaborowe. Od 1856 roku na emigracji we Francji, gdzie założył bibliotekę Szkoły Polskiej w Paryżu. W 1872 roku powrócił do kraju, osiadając w Stanisławowie.

¹⁴² AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 166, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do ZG ZPP z 13 X 1945 r., k. 8; BAM, rkps. 3513, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do ZG ZPP z 13 X 1945 r., k. 10.

¹⁴³ Muzeum Pokuckie to międzywojenna nazwa Muzeum Huculskiego w Kołomyi, stworzonego w 1892 roku przez hrabiego Edmunda Starzeńskiego. W jego zbiorach zgromadzono duże zbiory rękodzieła huculskiego.

¹⁴⁴ Rodzina Jabłonowskich – polski ród szlachecki, wzmiankowany od XV wieku, wywodzący się ze wsi Jabłonowa. Założycielem linii hrabiowskiej był Roch Michał Jabłonowski, który po upadku konfederacji barskiej osiadł w Galicji. W Bursztynie należał do nich dawny pałac Skarbków.

¹⁴⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 166, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do ZG ZPP z 13 X 1945 r., k. 9; BAM, rkps. 3513, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do ZG ZPP z 13 X 1945 r., k. 11.

transportów¹⁴⁶. Treść ogłoszenia znamy tylko z informacji przedstawionej przez zespół redakcyjny. Niestety żaden plakat nie zachował się w źródłach archiwalnych.

W czerwcu 1945 r. podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP A. Wierzejski zaproponował, aby zbiórkę książek prowadzić „po polskich szkołach, wśród młodzieży”. Zgodę na to należało jednak wcześniej uzyskać od Wydziału Propagandy i Agitacji¹⁴⁷.

Znaczny udział w rewindykacji książek mieli nauczycielka miejscowej szkoły – Maria Nowak oraz student Kazimierz Międzybrodzki, którzy za swoje zaangażowanie i pracę na rzecz stanisławowskiego Zarządu Obwodowego ZPP otrzymali „renumerację za pracę od 1 do 31 sierpnia 1945 roku”¹⁴⁸.

W lipcu przejęto znaczną część książek z Nadwórnej. Ich przetransportowaniem do Stanisławowa mieli zająć się Kotopka oraz urzędnik Komisji Ewakuacyjnej Aleksander Dragacz (członkowie ZPP)¹⁴⁹.

W lipcu 1945 r. działacze omówili postępy w zbiorce książek, zarówno w mieście, jak i na prowincji. Postanowili wtedy zwrócić się do S. Ecksteina o uzyskanie pieniędzy na wykup kolejnych pozycji książkowych¹⁵⁰.

W połowie września aktywiści Związku (Norbert Obrawina i Tadeusz Doliński) zorganizowali zbiórkę książek w Kołomyi. Ponadto w miesiącu tym za kwotę 7 tysięcy rubli zakupiono 20 wielkich, drewnianych skrzyń, które miały służyć do transportu darów¹⁵¹.

Do połowy października zebrano około 5600 pozycji. Wszystkie książki zostały spisane na specjalnych arkuszach (w dwóch egzemplarzach), posegregowane według działów i zapakowane do skrzyń zakupionych u władz radzieckich¹⁵².

Do końca roku udało im się zebrać polskie dzieła literatury z Tłumacza, Nadwórnej, Kałusza oraz Kołomyi (tutaj zbiórką zajęli się delegat Rejonowego Pełnomocnika – Norbert

¹⁴⁶ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 22 V 1945 r., k. 87.

¹⁴⁷ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 30 V 1945 r., k. 89; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 21 VI 1945 r., k. 96.

¹⁴⁸ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 12 IX 1945 r. (rękopis), s. 119; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 12 IX 1945 r., k. 77.

¹⁴⁹ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół z Akademii Grunwaldzkiej zorganizowanej przez ZPP w Stanisławowie 18 VII 1945 r., (rękopis), s. 105–106; sygn. 166, Protokół z Akademii Grunwaldzkiej zorganizowanej przez ZPP w Stanisławowie 18 VII 1945 r., k. 62.

¹⁵⁰ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 25 VII 1945 r. (rękopis), s. 110; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 25 VII 1945 r., k. 65–66.

¹⁵¹ BAM, rkps. 3513, Pismo przewodniczącego Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do Przedstawiciela ZG ZPP we Lwowie z 23 IX 1945 r., k. 6–7.

¹⁵² AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 166, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do ZG ZPP z 13 X 1945 r., k. 9; BAM, rkps. 3513, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do ZG ZPP z 13 X 1945 r., k. 11.

Sokołowicz, T. Doliński oraz inż. Dziakiewicz). Przejęto również Szkolną Bibliotekę nr 8 w Stanisławowie¹⁵³.

W grudniu 1945 r., wizytująca Stanisławów delegatka ZG ZPP Z. Biller zasugerowała, aby zebrane w mieście książki przekazać TUR-owi. Osobą odpowiedzialną za zapakowanie i transport zbiorów wyznaczono R. Wulczeka¹⁵⁴.

W kwietniu 1946 r. Główny Przedstawiciel „nakazał” sekretarzowi ZPP – L. Wierzejskiemu – wydanie książek zebranych w Stanisławowie i przekazanie ich Zarządowi Obwodowemu we Lwowie celem przetransportowania do Polski¹⁵⁵.

* * *

Akcja zbiórki książek w Czortkowie nabrała większego rozpędu od lipca 1945 r. Wtedy to, podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP ustalono, że zostanie „uruchomiona dwutygodniowa kampania przy pomocy szkół, radia, Kościoła i agitowaniu przy pomocy plakatów”. Osobą nadzorującą akcję mianowany został Hieronim Piotrowski¹⁵⁶.

Zarząd Obwodowy w Czortkowie interweniował również w Obwodowym Komitecie Partii oraz Wydziale Oświaty w sprawie rewindykacji polskich dóbr kulturalnych (z muzeów w Krzemieńcu i Tarnopolu). Książki zebrane z czortkowskich bibliotek miały być wydzielone i przekazane Zarządowi Obwodowemu ZPP¹⁵⁷.

Ponadto delegatka ZG ZPP, Z. Biller, zasugerowała, aby co cenniejsze dzieła „kupować na własność za gotówkę”. Apelowala również do czortkowskich aktywistów, aby cały czas intensyfikować działania nastawione na zbiórkę książek¹⁵⁸. We wrześniu 1945 r. udało się im uzyskać znaczną ilość książek od repatriantów przejeżdżających przez miasto¹⁵⁹.

Na początku listopada 1945 r. Zarząd Obwodowy powierzył H. Piotrowskiemu przygotowanie trzech skrzyń niezbędnych do zapakowania książek¹⁶⁰.

¹⁵³ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 166, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 13 X 1945 r., k. 8; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 25 IV 1945 r., k. 52; sygn. 1351, Protokół Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 25 IV 1945 r., k. 78; BAM, rkps. 3513, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do ZG ZPP z 13 X 1945 r., k. 10.

¹⁵⁴ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 1 XII 1945 r., s. 132.

¹⁵⁵ AAN, Rejonowy Pełnomocnik we Lwowie, sygn. 17, Pismo Głównego Pełnomocnika do Rejonowego Pełnomocnika we Lwowie z 27 IV 1946 r., k. 13.

¹⁵⁶ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1359, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 12 VII 1945 r., k. 6.; sygn. 1358, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie do ZG ZPP z 15 VII 1945 r., k. 13–14.

¹⁵⁷ *Ibidem*, sygn. 1359, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 18 VIII 1945 r., k. 9.

¹⁵⁸ *Ibidem*, k. 11.

¹⁵⁹ *Ibidem*, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 22 IX 1945 r., k. 17.

¹⁶⁰ *Ibidem*, sygn. 1359, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 2 XI 1945 r., k. 23.

Do 15 stycznia 1946 r. w wyniku akcji zbiórki książek udało się zebrać 1800 egz., głównie „z bezinteresownej ofiarności społeczeństwa”, bo na „wykupywanie droższych dzieł” działacze nie otrzymali odpowiednich funduszy¹⁶¹.

W marcu 1946 r. priorytetem dla działaczy stała się rewindykacja bibliotek w Krzemieńcu oraz Tarnopolu, a także przewiezienie zebranych książek z Brzeżan do Czortkowa w celu ich zapakowania i wysłania do Polski¹⁶².

* * *

W Drohobyczu 22 kwietnia 1945 r. zorganizowano „komisję do zbiórki i skupu książek polskich”¹⁶³. W połowie maja zwrócono się do mieszkańca, Wzorka, po „odbiór obiecanych 50 książek” oraz do Komisji Przesiedleńczej „po odbiór zebranych książek”. Aktywiści wystosowali również pismo do Obwodowego Komitetu Partii w sprawie polskich książek znajdujących się w drohobyckiej bibliotece¹⁶⁴.

W sierpniu 1945 r. kontynuowano pozyskiwanie książek z bibliotek i parafii. Osobno postanowiono zbierać plakaty¹⁶⁵. Do 10 sierpnia 1945 r. udało się pozyskać ok. 3000 pozycji. Książki tymczasowo służyły do „użytku publiczności”, ale „po otrzymaniu odpowiednich instrukcji miały zostać zapakowane i odesłane do wskazanych punktów zbiorczych”¹⁶⁶.

Do końca września drohobyccy działacze przekazali do Lwowa ok. 1500 pozycji, kolejne 2000 było już zapakowane i przygotowane do wysłania¹⁶⁷.

W połowie listopada 1945 r. członkowie zarządu ZPP podjęli decyzję o „cenzurze” książek, które już znajdowały się w ich posiadaniu¹⁶⁸. Od grudnia 1945 r. rewindykacją polskich książek z bibliotek oraz pozyskiwaniem ich osób prywatnych zajmowały się Komisja Kulturalno-Oświatowa oraz Koło Młodych Patriotów Polskich¹⁶⁹. Dzięki temu, już w styczniu 1946 r. zapisano w sprawozdaniu, że sprawa rewindykacji książek była „na dobrej

¹⁶¹ *Ibidem*, sygn. 1358, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie do 15 I 1946 r., k. 152.

¹⁶² *Ibidem*, sygn. 1359, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 2 III 1946 r., k. 34.

¹⁶³ *Ibidem*, sygn. 86, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu do ZG ZPP w Moskwie z 24 IV 1945 r., k. 3; Sprawozdanie Łuczenki z podróży służbowej do Drohobycza w dniach od 5 III do 9 IV 1945 r., k. 47. sygn. 1283, Protokół nr 10 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 22 IV 1945 r., s. 7.

¹⁶⁴ *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół nr 15 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 19 V 1945 r., s. 11–12; Protokół nr 17 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 27 V 1945 r., s. 14; Protokół nr 25 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 25 VII 1945 r., s. 21.

¹⁶⁵ *Ibidem*, sygn. 85, Plan pracy Zarządu Obwodowego ZPP na miesiąc sierpień 1945 r., k. 59–60.

¹⁶⁶ *Ibidem*, sygn. 85, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu od 15 V do 10 VIII 1945 r., k. 29; sygn. 86, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu od 15 V do 10 VIII 1945 r., k. 10.

¹⁶⁷ BAM, rkps. 3511-1, Pismo przewodniczącego Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu do Przedstawiciela ZG ZPP we Lwowie S. Eksteina z 26 IX 1945 r., k. 5.

¹⁶⁸ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1283, Protokół nr 35 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 16 XI 1945 r., s. 37; sygn. 85, Program pracy Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu na listopad i grudzień 1945 r., k. 61; Program pracy KOS przy Zarządzie Obwodowym ZPP w Drohobyczu na listopad i grudzień 1945 r., k. 63.

¹⁶⁹ *Ibidem*, sygn. 86, Sprawozdanie Komisji Kulturalno-Oświatowej Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu od 8 VIII do 30 XII 1945 r., k. 26.

drodze”. Dodatkowo przy Komisji Kulturalno–Oświatowej powołano specjalny zespół, który miał zająć się „odbiozem zwróconych książek”. Na jego przewodniczącego Zenon Kisiel zaproponował Rajeckiego, który „niedawno wrócił ze wschodu”, ale tenże nie mógł się podjąć obowiązków, z powodu wyjazdu do Polski¹⁷⁰. W styczniu i lutym 1946 r. przystąpiono do pakowania i transportowania książek z miejscowej biblioteki do lokalu ZPP¹⁷¹.

W marcu 1946 r. działacze położyli szczególny nacisk na „odbior książek z obwodowych bibliotek”. W tym celu wysłali pisma do Wydziału Obwodowych Bibliotek – o wydanie polskich książek oraz do ZG ZPP – z prośbą o przesłanie instrukcji dotyczącej rewindykacji polskich dóbr¹⁷². Wszelkich spraw, związanych ze zbiórką polskich książek, miał dopilnować S. Tannenbaum, który w tym celu od 18 marca został zwolniony z obowiązków biurowych¹⁷³.

W kwietniu 1946 r. bezinteresowną pomoc przy pakowaniu i inwentaryzowaniu książek zaoferował członek Zarządu – Paszulka¹⁷⁴. O dodatkowe fundusze na pakowanie i transport księgozbiorów działacze zwrócili się do ZG ZPP.

W kwietniu 1946 r. w Borysławiu zebrano 50 książek¹⁷⁵. Składano je w polskiej szkole i przygotowywano do przewiezienia do kraju¹⁷⁶.

Od połowy maja 1946 r. trwało jeszcze inwentaryzowanie książek w języku polskim i ukraińskim z miejscowej biblioteki oraz „gorączkowe” pakowanie już zebranych¹⁷⁷.

Jak odnotowano w sprawozdaniu Komisji Likwidacyjnej, w czerwcu 1946 r. w Drohobyczu zebrano ogółem 27 paczek książek (tj. 1243 egz.) oraz 3 paczki „Płomyczków” (tj. 1645 egzemplarzy). Ponadto w Borysławiu zgromadzono 30 paczek książek¹⁷⁸.

* * *

W Samborze zbiórkę książek naukowych, beletrystyki i podręczników szkolnych prowadzono od czerwca 1945 r. (zgodnie z zaleceniem ZG ZPP za pośrednictwem Głównego

¹⁷⁰ *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół nr 41 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 7 I 1946 r., s. 61.

¹⁷¹ *Ibidem*, Protokół nr 42 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 14 I 1946 r., s. 64; Protokół nr 43 z posiedzenia zarządu w Drohobyczu z 18 II 1946 r., s. 65; sygn. 86, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu od 1 I do 31 III 1946 r. (maszynopis z podpisami), k. 50; Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu od 1 I do 31 III 1946 r. (maszynopis bez podpisów), k. 54.

¹⁷² *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół nr 47 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 18 III 1946 r., s. 76

¹⁷³ *Ibidem*, Protokół nr 46 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 4 III 1946 r., s. 70.

¹⁷⁴ *Ibidem*, Protokół nr 50 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 8 IV 1946 r., s. 85.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ *Ibidem*, Protokół nr 47 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 18 III 1946 r., s. 76; Protokół nr 48 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 25 III 1946 r., s. 81.

¹⁷⁷ *Ibidem*, Protokół nr 56 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 27 V 1946 r., s. 96.

¹⁷⁸ *Ibidem*, Protokół Komisji Likwidacyjnej ZPP w Drohobyczu z 15 VI 1945 r., s. 98.

Pełnomocnika w Łucku)¹⁷⁹. W maju 1946 r. przygotowano dwie listy zebranych książek w języku ukraińskim w celu przedstawienia ich cenzurze¹⁸⁰.

* * *

Do maja 1946 r. na rzecz Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego aktywiści ZPP zebrali 7 646 książek¹⁸¹. Znaczna część zbiorów zgromadzona przez zarządy obwodowe ZPP w zachodnich obwodach USRR, została przekazana w depozyt Muzeum Narodowemu w Krakowie¹⁸².

Pod koniec maja 1946 r. Prezydium ZG ZPP, na wniosek R. Gerbera, postanowiło „zebrany i zakupiony księgozbiór naukowy (...) przekazać bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego”. Ponadto zdecydowano, aby „książki treści beletrystycznej przekazać do dyspozycji Ministerstwa Oświaty, zwracając się równocześnie o utworzenie szeregu bibliotek im. ZPP w ZSRR”¹⁸³.

Książki, które w czerwcu 1946 r. bezinteresownie przekazał Zarządowi Obwodowemu ZPP we Lwowie Kazimierz Chodorowicz¹⁸⁴, zostały zdeponowane w Bibliotece Akademii Umiejętności w Krakowie. Zbiór ten tworzyło 3200 tytułów (2657 „książek poważnych i literatury pięknej”, 313 – beletrystyki, 229 – książek dla dzieci i młodzieży oraz jeden utwór muzyczny), które zajęły 14 skrzyń (oznaczonych symbolem „Pabaro”)¹⁸⁵.

W lipcu 1946 r. Zarząd Obwodowy ZPP wydelegował do konwojowania dóbr kulturalnych i książek ze Lwowa dr Mariana Lewickiego i Julię Mękicką¹⁸⁶. Datę transportu ustalono na 5 lipca. W załadunku darów wziąć miało udział 26 pracowników fizycznych, dla których przygotowano dodatkowy wagon¹⁸⁷.

¹⁷⁹ *Ibidem*, sygn. 85, Sprawozdanie Zarządu Rejonowego ZPP w Samborze od 6 VI do 10 VIII 1945 r., k. 55.

¹⁸⁰ *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół nr 55 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 20 V 1946 r., s. 94.

¹⁸¹ *Ibidem*, sygn. 142, Protokół Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP z 18 V 1946 r., k. 1; W oficjalnym urzędowym sprawozdaniu Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, znajduje się informacja, że otrzymała ona od ZPP we Lwowie ogółem 23 508 woluminów; *Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi za rok akademicki 1945/1946 i 1946/1947 (od 11 lutego 1945 r. do 31 sierpnia 1947r.)*, Łódź 1948, s. 21; L. Świątek, *op. cit.*, s. 322.

¹⁸² BAM, rkps. 3509, Spis przedmiotów przekazanych Muzeum Narodowemu w Krakowie, k. 120–124.

¹⁸³ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 2276, Protokół nr 5 Prezydium ZG ZPP z 23 V 1946 r., k. 24.

¹⁸⁴ Kazimierz Chodorowicz (1879 – ?) mieszkał we Lwowie przy ul. Pierackiego 18/2. W swoim liście do ZPP określił się mianem bezpartyjnego. W jego kolekcji książek nie było żadnych „pism ani książek propagandowych, skierowanych przeciwko ZSRR lub w ogóle przeciwko komukolwiek”.

¹⁸⁵ BAM, rkps. 3509, Projekt zagospodarowania książek złożony na ręce Zarządu Obwodowego ZPP przez Kazimierza Chodorowicza z 20 VI 1946 r., k. 117; Ogólne zestawienie książek Kazimierza Chodorowicza, k. 118; Szczegółowy wykaz książek Kazimierza Chodorowicza, k. 119–126.

¹⁸⁶ AAN, Główny Pełnomocnik, sygn. 18, Pismo przewodniczącego ZPP F. Jukniewicza do Rejonowego Pełnomocnika we Lwowie z 4 VII 1946 r., k. 9.

¹⁸⁷ *Ibidem*, Pismo przewodniczącego ZPP F. Jukniewicza do Rejonowego Pełnomocnika we Lwowie z 5 VII 1946 r., k. 8.

Na początku lipca 1946 r. na pierwszej stronie „Czerwonego Sztandaru” ukazał się artykuł, relacjonujący działania podjęte przez przewodniczącego delegacji rządowej USRR – Paszczyzna – w sprawie przekazania zabytków kulturalnych i historycznych rządowi polskiemu¹⁸⁸. Według niego, strona ukraińska „przekazała wielką ilość najcenniejszych książek, pióra najwydatniejszych polskich pisarzy”. Wcześniej były one przejściowo własnością lwowskiej filii Biblioteki Akademii Nauk ZSRR. Przekazano również 35 tys. starodruków (z XVI–XVII wieku) oraz rękopisy M. Konopnickiej, J. Kasprzowicza i J. Kraszewskiego.

Strona polska otrzymała też „Panoramę Raclawicką” oraz blisko 270 obrazów w ramach (m.in. Jana Matejki, Juliusza i Wojciecha Kossaków, Jacka Malczewskiego i Artura Grottgera). Ogólna waga wszystkich „skarbów” oszacowana została przez Ukraińców na 124 tony (zajęły one w sumie 24 wagony).

Na początku sierpnia 1946 r. Przedstawiciel Rządu Polskiego do spraw Repatriacji i Ewakuacji w ZSRR, mjr Grzegorz Dzierzgowski, wydelegował Franciszka Jukniewicza w celu przewiezienia z Lwowa 16 wagonów z darami (każdy o masie 20 ton), zebranych przez tamtejszy Zarząd Obwodowy ZPP, do polskich placówek kulturalnych – Muzeum Narodowego, Biblioteki Górniczej w Krakowie, Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi oraz Ministerstwa Oświaty w Warszawie¹⁸⁹.

Na początku sierpnia 1946 r. przewodniczący Komisji Likwidacyjnej Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie, F. Jukniewicz, zwrócił się z prośbą do Głównego Pełnomocnika w Łucku o podstawienie dodatkowych wagonów w celu przetransportowania do Polski artystycznych mebli, zdeponowanych w lokalu Związku¹⁹⁰. Niestety, odpowiedź była odmowna, motywowana art. 3 poz. 4 umowy lubelskiej (pozwalała ona poszczególnym obywatelom przewozić meble o wartości artystyczno–zabytkowej, ale nie mogło to zostać rozciągnięte na ZPP jako „instytucję o charakterze politycznym”). Według Głównego Pełnomocnika, ZPP mogłby przewieźć meble tylko na podstawie decyzji Komisji

¹⁸⁸ *Na znak wiecznej przyjaźni narodów polskiego i ukraińskiego*, „Czerwony Sztandar” 1946, nr 132, s. 1.

¹⁸⁹ AAN, Główny Pełnomocnik, sygn. 18, Pismo mjr Grzegorza Dzierzgowskiego do Głównego Pełnomocnika w Łucku z 3 VIII 1946 r., k. 11; Pismo przewodniczącego ZPP F. Jukniewicza do Głównego Pełnomocnika w Łucku z 8 VIII 1946 r., k. 10; AAN, Rejonowy Pełnomocnik we Lwowie, sygn. 17, Pismo Rejonowego Pełnomocnika we Lwowie do Komisji Likwidacyjnej ZPP we Lwowie z 8 VIII 1946 r., k. 70.

¹⁹⁰ AAN, Główny Pełnomocnik, sygn. 18, Pismo Głównego Pełnomocnika w Łucku do Rejonowego Pełnomocnika we Lwowie z 20 VIII 1946 r., k. 15; Pismo przewodniczącego ZPP F. Jukniewicza do Rejonowego Pełnomocnika we Lwowie z 26 VIII 1946 r., k. 16.

Rewindykacyjnej, powołanej przez rządy Polski i USRR¹⁹¹. Sprawa ta nie została ostatecznie wyjaśniona do października 1946 r. Według Głównego Pełnomocnika, władze USRR „nie mogą w żadnym wypadku rościć sobie jakichkolwiek pretensji do powyższych zbiorów”, które po likwidacji ZPP zostały przekazane Głównemu Pełnomocnikowi¹⁹².

W sierpniu 1946 r. przewodniczący ZPP we Lwowie, F. Jukiewicz, zwrócił się do Ambasady RP w Moskwie „w sprawie wysłania mu przyrzeczonych 50 000 rubli na przesłanie książek do kraju, zebranych przez ZPP”. Wobec tego, że Ambasada nie miała możliwości przekazania tych pieniędzy, F. Jukiewicz zaproponował, aby zrobił to ZG ZPP. Miały one zostać „podane” przez delegata Litwaka, którego zobowiązano do kontroli wydatków i złożenia sprawozdania¹⁹³. Zachowane materiały archiwalne nie pokazują nam, w jaki sposób sprawa została rozwiązana.

* * *

Jednym z ostatnich epizodów „walki o dobra kultury” z udziałem ZPP była misja Franciszka Wokroja (delegata Gabinetu Ministra Oświaty w Warszawie do spraw repatriacji na miasto Lwów) z końca października 1946 r. Na skutek rozmów przedstawicieli Polski z rządem USRR w Kijowie (10–12 października) uzyskano zezwolenie „na wywiezienie (...) dóbr kulturalnych do Polski”. Większość z nich zgromadził i spisał Zarząd Obwodowy ZPP we Lwowie. Jednak fundusze, jakimi dysponował F. Wokroj, były „niewystarczające dla przetransportowania tych dóbr. Koszty załadowania wraz z transportem samochodowym i robotnikami, według obecnych warunków miejscowych, z magazynów do ok. 20 wagonów kolejowych wyniosą 200 000 rubli, licząc 10 000 rubli od jednego wagonu”. Dotychczasowy koszt opakowania 15 tysięcy książek naukowych i ich przetransportowania „z jednego magazynu do innych składów” wyniósł 35 tys. rubli. Niezbędne było więc również wyegzekwowanie 180 tysięcy rubli na ich transport.

Pieniądzy takich F. Wokrojowi nie udało się uzyskać od Rejonowego Pełnomocnika we Lwowie, gdyż pożyczki mógł udzielać tylko Główny Pełnomocnik w Łucku. Miał on jednak do dyspozycji jedynie 1 milion rubli (zamiast preliminowanych 1,5 miliona), które musiał rozdzielić na wszystkie placówki w celu sfinalizowania akcji likwidacyjnej („kwota ta

¹⁹¹ *Ibidem*, Pismo Głównego Pełnomocnika w Łucku do przewodniczącego Komisji Likwidacyjnej ZPP F. Jukiewicza z 9 VII 1946 r., k. 23; Pismo Głównego Pełnomocnika w Łucku z 20 VIII 1946 r., k. 22.

¹⁹² AAN, Rejonowy Pełnomocnik, sygn. 18, Pismo Głównego Pełnomocnika Wolskiego do pierwszego zastępcy M. Bika z 16 X 1946 r., k. 21.

¹⁹³ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 2276, Protokół nr 23 Prezydium ZG ZPP z 27 VI 1946 r., k. 112–113.

była za mała dla pokrycia własnych wydatków”¹⁹⁴. Zwrócił się on więc za pośrednictwem ZG ZPP do Ambasady RP w Moskwie o niezwłoczne przesyłanie mu niezbędnej sumy dla przewiezienia polskich dóbr kultury¹⁹⁵. Pieniądze z kasy ZG (20 tys. rubli) pobrała i przewiozła do Lwowa była sekretarz odpowiedzialna lwowskiego Zarządu Obwodowego – Aniela Korczowska¹⁹⁶.

26 października 1946 r. książki zostały odprawione do Polski. Przy ekspedycji obecni byli: Franciszek Wokroj, były członek ZPP we Lwowie – Leon Praszker, delegat ZG ZPP – Hirszowicz oraz referent transportowy lwowskiej placówki – Kondiuch (konwojował transport do przejścia w Medyce)¹⁹⁷.

* * *

Akcję zbiórki książek na tzw. Zachodniej Ukrainie można określić jako bardzo udaną. Według lwowskich aktywistów była wręcz „fenomenem”. Bo jak inaczej wyjaśnić fakt, że z dnia na dzień zasób książek gromadzonych przez ZPP wzrastał o kilkadziesiąt, a nawet kilkaset tomów? Polacy w zachodnich obwodach USRR starali się wykorzystać każdą sposobność, by „ratować” gromadzone dobra kultury, zdając sobie sprawę, że kontynuowanie akcji w każdej chwili może zostać przez władze zakazane. Z jednej strony wiedzieli, że akcji przyświecają hasła propagandowe, z drugiej, że w ówczesnej sytuacji politycznej ZPP jest jedyną siłą mogącą pomóc w realizacji szczytnych haseł.

Ze względu na nieścisłości w źródłach niezwykle trudno jest oszacować, ile woluminów udało się zebrać zetpepowskim działaczom. Ich liczba mogła sięgnąć blisko 400 tys. Do Polski trafiło ok. 208 tys. – „zasilając” biblioteki w Łodzi, Wrocławiu, Gdańsku, Warszawie, Poznaniu, Lublinie i Krakowie. Pozostałe ponad 180 tys. tomów oraz 1146 eksponatów nie zostały przywiezione do Polski z powodu nieprzychylnego stanowiska strony ukraińskiej.

Dodatkowo od sierpnia 1945 r. do czerwca 1946 r. działacze ZPP zakupili 1162 tomy książek (głównie beletrystyki), których wartość oszacowano na 32 443 ruble¹⁹⁸.

¹⁹⁴ Na temat pieniędzy, którymi w 1946 r. dysponował Główny Przedstawiciel patrz: AAN, Generalny Pełnomocnik, sygn. 15, Wyciąg z budżetu Głównego Pełnomocnika Rządu RP ds. Ewakuacji Ludności w Łucku (na dzień 1 VI 1946 r.), k. 26.

¹⁹⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 14, Pismo Franciszka Wokroja do Ambasady RP przez ZG ZPP w Moskwie z 22 X 1946 r., k. 1–2; AAN, Główny Pełnomocnik, sygn. 18, Pismo Franciszka Wokroja do Ambasady RP przez ZG ZPP w Moskwie z 22 X 1946 r., k. 24–25;

¹⁹⁶ AAN, Główny Pełnomocnik, sygn. 18, Upoważnienie F. Wokroja do odbioru pieniędzy przez A. Korczowską z 22 X 1946 r., k. 28; Odpis kwitu kasowego z 22 X 1946 r., k. 26, 27.

¹⁹⁷ *Ibidem*, Pismo Głównego Pełnomocnika do Rejonowego Pełnomocnika we Lwowie z 26 X 1946 r., k. 30, 32; Pismo Rejonowego Pełnomocnika we Lwowie do Głównego Pełnomocnika z 12 XI 1946 r., k. 33.

¹⁹⁸ L. Świątek, *op. cit.*, s. 320.

Dla porównania – na Wileńszczyźnie udało się zebrać około 7–8 tys. egzemplarzy, w tym około 1 tys. książek naukowych. Wszystkie zaopatrzone w pieczęć „Dar ZPP – Wilno” trafiły do Uniwersytetów w Warszawie i Toruniu, Centrali Związków Zawodowych oraz Związku Samopomocy Chłopskiej w Warszawie¹⁹⁹.

Do Polski przewieziono również kresowe wizerunki sakralne, które zostały rozmieszczone w świątyniach, głównie w diecezjach gliwickiej, opolskiej, legnickiej, zamojsko-lubaczowskiej oraz w archidiecezjach: wrocławskiej, krakowskiej i łódzkiej²⁰⁰.

6.5 Teatr Małych Form „Miniatury” ZPP we Lwowie

Teatr we Lwowie, obok Warszawy i Krakowa, należał do najważniejszych na ziemiach polskich, swoimi „korzeniami scenicznymi” sięgał co najmniej końca XVI wieku²⁰¹. Scena lwowska „nie z soli ani z roli, ale z tego co boli urosła. Przez długie dziesiątki lat nie miała ona swojego własnego kąta, bo go jej na własnych polskich śmieciami mieć nie było wolno, wyzyskiwana bezlitośnie i upokarzana boleśnie, tułać się musiała”²⁰². Dopiero pod koniec XIX wieku miasto doczekało się nowego gmachu teatralnego, nazwanego z czasem Teatrem Wielkim. Ze względu na wysoki poziom architektury (projekt Zygmunta Gogolewskiego) budynek należał do najbardziej prestiżowych w odniesieniu do pozostałych ówczesnych miast²⁰³. Pierwsze przedstawienie w nowym budynku zaprezentowano 4 października 1900 r. Dyrektorem Teatru Miejskiego był wówczas Tadeusz Pawlikowski²⁰⁴.

¹⁹⁹ E. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 131; Por. *Zbiórka książek polskich dla kraju*, „Wolna Polska” 31 V 1945, nr 20 (108), s. 4; W artykule napisano, że „Zarząd Republikański ZPP w Wilnie zebrał już ok. 10 tysięcy tomów”.

²⁰⁰ Więcej: T. Kukiz, *Madonny Kresowe i inne obrazy sakralne z Kresów w diecezjach Polski. Suplement*, Warszawa 2002, s. 235–255.

²⁰¹ Więcej o początkach teatru we Lwowie: A. Marszałek, *Repertuar Teatru Polskiego we Lwowie 1864–1875*, *passim*; *Teatr Polski we Lwowie*, pod. red. J. Kuchtówny, 1997, *passim*; B. Męcarska-Kozłowska, *Lwów. Twierdza niepodległości i kultury. Referat wygłoszony 29 listopada 1988 roku w Bibliotece Polskiej w Paryżu (poszerzony i uzupełniony)*, Lublin 2000, s. 93–95. Poetycko o teatrze lwowskim: K. Grodziska, *Miasto jak brylant. Księga cytatów o Lwowie*, Kraków 2007, s. 429–440.

²⁰² S. Marczak-Oborski, *Teatr w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1984, s. 303.

²⁰³ Więcej na temat genezy powstania teatru, kalendarium jego budowy oraz charakterystyka architektoniczna: J. Szuliński, *Teatr Miejski we Lwowie*, Warszawa 2002, *passim*; J. Lewicki, *Między tradycją a nowoczesnością. Architektura Lwowa lat 1893–1918*, Warszawa 2005, s. 144–149; T. Riedl, *Chodząc po Lwowie*, Pelplin 2007, s. 133–150; K. Stefański, *Architektura historyzmu na ziemiach polskich*, Łódź 2005, s. 124–125.

²⁰⁴ Dzieje teatru we Lwowie są bardzo dobrze opracowane. Już latach 80. XX w. pod kierunkiem prof. Jana Michalika rozpoczęto prace nad spisywaniem lwowskiego repertuaru teatralnego. Zaowocowało to m.in. pracami: A. Marszałek, *Repertuar teatru polskiego we Lwowie 1864–1875*, Kraków 2003; Idem, *Repertuar teatru polskiego we Lwowie 1875–1881*, Kraków 1992; Idem, *Repertuar teatru polskiego we Lwowie 1881–1886*, Kraków 1993; B. Maresz, M. Szydłowska, *Repertuar teatru polskiego we Lwowie 1886–1894*, Kraków 1993; B. Maresz, M. Szydłowska, *Repertuar teatru polskiego we Lwowie. Teatr Miejski pod dyktando Tadeusza Pawlikowskiego 1900–1906*, Kraków 2005; T. Riedl, *We Lwowie. Relacje*, Wrocław 1996, s. 57–59; R. J. Czarnowski, *Lwów. Legenda...*, s. 373–387; W. Szolginia, *Tamten Lwów*, t. 3, *Świątynie, gmachy i pomniki*, Kraków 2012, s. 136–162.

W okresie międzywojennym losy sceny lwowskiej można podzielić za Stanisławem Marczak–Oborskim, na trzy okresy. Pierwszy, obejmujący lata 1918–1930, odznaczał się miernymi dyrekcjami: Romana Żelazowskiego, Michała Tarasiewicza, Ludwika Czarnowskiego, Henryka Barwińskiego i Teofila Trzcńskiego. Drugi, w latach 1930–1937, charakteryzował się wielkim renesansem za kierownictwa artystycznego Leona Schillera i Wilama Horzycy. W ostatnim okresie (1937–1939) Lwów zszedł do rzędu sceny prowincjonalnej – za dyrekcji Janusza Warneckiego i Mieczysława Szpakiewicza²⁰⁵.

Po zajęciu Lwowa przez Armię Czerwoną zespół Teatrów Miejskich wznowił przedstawienia z dotychczasowym repertuarem na scenie Teatru Wielkiego. Dyrektor M. Szpakiewicz wyjechał do Wilna, władzę w placówce objął kolektyw wyłoniony spośród pracowników (m.in. Władysław Krasnowiecki, Bronisław Dąbrowski), który rozpoczął przygotowania do kolejnego przedstawienia. 6 grudnia 1939 r. lwowska publiczność zobaczyła *Moralność Pani Dulskiej Gabrieli Zapolskiej*²⁰⁶.

Do końca 1939 r. władze sowieckie po swojemu uporządkowały życie teatralne²⁰⁷. Na mocy uchwały Egzekutywy Komitetu Obwodowego KC KP(b)U z 10 grudnia i dekretu RKL USRR z 19 grudnia 1939 r. powołano we Lwowie: Państwowy Polski Teatr Dramatyczny, ukraiński Teatr Wielki Opery i Baletu, Państwowy Ukraiński Teatr Dramatyczny im. Łesi Ukrajinki oraz Państwowy Żydowski Teatr Dramatyczny. Jednocześnie dotychczasowe placówki znacjonalizowano²⁰⁸. Stwierdzono również, że repertuar teatralny powinien być spełniać „w pierwszej kolejności wymogi agitacyjne: przedstawiać apoteozę komunistycznego męstwa, mądrości i sprawiedliwości”²⁰⁹.

Siedziba polskiego teatru miała mieścić się początkowo w Teatrze „Nowości” przy ul. Słonecznej 23, ale tam funkcjonował już Teatr Żydowski. W pierwszym sezonie zespół występował więc na deskach Teatru Wielkiego, a z początkiem 1941 r. przeniósł się do niewykończonego jeszcze gmachu przy ul. Jagiellońskiej 11²¹⁰.

W teatrze pracowało około 60 aktorów. Dyrektorem został Ukrainiec Wołodimir Kandyba, kierownikiem artystycznym Władysław Krasnowiecki, natomiast funkcję

²⁰⁵ S. Marczak–Oborski, *op. cit.*, s. 303; Okres dyrektorowania W. Horzycy ciekawie opisuje w swych wspomnieniach W. Majewska; W. Majewska, *Z Lwowskiej Fali do Radia Wolna Europa*, Wrocław 1996, s. 27–29; C. Brzoza, A. L. Sowa, *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2006, s. 438–439.

²⁰⁶ A. Głowacki, *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*, Łódź 1997, s. 563–564; G. Mazur, J. Skwara, J. Węgierski, *op. cit.*, s. 96.

²⁰⁷ Więcej o lwowskim życiu teatralnym lat 1939–1941: M. Ingot, *Polska kultura literacka Lwowa lat 1939–1941. Ze Lwowa i o Lwowie. Antologia*, Wrocław 1995, s. 158–196.

²⁰⁸ G. Hryciuk, *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*, Warszawa 2000, s. 109.

²⁰⁹ A. Głowacki, *op. cit.*, s. 564.

²¹⁰ G. Hryciuk, *op. cit.*, s. 109; A. Głowacki, *op. cit.*, s. 564.

kierownika literackiego, po aresztowaniu przez NKWD Władysława Broniewskiego, objęła w drugim sezonie Wanda Wasilewska²¹¹. Gwarantowała, że teatr stanie się kolejnym orężem propagandowym władz okupacyjnych, prezentującym podówczas „*bogaty repertuar radziecki*”, a w przyszłości „*polski repertuar radziecki*”.

W marcu 1941 r. do Lwowa zaczęli przybywać, na wezwanie Wydziału Kultury i Sztuki (i osobiste „zaproszenie” W. Wasilewskiej), artyści, mający występować w „robotniczym (peryferyjnym) teatrze, który miał grywać we Lwowie i w kilku miastach Zachodniej Ukrainy systemem objazdowym”. Jednym z nich był Bronisław Skąpski, który odbył „odbył konferencję z Wandą Wasilewską (...) jako wyznaczoną na kierownika artystycznego tego, mającego powstać teatru”. Miał on wystawić sztukę „Bartosz Głowacki” w reżyserii W. Wasilewskiej, ale prace nad nią przerwał wybuch wojny niemiecko-radzieckiej²¹².

* * *

Pod koniec 1942 r. młody i energiczny wikary parafii św. Wincentego à Paulo we Lwowie, ks. Alfons Schletz, powołał konspiracyjną Sodalicję Mariańską Żeńską, liczącą początkowo 19 członkiń. Zorganizował także w sali parafialnej pierwsze amatorskie przedstawienie. Aktorki odegrały „Dziwną broń”, chińską legendę, której reżyserem był Andrzej Rybicki. Sukces przedstawienia zachęcił do organizacji dalszych tego rodzaju imprez. W październiku 1943 r. odegrano kolejną scenkę („Pamiętnik”), przed którą referat wygłosił ks. Michał Rękas. W grudniu wystawiono przedstawienie o św. Mikołaju.

Na początku 1944 r. ks. Schletz zaprosił do współpracy reżysera Bronisława Dąbrowskiego i zawodowego aktora Tadeusza Surowa. Okazało się to trafnym posunięciem. Jednoaktowa sztuka „Jasełka”, napisana przez Rybickiego i wyreżyserowana przez Dąbrowskiego, okazała się sporym sukcesem. Grana była trzykrotnie (23 i 30 stycznia oraz 2 lutego), a obejrzało ją 400 osób.

W lutym 1944 r. powołano Zarząd Teatru Młodych, w którego składzie znaleźli się: ks. Schletz (dyrektor), T. Surowa (reżyser), A. Rybicki (kierownik literacki), Stanisław Matusiak (dekorator) oraz Danuta Szul (przedstawicielka aktorek). 25 marca Teatr Młodych wystawił „Misterium Wielkopostne” (do Wielkanocy zagrane pięć razy), a 14 maja sztukę

²¹¹ A. Głowacki, *op. cit.*, s. 564–565.

²¹² Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APS), zespół akt: Wojewódzki Urząd Szczeciński (dalej: WUS), sygn. 5038, Życiorys Bronisława Skąpskiego (rękopis), k. 59; Życiorys Bronisława Skąpskiego (maszynopis), k. 71.

„Wstań i idź” (grana była trzykrotnie, wśród gości obecny był m.in. arcybiskup B. Twardowski)²¹³.

W maju 1944 r. teatr udostępniono młodym, zawodowym aktorom, wśród których znaleźli się m.in.: Artur Młodnicki, Bronisław Pendyk, Janina Pitołajówna, Teresa Suchecka, Irena Tomaszewska, Zdzisława Życzkowska czy Joanna Skwarczyńska (córka dr Stefanii Skwarczyńskiej). Przygotowali oni sztukę Gabrieli Zapolskiej „Ich Czworo”. Premierę 3 czerwca 1944 r. słowem wstępnym poprzedziła dr. Skwarczyńska. Według wspomnień B. Dąbrowskiego, *„atmosfera była niezwykła (...), z jednej strony obawa represji, z drugiej zaś jakaś niecodzienna satysfakcja i poczucie dumy, że robimy coś <<ku pokrzepieniu serc>> i płatamy figla urzędującym pod nosem władzom niemieckim”*²¹⁴.

Do zajęcia Lwowa przez Armię Czerwoną zorganizowano jeszcze koncerty poświęcone twórczości Stanisława Moniuszki (24 czerwca) oraz Fryderyka Chopina (15 lipca). Od sierpnia 1944 r. do września 1945 r. przygotowywano także różne imprezy (m.in. scenkę „Radosne święto” w reżyserii Rybickiego czy spektakl na pożegnania wyjeżdżającego ks. Schletza)²¹⁵.

* * *

Po zakończeniu okupacji niemieckiej w mieście wznowiły działalność trzy teatry, państwowa filharmonia, konserwatorium Akademii Muzycznej, „siedmiolatka muzyczna” oraz wieczorowa szkoła muzyczna dla dorosłych²¹⁶.

Szczególnie ważne dla Polaków, dla których „każda rozrywka była rzadkością i bardzo ważnym, długo pamiętanym i komentowanym wydarzeniem”, było uruchomienie w sierpniu 1944 r., w budynku dawnego kina przy ulicy Jagiellońskiej (później przemianowanej na Gorkiego), Teatru Dramatycznego, którego dyrektorem został Bronisław Dąbrowski, a Aleksander Bardini objął kierownictwo Studia Aktorskiego²¹⁷.

Chociaż zdawali oni sobie sprawę, że placówka pozostawała pod wpływem i „opieką władz sowieckich”, to potrzeba „słowa polskiego ze sceny” była tak ogromna po tylu latach

²¹³ J. Węgierski, *Lwowska konspiracja narodowa i katolicka 1939–1946*, Kraków 1994, s. 301–304.

²¹⁴ B. Dąbrowski, *Na deskach świat oznaczających*, tom 1, Wędrowka wśród kulis, Kraków 1997, s. 178–179.

²¹⁵ J. Węgierski, *op. cit.*, s. 307; Więcej: D. Szul, *Tajny teatr młodzieżowy Lwów – Sodaliskowo 1942–1945*, „Nasza Przyszłość” 1971, t. XXXVI, s. 53–79.

²¹⁶ Więcej: *Zmieniło się oblicze muzyczne oblicze Lwowa. Z przemówienia delegata Rady Obwodowej kompozytora W. O. Barwińskiego*, „Czerwony Sztandar” 1944, nr 100 (637), s. 3.

²¹⁷ W budynku przez pewien czas działała również szkoła teatralna prowadzona przez A. Bardinię; M. Woźniak, *Reportaż z pamięci. Lwów–Zadwórze*, Kraków 2008, s. 55; B. Czosnowska, *Ostatni gong*, Gdańsk 2000, s. 133; J. Mękarska-Kozłowska, *Burza nad Lwowem. Reportaż z lat wojennych 1939–1945 we Lwowie*, Londyn 1992, s. 209; A. i E. Hollankowie, *I zobaczyć miasto Lwów...*, Rzeszów 1990, s. 47–48.

okupacji niemieckiej, że „codziennie teatr wypełniał się po brzegi”, a Polacy z niecierpliwością czekali na każdą kolejną sztukę²¹⁸.

Szansę wykorzystania popularności teatru dostrzegli aktywiści ZPP. Wizytujący Lwów we wrześniu 1944 roku inż. Z. Sznek i H. Koszutska podkreślali w swoim sprawozdaniu, że „przy odpowiednim doborze repertuaru teatr ten może stać się poważnym czynnikiem propagandowym ZPP. Kierownictwo teatru (dyr. Dąbrowski, reż. Bardini) oświadczyło gotowość współpracy z nami”²¹⁹.

Do maja 1945 r., kiedy to zespół teatralny został w całości przewieziony do Katowic, wystawił osiem premier, wśród których znalazły się m.in. komedie amerykańskie, francuskie i rosyjskie oraz dobrze znane polskiej publiczności „Mąż i żona” Aleksandra Fredry, „Wesele” Stanisława Wyspiańskiego, „Przepióreczka” Stefana Żeromskiego, „Ich czworo” Gabrieli Zapolskiej czy „Misja Mr Perkinsa do Kraju Bolszewików” Aleksandra Kornijczuka²²⁰.

Z Teatrem, do momentu wyjazdu, stale współpracował Wydział Kulturalno-Oświatowy ZPP we Lwowie. Aktywiści popierali i propagowali jego działalność, korzystając jednocześnie „z wydatnej pomocy” dla organizacji imprez, akademii i wieczorów artystycznych. Artyści Teatru wystąpili ponadto na zabawie ZPP, z której całkowity dochód został przekazany na cele KOS²²¹.

Dla artystów teatru, literatów i dziennikarzy Zarząd Obwodowy ZPP zorganizował 25 marca 1945 r. „herbatkę dyskusyjną”, poświęconą „problemowi” sztuki „Przepióreczka” – z okazji wystawienia jej w Teatrze Polskim. Spotkanie rozpoczął Jan Brzoza, z referatem wystąpił Jan Fedyk, a w „ożywionej dyskusji” udział wzięli: dr Koller, dr Gorbaczowska oraz Aleksander Bardini²²².

* * *

Wyjazd członków polskiego Teatru Dramatycznego spowodował w mieście „kulturalną lukę”. Pomimo trwającego przesiedlenia, we Lwowie pozostawało nadal około 60

²¹⁸ B. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 178–179; M. Woźniak, *op. cit.*, s. 55.

²¹⁹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 2307, Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutskiej z prac we Lwowie we wrześniu 1944 r. (maszynopis), k. 24a; Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutskiej z prac we wrześniu 1944 r. (rękopis), k. 27–28;

²²⁰ S. Marczak-Oborski, *Teatr polski w latach 1918–1945. Teatry dramatyczne*, Warszawa 1985, s. 181; B. Mękarska-Kozłowska, *op. cit.*, s. 46–47; M. Liebchaber, „Wesele” Stanisława Wyspiańskiego (*Nowa premiera w Teatrze Polskim*), „Czerwony Sztandar” z 20 IV 1945, s. 3; „Teatr Polski. Misja Mr Perkinsa do Kraju Bolszewików” Aleksandra Korniejczuka, „Czerwony Sztandar” nr 94 (631) z 22 XII 1944, s. 3.

²²¹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 III do 31 V 1945 r., k. 29; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 76.

²²² *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 III do 31 V 1945 r., k. 29; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 76.

tysięcy Polaków, oczekujących „polskiego słowa ze sceny”²²³. Byli wśród nich także pracownicy teatru, m.in. kapelmistrz Sylwester Czosnowski. To właśnie on, wraz z grupą artystów, korzystając z poparcia lwowskiego Zarządu Obwodowego ZPP, utworzył we wrześniu 1945 r. polskie Koło Dramatyczne²²⁴.

Jak zauważył Ryszard Markow, *„zespół nie miał dekoracji, rekwizytów, kostiumów, nut i najskromniejszej nawet biblioteki. Wszystko to trzeba było najpierw zdobyć. Artyści biegali więc po mieście w poszukiwaniu niezbędnych sprzętów i urządzeń, nawet instrumenty muzyczne pożyczając od mieszkańców Lwowa”*²²⁵.

Pomimo tych niedogodności, pierwszy występ udało się zorganizować już 23 września 1945 r. W niedzielne popołudnie, w mogącej pomieścić blisko sto osób sali Rady Rejonu Szewczenkowskiego przy ulicy Szpitalnej 1, zaprezentowano program rewiowy „Z całego serca”²²⁶. Na ten „typowy występ estradowy” składały się pieśni wojskowe i ludowe, piosenka o Związku Patriotów Polskich (w wykonaniu Bogusławy Michny–Czosnowskiej), recytacja wierszy przez Ninę Gozdecką oraz tańce i skecze. Program „umiejętną konferansjerką” poprowadził Kazimierz Bajon²²⁷. Był on jeszcze powtarzany kilkakrotnie w kolejne soboty i niedziele.

W październiku 1945 r. dzięki staraniom aktywistów ZPP i poparciu władz radzieckich, Lwowskie Koło Dramatyczne zostało przekształcone w polską placówkę kulturalną – Teatr Małych Form (TMF) „Miniatury”²²⁸.

Nazwa placówki, być może, nawiązywała do Lwowskiego Państwowego Teatru Miniatur, utworzonego przez władze sowieckie w grudniu 1939 r. w pomieszczeniach kinoteatru „Marysieńka” przy placu Smolki 5. Zespołem, w skład którego wchodziło 117 osób, w tym 25 znanych i lubianych artystów rewiowych oraz 18 muzyków, kierował Konrad Tom (właściwie K. Runowiecki). Pomimo początkowego, znacznego zainteresowania ich sztukami, teatr rzadko występował we Lwowie. Latem i jesienią 1940 r. odbył długie tournée

²²³ APS, UWS, sygn. 5038, Sprawozdanie z organizacji, powstania i działalności Teatru Małych Form „Miniatury” ZPP we Lwowie, k. 149.

²²⁴ Związek Patriotów Polskich często wspierał grupy teatralne powstałe w głębi ZSRR. Przykładem może być Zarząd Obwodowy w Dżambule (Kazachstan), który późnym latem 1944 roku doprowadził do wystawienia kilku przedstawień „Balladyny” w trzyaktowym skrócie w reżyserii poety Leopolda Lewina, S. Marczak – Oborski, *Teatr polski...*, s. 181.

²²⁵ R. Markow, *Teatr Sylwestra Czosnowskiego. Lwów–Szczecin 1945–1948*, część I, „Przegląd Zachodniopomorski” 1986, z. 2, s. 107–126, s. 110.

²²⁶ APS, UWS, sygn. 5038, Sprawozdanie z organizacji, powstania i działalności Teatru Małych Form „Miniatury” ZPP we Lwowie, k. 149.

²²⁷ A. Holl, *Z całego serca*, „Czerwony Sztandar” z 24 IX 1945, s. 4

²²⁸ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, *Z życia i pracy Związku Patriotów Polskich we Lwowie*, k. 81; R. Markow, *op. cit.*, s. 110.

(około 15 tysięcy kilometrów) po większych miastach siedmiu republik europejskiej części ZSRR, powróciwszy do miasta na początku następnego roku²²⁹.

Wiosną 1941 r. teatr przedstawił lwowskiej publiczności kolejne widowiska – „A ot rodzinke w koszyku” (premiera 8 marca) oraz „Jarmark wiosenny” (15 kwietnia). Do repertuaru, z którym wyruszono w kolejną podróż artystyczną, wprowadzono także pozycje sowieckie i klasykę rosyjską. Wybuch wojny niemiecko–sowieckiej zastał artystów w Kujbyszewie, z którego zostali skierowani na występy do Azji Środkowej, skąd trafili do armii gen. Andersa²³⁰.

Początkowo zespół TMF „Miniatury” składał się z dwudziestu osób (8 aktorów i 12 pracowników technicznych i administracyjnych). W grudniu 1945 r. były to już 43 osoby („w charakterze sił kierowniczych 4 osoby; sił aktorsko–baletowych 14; sił w orkiestrze 11; elektro–scenicznym i pogotowiu remontowym 6; w administracji i obsłudze 8 osób”)²³¹. Po kilku miesiącach trupa rozrosła się do 60 osób, z których ponad połowę stanowili artyści (16 aktorów, 11 muzyków, 2 tancerzy oraz 2 reżyserów)²³². Jak trafnie zauważył Ryszard Markow, w teatrze „szukali (...) zarobku artyści o różnym dorobku i zróżnicowanych kwalifikacjach”²³³.

Zachowane materiały archiwalne przypisują różne funkcje poszczególnym pracownikom teatru. Kazimierz Bajon występuje w nich jako dyrektor²³⁴ lub aktor²³⁵; Sylwester Czosnowski jako kierownik muzyczny, dyrygent orkiestry²³⁶, kapelmistrz²³⁷, reżyser lub dyrektor²³⁸; Henryk Luft–Lotar jako kierownik artystyczny zespołu lub reżyser²³⁹, Gustaw Rasiński jako reżyser²⁴⁰ lub aktor²⁴¹. W ekipie aktorskiej zatrudnienie

²²⁹ S. Marczak–Oborski, *Teatr polski...*, s. 138; A. Głowacki, *op. cit.* s. 567.

²³⁰ A. Głowacki, *op. cit.*, s. 567–568.

²³¹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 25; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 76.

²³² APS, UWS, sygn. 5038, Sprawozdanie z organizacji, powstania i działalności Teatru Małych Form „Miniatury” ZPP we Lwowie, k. 151–153.

²³³ R. Markow, *op. cit.* s. 110.

²³⁴ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Z życia i pracy Związku Patriotów Polskich we Lwowie, k. 81; *Z pracy ZPP we Lwowie*, „Wolna Polska” 1946, nr 1 (137), s. 4.

²³⁵ BAM, rkps. 3508, Wykaz pracowników Teatru Małych Form Miniatury, k. 84.

²³⁶ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Z życia i pracy Związku Patriotów Polskich we Lwowie, k. 81; *Z pracy ZPP we Lwowie*, „Wolna Polska” 1946, nr 1 (137), s. 4.

²³⁷ BAM, rkps. 3508, Wykaz pracowników Teatru Małych Form Miniatury, k. 84.

²³⁸ *Ibidem*, rkps. 3526, Świadczenie pracy aktorki Rzyckowskiej, k. 201.

²³⁹ *Ibidem*, rkps. 3508, Wykaz pracowników Teatru Małych Form Miniatury, k. 84; rkps. 3514-2, Pismo Dodiuka do S. Eksteina w sprawie udzielenia pomocy H. Luftowi we Lwowie, k. 8; *Z pracy ZPP we Lwowie*, „Wolna Polska” 1946, nr 1 (137), s. 4.

²⁴⁰ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Z życia i pracy Związku Patriotów Polskich we Lwowie, k. 81; *Z pracy ZPP we Lwowie*, „Wolna Polska” 1946, nr 1 (137), s. 4.

²⁴¹ BAM, rkps. 3508, Wykaz pracowników Teatru Małych Form Miniatury, k. 85.

znalazły m.in. młode absolwentki Studia Dramatycznego Bogusława Michna–Czosnowska i Zdzisława Zarembianka oraz wybitna aktorka Ewelina Więckowska. Ponadto występowali „śpiewacy, tancerze, między innymi duet tańca charakterystycznego Leopolis, czyli Ada Wesołowska i Stanisław Krzanowski”²⁴².

Według „Słownika biograficznego teatru polskiego” faktycznym organizatorem i kierownikiem placówki był Sylwester Czosnowski.

Siedziba Teatru znajdowała się w Śródmieściu Lwowa, w budynku byłego Towarzystwa Pedagogicznego przy ulicy Zimorowicz 17 (później przemianowanej na Lermontowa)²⁴³. Jak wspominała Bogusława Czosnowska, w początkowym okresie „teatrzyk miał (...) salę, w której nie było na czym usiąść. Wobec tego bilet na pierwszą premierę kosztował... jedno krzesło i w ten sposób powstała widownia”²⁴⁴.

Skromna sala, w której nad sceną widniał sporych rozmiarów znak ZPP, mogła pomieścić w sumie nie więcej niż 230 osób (200 miejsc na krzesłach oraz 30 stojących). Poza nią w budynku znajdowała się garderoba, szatnia, pracownie dekoratora, perukarza, elektromontera oraz pomieszczenia dyrekcji i administracji. Na trzecim piętrze znajdował się klub i pomieszczenia Miejsowego Komitetu Pracowników Teatru²⁴⁵.

Oficjalne otwarcie TMF „Miniatury” nastąpiło 13 listopada 1945 r.²⁴⁶ Jako premierę wystawiono rewię pod sztampowym tytułem „*Wszystko dla Was*”, którą w zachowanych materiałach archiwalnych określono mianem „*niezwykłe widowiskowej*”. Spektakl wyreżyserowali Gustaw Rasiński i Henryk Lotar, kierownictwo artystyczne objął Kazimierz Bajon, który był również konferansjerem²⁴⁷.

Cały program podzielony był na dwie części. W pierwszej Nina Gozdecka „z doskonałym odczuciem głębokiego nastroju” recytowała wiersz „*Ojczyzna Chopina*”²⁴⁸, a tenor operowy Stebelski, „*mimo długoletniej już kariery śpiewaczej, odśpiewał z prawdziwie młodzieńczym zapalem i młodzieńczym głosem arię Jontka z <<Halki>>, krakowiaka*

²⁴² R. Markow, *op. cit.*, s. 110.

²⁴³ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Z życia i pracy ZPP we Lwowie (bez daty), k. 78–79; APS, UWS, sygn. 5038, Sprawozdanie z organizacji, powstania i działalności Teatru Małych Form „Miniatury” ZPP we Lwowie, k. 149.

²⁴⁴ B. Czosnowska, *op. cit.*, s. 43; R. Markow, *op. cit.*, s. 112.

²⁴⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 16; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 76.

²⁴⁶ Z pracy ZPP we Lwowie, „Wolna Polska” 1946, nr 1 (137), s. 4; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Z życia i pracy Związku Patriotów Polskich we Lwowie, k. 81.

²⁴⁷ APS, UWS, sygn. 5038, Sprawozdanie z organizacji, powstania i działalności Teatru Małych Form „Miniatury” ZPP we Lwowie, k. 149.

²⁴⁸ Według Ryszarda Markowa chodzi tutaj o wiersz „Ojczyzna Chopina” autorstwa Stanisława Balińskiego, który po raz pierwszy został opublikowany we wrześniu 1944 roku w tygodniku społeczno–literackim „Odrodzenie”; R. Markow, *op. cit.*, s. 112.

Moniuszki i arię z opery <<Cyrulik Sewilski>>”. Recenzent „Czerwonego Sztandaru”, H. Łubieński, podkreślał również wykonanie walca przez Zofię Michnę, *„młodą, piękną tancerkę, o wielkim talencie”*, oraz tanga i czarujący śpiew *„miłym głosem”* Zarembianki. Część tę zakończył wesoły skecz *„Mokry gość”* autorstwa K. Bajona w żywiolowym wykonaniu Rasińskiego²⁴⁹.

W części drugiej *„produkcje taneczne wykonane z dużą techniką i umiarem artystycznym”* zaprezentowały pary baletowe: Krzanowski–Wesołowska i Krzanowski–Czosnowska wywołując *„ogólny zachwyt”*. Po ich występie piosenkę z operetki zaprezentowała S. Żarska, a K. Bajon opowiedział kolejny *„wesoły skecz”*. Rewię zakończył *„finał z udziałem całego zespołu”*, niezwykle pozytywnie oceniony przez recenzentów, zwłaszcza dzięki *„doskonale zgranej orkiestrze pod dyрекcją S. Czosnowskiego”*²⁵⁰.

Rewia *„Wszystko dla Was”* cieszyła się na tyle dużym zainteresowaniem, że szybko zwiększono liczbę spektakli do pięciu w tygodniu. Do końca listopada sprzedaż biletów TMF *„Miniatury”* przyniosła 22 565 rubli dochodu. Miesiąc ten był jednak ostatnim, w którym placówka mogła korzystać z oficjalnej dotacji Zarządu Obwodowego ZPP.

W połowie grudnia 1945 r. kierownictwo nad placówką przejęła trzyosobowa Rada Teatralna, w której składzie znaleźli się: S. Czosnowski, H. Lufta i Franciszek Jukniewicz z ramienia ZPP²⁵¹. Wcześniej, na zebraniu pracowników w tajnym głosowaniu wybrano w jej skład pięć osób: poza wymienionymi także Rasińskiego i Jaklińskiego. Zarząd Obwodowy ZPP nie przyjął jednak takiego rozstrzygnięcia, co uzasadniał *„dobrem zespołu teatralnego”*. Zebranie pracowników uznał za *„konsultację zespołu, wyrażenie opinii”*, ale główne decyzje miały i tak pozostać w gestii zetpepowskich aktywistów²⁵².

Do końca miesiąca Rada odbyła dziewięć posiedzeń, na których obecni byli, prócz przedstawicieli Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie, także pracownicy teatru (od 2 do 4 osób) w charakterze obserwatorów i doradców²⁵³.

Głównym celem Rady było m.in. *„nadanie placówce normalnego charakteru pracy; ustalenie podstaw materialnych przez dokładne badanie możliwości finansowych i ułożenia*

²⁴⁹ H. Łubieński, *Z polskiego Teatru Małych Form („Miniatury”)*, „Czerwony Sztandar” z 17 XI 1945, s. 4.

²⁵⁰ *Ibidem*.

²⁵¹ APS, UWS, sygn. 5038, Sprawozdanie z organizacji, powstania i działalności Teatru Małych Form „Miniatury” ZPP we Lwowie, k. 152

²⁵² AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 7 XII 1945 r., k. 43–45.

²⁵³ *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 26; sygn. 1304, Protokół Wydziału Kulturalno–Oświatowego Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 10 XII 1945 r., k. 64; Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 76; sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 5 XI 1945 r. (maszynopis z poprawkami), k. 45; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 5 XI 1945 r. (maszynopis), k. 111, 113.

planu finansowego, tak wydatków osobowych, jak ograniczenia do minimum wydatków rzeczowych oraz odpowiednich im realnych wpływów; podniesienie poziomu programów i ich popularyzacji”, a także różne sprawy administracyjne²⁵⁴.

Rada utrzymywała stały kontakt z sekretariatem Zarządu Obwodowego, Wydziałem Kulturalno-Oświatowym, Młodzieżowym, poszczególnymi rejonami oraz „innymi placówkami, związanymi z pracami teatru”.

Zadaniem, postawionym przed zespołem aktorskim, było opracowywanie kolejnych znanych polskich utworów, m.in. sztuk „Cud mniemany czyli Krakowiacy i górale”²⁵⁵ czy „Królowa Przedmieścia”²⁵⁶. Obydwa przedstawienia miały dać lwowskiej publiczności, „spragnionej polskiego słowa na scenie”, wiele radości²⁵⁷.

Premiera tego drugiego przedstawienia miała odbyć się w końcu grudnia 1945 r. Jednak, jak odnotowano w sprawozdaniu Zarządu Wydziału Oświatowo-Kulturalnego ZPP z 17 grudnia, „pomimo uchwały wspólnie podjętej z kierownictwem teatru dnia 24 listopada o przystąpieniu do pracy nad sztuką <<Królowa Przedmieścia>> do dnia 14 grudnia w tej sprawie nic nie zrobiono”²⁵⁸. Inne sprawozdanie (z końca grudnia 1945 r.) mówi o „wysłuchaniu opinii reżyserów oraz pojedynczych aktorów” odnośnie do sztuki. Chociaż ostatecznie „powierzono przeróbkę tejże, dostosowaną do ram (...) możliwości technicznych i materialnych H. Luftowi”, widzowie nie zobaczyli jej w wykonaniu TMF „Miniatury”²⁵⁹.

Dnia 14 grudnia 1945 r. miała za to miejsce premiera nowej rewii zatytułowanej „Goście z Warszawy”. Teksty do niej przygotował i wyreżyserował ją H. Lotar, a muzykę skomponował S. Czosnowski. Widzowie wysłuchali m.in. „Pieśni Warszawy” i „Walca

²⁵⁴ *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 26; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 77.

²⁵⁵ Sztuka „Cud mniemany czyli Krakowiacy i Górale” autorstwa Wojciecha Bogusławskiego z muzyką Jana Stefaniego była uznawana za pierwszą polską operę narodową (wystawiono ją po raz pierwszy 1 marca 1794 r. w Teatrze Narodowym w Warszawie). W okresie międzywojennym wielokrotnie pokazywano ją na deskach teatrów warszawskich, krakowskich i lwowskich (tutaj ich adaptację przygotował ceniony poeta Stanisław Maykowski); S. Marczak-Oborski, *Teatr polski...*, s. 112, 259, 261, 277, 300, 306.

²⁵⁶ Sztuka „Królowa Przedmieścia”, już w międzywojniu, była niezwykle popularnym wodewilem wielokrotnie wystawianym na polskich scenach. W latach trzydziestych XX wieku spektakl „przykrojony, okraszony i upikantniony w guście nie tyle ludowym, ile młodopolsko-cyganeryjnym” wystawił w Warszawie Leon Schiller. Nowe ujęcie przedstawienia oburzyło twórcę Konstantego Krumińskiego – „pół-aktora, pół-urzędnika galicyjskiego” który uznał, że z jego pierwotnej sztuki „zrobiono jakiś rewiowo – tinglowy bigos zaprawiony ostrym sosem pikanterii”. Jednak spektakl przypadł do gustu warszawskiej, „na pewno nie ludowej”, publiczności. Sztukę wystawiano ponad 80 razy, po dwa przedstawienia dziennie. Była ona także rekordem frekwencyjnym w Krakowie (36 przedstawień). Mogła z nią zapoznać się również publiczność lwowska w „gruntownie przefasonowanej” wersji Schillera; S. Marczak-Oborski, *Teatr polski...*, s. 150, 264, 318.

²⁵⁷ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Z życia i pracy Związku Patriotów Polskich we Lwowie, k. 78.

²⁵⁸ *Ibidem*, Protokół Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP z 17 XII 1945 r., k. 65.

²⁵⁹ *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 26; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 77.

Francois”, wykonanych przez Stefanię Żarską, oraz recytacji wierszy Stanisława Balińskiego²⁶⁰ „Biuirko Mickiewicza” (Nina Gozdecka) oraz Mariana Hemara²⁶¹ „Ja nie chcę być człowiekiem” (Kazimierz Bajon). Ponadto E. Więckowska oraz N. Gozdecka zabawiały widzów parodią „Lepsze czasy” Jerzego Jurandota, Zofia Michna zatańczyła do muzyki jednego z mazurków F. Chopina, a kuplety H. Lotara z muzyką S. Czosnowskiego zaśpiewał na zakończenie Jan Ulrych²⁶².

Zaprezentowany program, co zauważyli nie tylko widzowie, ale i recenzent „Czerwonego Sztandaru”, posiadał tytuł nieadekwatny do treści. Nikły był bowiem „związek wykonawców, jak i większości autorów, a także tematyki prezentowanych numerów, z odbudowywaną w tym czasie ze zniszczeń stolicą Polski”. Jak zauważył Ryszard Markow, należy przypuszczać, że tytuł miał po prostu przyciągnąć polską publiczność, „*tęskniącą za swoją ojczyzną. Sugerował też, iż wesoły program estradowy zawiera w sobie także wątki patriotyczne*”²⁶³.

B. Cisyk z „Czerwonego Sztandaru” wytknął jeszcze więcej „niedostatków”, jakimi były m.in. dłużyzny, rażące stylistyczne błędy językowe w tekstach własnych zespołu oraz błędy obsadowe wykonawców. Jego ogólna ocena była jednak pozytywna: zespół TMF „Miniatury” udowodnił tym programem swój postępujący „rozwój artystyczny”. Najwyżej oceniono orkiestrę Czosnowskiego, która „momentami przytłaczała pozostałych wykonawców swym poziomem i bogactwem aranżacji”²⁶⁴.

Dochód z biletów w grudniu 1945 r. wyniósł 38 705 rubli (mimo zaplanowanych 40 380 rubli). Zachowane materiały źródłowe nie pozwalają określić wydatków zespołu teatralnego. Ryszard Markow szacował, że fundusz płac utrzymywał się na stałym poziomie około 35 tysięcy rubli miesięcznie. Stawiał jednocześnie pytanie, w jaki sposób teatr radził sobie z pozostałymi wydatkami – „kosztami druku, energii elektrycznej, kosztami inscenizacji, stopniowo przecież rozbudowywanej. Nie wiemy, czy zespół opłacał czynsz za

²⁶⁰ Stanisław Baliński (1898–1984) – polski poeta, prozaik eseista i dyplomata. Od 1920 roku członek grupy Skamander. Od 1922 roku jako pracownik MSZ przebywał na placówkach w Chinach, Iranie i Brazylii. Po wybuchu II wojny światowej przez Rumunię trafia do Francji a następnie Wielkiej Brytanii. W latach 1939–1940 pracował w Ministerstwie Informacji i Dokumentacji rządu emigracyjnego, następnie do 1945 roku pracownikiem MSZ w Londynie. Wydał cztery tomiki wierszy: „Wieczór na Wschodzie”, „Tamten brzeg nocy”, „Wiersze zebrane 1927–1947” oraz „Peregrynacje. Poezje zebrane 1928–1981”.

²⁶¹ Marian Hemar (1901–1972) – polski poeta, autor skeczy i sztuk dramatycznych, reżyser, dyrektor teatru. Urodził się we Lwowie, do wybuchu II wojny światowej mieszkał w Warszawie. W latach 1940–1941 żołnierz Karpackiej Brygady w Palestynie i Egipcie. Po zakończeniu działań wojennych nie wrócił do Polski, osiadając w Londynie, gdzie przez 16 lat przygotowywał cotygodniowe kabarety dla Radia Wolna Europa. Więcej o życiu i twórczości M. Hemara: A. Mieszkowska, *Ja, kabareciarz. Marian Hemar od Lwowa do Londynu*, Warszawa 2006, passim.

²⁶² B. Cisyk, *Goście z Warszawy*, „Czerwony Sztandar” z 15 XII 1945, s. 4.

²⁶³ R. Markow, *op. cit.* s. 116.

²⁶⁴ B. Cisyk, *Goście z Warszawy*, „Czerwony Sztandar” z 15 XII 1945, s. 4.

wynajem sali, czy odprowadzał podatki”²⁶⁵. Optymistyczne sprawozdania Rady Teatralnej przekonują, że co miesiąc dochody zazwyczaj bilansowały się z wydatkami, a wykonanie „planu” oscylowało w granicach 96% (tab. 24)²⁶⁶.

Tab. 24. Plan finansowo–gospodarczy TMF „Miniatury” (grudzień 1945)

	Ilość według planu	Stan faktyczny	Wykonanie planu
Liczba spektakli	24 przedstawienia	23 przedstawienia	96%
Liczba widzów	2568 widzów	2295 widzów	89%
Średnia publiczność	107 osób	99 osób	92%
Dochód ze spektakli	40 380 rb	38 705 rb	96%
Rozchody	40 380 rb	39 786 rb	98%

Źródło: AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie za czas od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 26.

Jak odnotowano w sprawozdaniu finansowo–gospodarczym, wpływy w miesiącu grudniu 1945 r. „stanowiły 62% maksymalnych kwot 62 436 rubli, jaką teatr może uzyskać, biorąc pod uwagę przeciętną frekwencję 160 osób przy przeciętnym dziennym wpływie 1 419 rubli, opartym na danych października, listopada i grudnia”. Według działaczy ZPP przeciętne wahania frekwencji wynosiły „od 86 do 107 osób, tj. w granicach 43 do 53 % na 193 miejsca stałe”, co było wynikiem zdecydowanie niewystarczającym. Rada Teatralna miała więc użyć „wszelkich środków reklamy i sprzedaży biletów, by procent ten podnieść zwłaszcza w piątki, soboty i poniedziałki, by w ten sposób stworzyć podstawy samowystarczalności”²⁶⁷.

Ogółem do końca grudnia 1945 r. opracowano trzy rewie („Wszystko dla Was”, „Z całego serca”, „Goście z Warszawy”), które zagrano łącznie 40 razy w 26 dni. Spektakle te zobaczyło 4295 osób, średnia frekwencja wyniosła 99 widzów (minimalna 9, maksymalna 235 osób na przedstawieniu). Najlepszą cieszyły się niedzielne przedstawienia popołudniowe (przeciętnie 157 widzów, maksymalnie 214) oraz wieczorne (przeciętnie 135 widzów, maksymalnie 235). Zdecydowanie mniej widzów było w piątki (przeciętnie 85 osób) oraz w

²⁶⁵ R. Markow, *op. cit.* s. 110.

²⁶⁶ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 26; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 77.

²⁶⁷ *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 27; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 78.

poniedziałki (przeciętnie 58 osób). Najniższą frekwencję notowano w soboty (przeciętnie 20 osób, minimalnie 9 osób)²⁶⁸.

Poza tym zespół TMF „Miniatury”, na prośbę Zarządów Szewczenkowskiego i Kolejowego ZPP, przedstawiał „poranki” z rewii „Goście z Warszawy” na cele Gwiazdki dla najbardziej potrzebujących dzieci z Lwowa. Dodatkowo sala teatralna była wykorzystywana na trzy akademie ku czci Adama Mickiewicza (zorganizowane przez Wydział Młodzieżowy ZPP) oraz cztery „poranki” przygotowane przez uczniów.

Na początku 1946 r. TMF „Miniatury” trafił na dobrą koniunkturę: dochód z biletów stale wzrastał (w styczniu uzyskano 54 795 rubli), do czego przyczyniły się z pewnością częste zmiany repertuaru²⁶⁹.

W styczniu przygotowano dwa widowiska, poświęcone wyzwoleniu Warszawy²⁷⁰, oraz rewię „*Nie pchaj się kumie, jeśli nie umiesz*”²⁷¹, opisaną w „Czerwony Sztandarze” jako „uczta świąteczna z 20 dań, której kucharzami są znów Sylwester Czosnowski, Stanisław Krzanowski, Henryk Lotar i Stanisław Ossowski, a do stołu podaje cały zastęp ulubieńców lwowskiej publiczności”²⁷².

Rewia ta, oraz kolejna, zaprezentowana w lutym 1946 r., „*Gdy gwiazdki płoną*”, jak zauważył Ryszard Markow, „*skażone były niejednorodnym stylistycznie i wielotematycznym repertuarem, od bulwarowego skeczu po wiersz Tadeusza Hollendra <<Żołnierze z Westerplatte>>*”²⁷³. Program obu spektakli częściowo się powtarzał, m.in. śpiewane tango „W cichej uliczce Krakowa” Z. Zarembianki, „Marynarz” H. Lotara i S. Czosnowskiego, czy nietypowe wykonanie piosenki autorstwa Mariana Hemara „Panna Marysia” przez B. Michnę – Czosnowską (która z tkliwej telefonistki przemieniła się w zadziornego Antka z Łyczakowa).

Ponadto widzowie obejrzeli istny „*bigos polski na winie*” – przypadkowe utwory połączone w jedną całość, m.in. poemat „List” Mariana Hemara, wiersze: Marii Konopnickiej („*Wieczne dzwony*”) oraz Juliana Tuwima o Śląsku w wykonaniu Niny Gozdeckiej. Prezentowano też groteskowe tańce w wykonaniu Krzanowskiego i

²⁶⁸ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 25; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 76.

²⁶⁹ R. Markow, *op. cit.*, s. 110.

²⁷⁰ „Wolna Polska” 1945, nr 10 (98), s. 4.

²⁷¹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 26; sygn. 1304, sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 77; Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 85.

²⁷² *Nie pchaj się kumie, jeśli nie umiesz*, „Czerwony Sztandar” z 18 I 1946, s. 4.

²⁷³ R. Markow, *op. cit.*, s. 116.

Wesołowskiej (polka i marynarski), Z. Michny (kujawiak), Z. Michny i B. Michny–Czosnowskiej (menuet Paderewskiego) oraz Wesołowskiej i Kopyry (czardasz). Nie pasującym do całości elementem była z pewnością również inscenizacja „Dziewczynki z zapalkami” Andersena²⁷⁴.

Ta ostatnia scenka dała natomiast dużo radości córce przewodniczącego ZPP, Krystynie Mazurównie, która zagrała w niej aniołka. Kilkuletnia dziewczynka otrzymała wówczas gratulacje od dozorkzyni budynku, co przekonało ją do tańczenia²⁷⁵.

Przez pierwsze trzy miesiące 1946 r. TMF „Miniatury” dał ogółem 63 przedstawienia, które zobaczyło 10 315 widzów. Było to „o 43% więcej niż w ostatnim kwartale 1945 roku”²⁷⁶. W okresie tym odbyło się również 11 posiedzeń Rady Teatralnej, których przedmiotem było „ustalenie podstaw materialnych, podniesienie poziomu programów i ich popularyzacji oraz różne sprawy charakteru administracyjnego”. Ustalono także, że w najbliższym czasie odbędzie się jeszcze jedna premiera (w kwietniu 1946 r.) oraz rewia (w maju 1946 r.), a następnie „praca (...) Teatru zostanie przerwana, z powodu przewidywanego wyjazdu pracowników do kraju”.

Rada nadal utrzymywała stały kontakt z sekretariatem Zarządu Obwodowego ZPP, Wydziałem Młodzieżowym, poszczególnymi rejonami oraz „innymi placówkami związanymi z pracami teatru”. Ponadto zorganizowała dla swoich pracowników wyjazd do Centrali Kinematografii w Kijowie na spektakl w języku polskim „Henryk Kłosowski”²⁷⁷.

Zdecydowanie ambitniejszy program, obok „eksploatacji dotychczasowego repertuaru”, TMF „Miniatury” zaczął realizować od marca 1946 r. Mógł sobie na to pozwolić dzięki stale rosnącym wpływom z biletów – w owym miesiącu wyniosły one 74 430 rubli. Wystawienie pełnospektaklowej sztuki – komedii Dario Niccodemi’ego „Świderek” („Scampolo”), zaledwie po sześciu miesiącach działalności (premiera 5 kwietnia 1946 r.), przy wszystkich trudnościach organizacyjnych oraz technicznych należało uznać za ogromy

²⁷⁴ B. Cisyk, *Z teatru. Nie pchaj się kumie jeśli nie umiesz*, „Czerwony Sztandar” z 10 II 1946, s. 4; *Gdy gwiazdki płoną*, „Czerwony Sztandar” z 22 II 1946, s. 4; B. Cisyk, *Gdy gwiazdki płoną*, „Czerwony Sztandar” z 10 III 1946, s. 4.

²⁷⁵ Córka prof. Mazura po latach przypominała sobie rozmowę z ojcem: „Kiedyś przechadzając się z tatą, jak zwykle zatopionym w problemach matematycznych, przedstawiałam mu swoje projekty: - Przestanę chodzić do szkoły, bo i tak będę tancerką. Muszę skupić się na przyszłym zawodzie, dobrze tatusiu? Tak... Czy ci nie jest zimno córeczko? – rzucił roztargniony. Nie zimno, więc od jutra będę chodzić tylko na balet. Poproszę profesora Dąbrowskiego, żeby pozwolił mi też ćwiczyć z dorosłymi. A w domu będziemy nadal z Basią robić przedstawienia (...) – Tak, tak, Ni jesteś głodna? Może kupić ci ciasteczko? Nie chciałam ciasteczka, chciałam tańczyć!”; K. Mazurówna, *Moje noce z mężczyznami*, Warszawa 2012, s. 11.

²⁷⁶ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP od 1 I do 31 III 1946 r., k. 6; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 85.

²⁷⁷ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP od 1 I do 31 III 1946 r., k. 6; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 85; sygn. 1309, Protokół Zarządu KOS Rejonu Szewczenkowskiego z 1 III 1946 r., k. 72.

sukces teatru (choć G. Rasiński pracował nad nią od grudnia 1945 r.)²⁷⁸. Była to jedyna sztuka, jaką we Lwowie udało się wystawić zespołowi TMF „Miniatury”. Choć blada i banalna, „*pozwoliła utrzymać widza do końca w życzliwym i miłym nastroju*”. Najwyższe oceny recenzenta „Czerwonego Sztandaru”, B. Cisyka, otrzymała Bogusława Czosnowska, która „*z wielkim artyzmem wydobyła z postaci Świderka świeżość, wdzięk, humor urwisa i sentyment kobiety*”²⁷⁹. Pozytywne oceny otrzymali także pozostali wykonawcy (Zdzisława Zarembianka – Emilia, Stefan Kopyra – Flavio, Józef Koczoń – Buritti, Stanisław Krzanowski – Faust, Zofia Michna – Cicerone, Henryk Lotar – Tytus Fanti, Gustaw Rasiński – Karol Benini), z wyjątkiem Niny Gozdeckiej, która „*nieodpowiednio interpretowała rolę Franki*”.

Ostatnią lwowską premierą była wystawiona 4 maja 1946 r. „*parodia w 2 częściach*” pod wymownym tytułem „*Razem z wiosną*”²⁸⁰. Spektakl wyreżyserował H. Lotar, za oprawę muzyczną odpowiedzialny był S. Czosnowski. Tytuł, mający znów niewiele wspólnego z treścią miał podświadomie zachęcać Polaków do opuszczenia Lwowa „*razem z wiosną*”, o co zabiegali również działacze ZPP.

Pomijając polityczny aspekt, spektakl został uznany przez B. Cisyka z „Czerwonego Sztandaru” za największe osiągnięcie w repertuarze zespołu, „*do pewnego stopnia ukoronowanie na scenie lwowskiej dotychczasowej działalności TMF Związku Patriotów Polskich*”²⁸¹. Program wyróżniał się „*zwartością kompozycyjną całości, a jego wątkiem przewodnim był folklor z okolic Krakowa. Konferansjerkę zastąpiono intermediami dialogowymi, łączącymi zgrabnie poszczególne numery w całość, wprowadzającymi widza w pogodny nastrój bez troski i humoru*”²⁸². W programie znalazły się wiersze, piosenki, tańce, skecze oraz znakomita parodia opery w wykonaniu B. Michny–Czosnowskiej, Z. Zarembianki, S. Kopyra i J. Ulrycha. „Świetną ilustrację muzyczną, opartą zresztą na oryginalnych melodiach operowych”, opracował S. Czosnowski, tytułując ją „*Nigdy na świecie nie wierz kobiecie*”. Odwołał się w niej do klasycznej muzyki R. Wagnera („*Lohengrina*”), G. Bizeta („*Carmen*”) oraz G. Verdiego („*Rigoletto*”). Słowa dowcipnego libretta były autorstwa „*nadwornego tekściarza zespołu*” Henryka Lotara²⁸³.

²⁷⁸ AN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 26; Protokół Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP z 18 V 1946 r., k. 1.

²⁷⁹ B. Cisyk, *Świderka*, „Czerwony Sztandar” z 7 IV 1946, s. 4.

²⁸⁰ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 89.

²⁸¹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Protokół Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP z 18 V 1946 r., k. 1.

²⁸² B. Cisyk, *Razem z wiosną*, „Czerwony Sztandar” z 9 V 1946, nr 93, s. 4.

²⁸³ R. Markow, *op. cit.*, s. 119.

Przedstawienie „*Razem z wiosną*” grane było do początków czerwca 1946 r. Ogółem w kwietniu i maju 1946 roku TMF „Miniatury” przyniósł ponad 100 tysięcy rubli dochodu (tab. 25).

Tab. 25. Dochód z biletów TMF „Miniatury” (1945–1946)

Miesiąc	Dochód TMF „Miniatury” (rb)
Listopad 1945	22.535
Grudzień 1945	38.705
Styczeń 1946	54.795
Luty 1946	48.635
Marzec 1946	74.430
Kwiecień 1946	52.385
Maj 1946	ok. 50.000

Źródło: AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie za czas od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 26; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 85 ; APS, UWS, sygn. 5038, Sprawozdanie z organizacji, powstania i działalności Teatru Małych Form „Miniatury” ZPP we Lwowie, k. 153; R. Markow, *op. cit.*, s. 112–120.

W czerwca 1946 r. „Wolna Polska” odnotowała, że „w ciągu roku dano 3 premiery i 63 przedstawienia, które spotkały się z nader ciepłym przyjęciem polskiego widza”. Praca teatru miała być również „bardzo pochlebnie oceniana przez radzieckie koła teatralne”²⁸⁴.

Podsumowując ośmiomiesięczną pracę teatru, S. Czosnowski zauważył, że „*pracując w bardzo prymitywnych warunkach (...), przy dużych trudnościach finansowych, przy braku kostiumów (...) udało się znaleźć prawdziwe uznanie u publiczności oraz władz sowieckiego wydziału sztuki, w szczególności u naczelnika tegoż wydziału F. Pohorzejenko, który niejednokrotnie dawał publicznie wyraz swojego uznania, porównując pracę polskiego teatru z działalnością pokrewnego mu Państwowego Teatru Ukraińskiego „Miniatury”, który to przy finansowym poparciu przez państwo, po półtorarocznym okresie organizacyjnym, zdołał w siedmiu miesiącach swojej pracy, przy nieporównywalnie lepszych warunkach, wystawić dwie rewie*”. W analogicznym okresie TMF „Miniatury” wystawił sześć rewii i jedną komedię²⁸⁵.

Do Teatru często przychodzili działacze Związku. Córka przewodniczącego, Stanisława Mazura – Krystyna Mazurówna wspominała: „*Któregoś dnia tata wszedł do*

²⁸⁴ *Z życia organizacji ZPP we Lwowie, „Wolna Polska”* I V 1946, nr 15-16 (151-152), s. 6.

²⁸⁵ APS, UWS, sygn. 5038, Sprawozdanie z organizacji, powstania i działalności Teatru Małych Form „Miniatury” ZPP we Lwowie, k. 151.

dziecinnego pokoju. <<Bronka, mamy zaproszenie do Teatru Małych Form. Basia może pójść z nami, ale co zrobić z małą? Nie mamy nikogo do przypilnowania>>, << No to pójdzie z nami, położymy ją na kolanach i będzie spała>>. Nie było dla mnie biletu. Mama kazała mi szybko przebiec przed bileterką i w razie czego nie przyznawać się do rodziców. Z bijącym ze strachu sercem i duszą na ramieniu prześlizgnęłam się niezauważona po czym usiadłam na kolanach mamy”²⁸⁶.

* * *

Od początku maja 1946 r. trwały gorączkowe przygotowania do wyjazdu zespołu TMF „Miniatury”. Postanowieniem Zarządu Obwodowego ZPP, Rady Teatralnej oraz walnego zebrania pracowników „oznaczono czas pracy teatru do 30 maja, a w pierwszych dniach czerwca przenieść swą działalność, by służyć Ojczyźnie jako Teatr Małych Form”²⁸⁷.

W połowie miesiąca, po załatwieniu niezbędnych formalności z lokalnymi władzami, wydelegowano S. Czosnowskiego na Ziemię Zachodnie, w celu znalezienia odpowiedniego miejsca na przeniesienie teatru. Możliwymi lokalizacjami były Wrocław lub Szczecin. To drugie miasto zdecydowanie forsowali urzędnicy Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie, którzy wcześniej nie wyrazili zgody na zaangażowanie przez wojewodę szczecińskiego Leonarda Borkowicza²⁸⁸ – Bronisława Skąpskiego²⁸⁹ jako dyrektora szczecińskiego teatru, „rezerwując” je niejako dla dyrektora TMF „Miniatury”²⁹⁰. Oficjalnym powodem

²⁸⁶ K. Mazurówna, *op. cit.*, s. 26.

²⁸⁷ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Protokół Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP z 18 V 1946 r., k. 1; APS, UWS, sygn. 5038, Sprawozdanie z organizacji, powstania i działalności Teatru Małych Form „Miniatury” ZPP we Lwowie, k. 155.

²⁸⁸ Leonard Borkowicz (? – ?) były działacz KPP. Po aresztowaniu go przez władze radzieckie wstawiła się za nim W. Wasilewska. Wystarała się o odpowiednie dokumenty i „załatwiła” mu skierowanie do pracy w sztabie jednej z armii radzieckich. Po wojnie został mianowany Wojewodą Szczecińskim; E. Syzdek, *Działalność Wandy Wasilewskiej w latach drugiej wojny światowej*, Warszawa 1981, s. 79, 122, 138.

²⁸⁹ Bronisław Skąpski (1889 – ?) urodził się w Wierchosławicach (powiat Brzesko, woj. krakowskie). Ukończył gimnazjum w Krakowie i 2 lata studiów na UJ. Następnie podjął pracę w Teatrze Miejskim im. J. Słowackiego, następnie przenosił się do teatrów w Poznaniu, Sosnowcu i Warszawie. W 1911 r. podjął pracę w Wilnie, w 1919 r. w Mińsku. W 1921 r. uczestniczył w otwarciu Teatru Miejskiego w Grodnie, Białymstoku i Rzeszowie. W okresie międzywojennym pracował również w Stanisławowie i Lwowie. W 1939 r., po zajęciu Stanisławowa przez Armię Czerwoną zorganizował Zrzeszenie Artystów Polskich. Od marca do czerwca 1941 r. przebywał we Lwowie. Podczas okupacji niemieckiej prowadził w Stanisławowie sklep z zabawkami i artykułami piśmienniczymi, po wyzwoleniu miasta przez Armię Czerwoną wyjechał do Częstochowy (prowadził potajemną produkcję pasty do butów). W 1945 r. został członkiem Miejskiej Ady Narodowej, dla której organizował koncerty. W styczniu 1946 r. otrzymał od S. Czapelskiego propozycję objęcia nowotworzonego Teatru w Szczecinie, APS, UWS, sygn. 5038, Życiorys Bronisława Skąpskiego (rękopis), k. 57–63; Życiorys Bronisława Skąpskiego (maszynopis), k. 65–73; Pismo S. Czapelskiego do Departamentu Teatrów Ministerstwa Kultury i Sztuki z 8 III 1946 r., k. 49.

²⁹⁰ APS, UWS, sygn. 5038, Pismo Dyrektora Departamentu Teatrów Ministerstwa Kultury i Sztuki M. Rusinka do Urzędu Wojewódzkiego Szczecińskiego z 29 IV 1946 r., k. 137; Pismo Wojewody Szczecińskiego L. Borkowicza do Ministra Kultury i Sztuki w Warszawie z 2 V 1946 r., k. 138–139; Pismo L. Borkowicza do Ministerstwa Aprowizacji i Handlu z 2 V 1946 r., k. 141; Pismo Wojewody Szczecińskiego L. Borkowicza do Ministra Ziem Odzyskanych W. Gomułki z 2 V 1946 r., k. 145; Telegram Dyrektora Departamentu Teatrów

nieprzyznania mu nominacji był brak przynależności do Związku Zawodowego Artystów Scen Polskich (ZZASP)²⁹¹, co, jak napisała Bogusława Czosnowska, „miało wówczas ogromne znaczenie”. Stało się to wkrótce przyczyną wewnętrznego konfliktu pomiędzy kierownikiem Wydziału Kultury i Sztuki w województwie – Stanisławem Czapelskim (który jako dyrektora popierał swojego wieloletniego przyjaciela B. Skąpskiego, który już wcześniej zaczął organizować teatr w Szczecinie²⁹²) a Sylwestrem Czosnowskim²⁹³.

Pierwsze spotkanie S. Czosnowskiego z L. Borkowiczem miało miejsce 21 maja 1946 r. Rozmowa dotyczyła „*repatriacji teatru z całym zespołem personalnym ze Lwowa do Szczecina*”. Ustalono że „teatr lwowski ma wszelkie możliwości osiedlenia się w Szczecinie (...), bowiem leży to w interesie rozwoju życia kulturalnego na Pomorzu Zachodnim”. Postanowiono również przezwyciężyć „*trudności*” spowodowane wcześniejszym organizowaniem zespołu teatralnego przez Skąpskiego²⁹⁴, gdyż Wojewoda „*nie spodziewał się otrzymać całego zespołu skompletowanego z lwowskich repatriantów*”. W związku z tym obiecano S. Czosnowskiemu nominację dyrektorską, który w zamian zgodził się wciągnąć do zespołu niektórych aktorów, zaangażowanych już wcześniej przez Skąpskiego. Status prawny teatru („*państwowy, samorządowy czy prywatny*”), nie został rozstrzygnięty, ponieważ konieczny był w tej sprawie telegram do Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie²⁹⁵.

Trzy dni później S. Czosnowski otrzymał oficjalną nominację na dyrektora Teatru Komedia Muzyczna w Szczecinie, obietnicę wygospodarowania odpowiedniej sali teatralnej

Ministerstwa Kultury i Sztuki M. Rusinka informujący, że B. Skąpski nie może zostać zatwierdzony na stanowisko dyrektora szczecińskiego teatru, k. 219;

²⁹¹ *Ibidem*, sygn. 5037, Pismo ZG ZASP do Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie z 28 VI 1946 r., k. 361.

²⁹² W piśmie S. Czapelskiego do Urzędów Pełnomocników Obwodowych RP z 25 marca 1946 r. zapisano, że „teatr zawodowy, który będzie obsługiwał teren Pomorza Zachodniego (...) organizuje się na mocy decyzji (...) Wojewody. Otwarcie Teatru nastąpi w maju w Szczecinie w gmachu przy ulicy Swarożycza 5”; APS, sygn. 5038, Pismo S. Czapelskiego do Urzędów Pełnomocników Obwodowych RP z 25 III 1946 r., k. 99; Pismo Pełnomocnika Rządu RP na Rejon Chojnice do Urzędu Wojewódzkiego Szczecińskiego z 8 IV 1946 r., k. 110; Pismo L. Borkowicza do Szczecińskiej Dyrekcji Odbudowy z 27 IV 1946 r., k. 133; Pismo Pełnomocnika Rządu RP w Białogardzie do Wydziału Kultury i Sztuki przy Urzędzie Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Pomorze Zachodnie z 26 VI 1946 r., k. 205; Pismo burmistrza miasta Kamień do Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie z 5 VII 1946 r., k. 223.

²⁹³ Jak wspominała po latach Bogusława Czosnowska „na szczęście po jakimś czasie wszystko się uspokoiło, a ze Staśkiem Czapelskim i jego żoną łączyły nas aż do ich śmierci więzy szczerzej przyjaźni, podobnej do tej, jaka łączyła Czapelskiego ze Skąpskim”; B. Czosnowska, *op. cit.*, s. 43–45.; APS, UWS, sygn. 5038, Telegram Wicewojewody Szczecińskiego I. Kaniewskiego do Wiceministra Kultury i Sztuki w Warszawie (bez daty), k. 187; sygn. 5037, Pismo Dyrektora Departamentu Teatrów M. Rusinka do Urzędu Wojewódzkiego Szczecińskiego z 28 VI 1946 r., k. 363; Pismo S. Czapelskiego do Departamentu Teatrów Ministerstwa Kultury i Sztuki z 6 VII 1946 r., k. 365.

²⁹⁴ *Ibidem*, sygn. 5038, Pismo S. Czapelskiego do Szczecińskiej Dyrekcji Odbudowy z 25 III 1946 r., k. 93; Pismo S. Czapelskiego do Prezydenta Miasta Szczecina z 25 III 1946 r., k. 95; Pismo S. Czapelskiego do Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego z 29 III 1946 r., k. 119.

²⁹⁵ *Ibidem*, sygn. 5037, Pismo S. Czapelskiego do Ministerstwa Kultury i Sztuki, k. 214; Pismo S. Czapelskiego do Teatru Wojska Polskiego w Łodzi, k. 215; sygn. 5038, Pismo L. Borkowicza do Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie z 21 V 1946 r., k. 147.

oraz mieszkań, potwierdzoną 27 maja przez Zarząd Główny ZZASP. Jak wspominała Bogusława Czosnowska, jej mąż wrócił do Lwowa „pełen optymizmu. Był szczęśliwy, że tak pomyślnie załatwił wszystkie sprawy, tym bardziej, że wojewoda szczeciński (...) zadeklarował pomoc dla naszego zespołu”.

4 czerwca 1946 r. Czosnowski wysłał ze Lwowa list do L. Borkowicza, w którym całościowo przedstawił sytuację TMF „Miniatury”. Zakomunikował, że „teatr w całym komplecie wraz z orkiestrą” opuści miasto 14 czerwca²⁹⁶. Podróż do celu miała potrwać około 10 dni, przy czym Czosnowski chciał przyjechać do Szczecina „kilka dni wcześniej (...), aby załatwić wszystkie sprawy na miejscu (...), a w szczególności mieszkania, transport bagażu i wyżywienie”. Poinformował również, że zespół teatru liczy 75 rodzin, razem przeszło 300 osób, a dodatkowo w transporcie znalazło się miejsce dla 100 osób związanych z zespołem. Poprosił również Wojewodę o życzliwe zaopiekowanie się TMF, tak jak on „serdecznie przyjeżdża do Szczecina, aby krzewić polską kulturę teatralną”²⁹⁷.

Rozpoczęły się ostateczne przygotowania do wyjazdu. Ze wspomnień B. Czosnowskiej wiemy, że to ona „organizowała cały transport. Nagle okazało się, że mam niezwykle zdolności organizacyjne. Odbierałam skład pociągu, odrzucając niektóre zdewastowane wagony (przecież jechaliśmy wszyscy z częścią naszego dobytku) i załatwiałam karty ewakuacyjne. Nasza grupa, wraz z resztą pracowników politechniki lwowskiej, liczyła około ośmiuset osób”²⁹⁸.

Jeszcze przed oficjalnym zatwierdzeniem S. Czosnowskiego na dyrektora szczecińskiego teatru Główny Pełnomocnik – W. Wolski – wysłał do Rejonowego Pełnomocnika we Lwowie (Słowińskiego) pismo, w którym polecał mu „zorganizowanie transportu repatriacyjnego z Lwowa do Szczecina” pracowników teatru ZPP we Lwowie oraz pozostałych w mieście pracowników sztuki, muzyków i plastyków. Dodatkowo „w transporcie socjalnym” miał wyjechać cały „majątek teatralny”²⁹⁹. Listy transportowe zostały ostatecznie zamknięte 5 czerwca 1946 r. Wykaz pracowników TMF „Miniatury” obejmował ogółem 460 osób, spis pracowników opery, filharmonii i konserwatorium – 335 osób³⁰⁰.

Wyjazd nastąpił zgodnie z planem – 14 czerwca 1946 r. Chociaż oficjalnie osobą odpowiedzialną za cały transport był S. Czosnowski, po niedopełnieniu „jakiejś formalności

²⁹⁶ BAM, rkps. 3508, Pismo Urszuli Urbaniak do Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 4 IV 1946 r., k. 95.

²⁹⁷ APS, UWS, sygn. 5038, Pismo S. Czosnowskiego do L. Borkowicza z 4 VI 1946 r., k. 189.

²⁹⁸ B. Czosnowska, *op. cit.*, s. 44.

²⁹⁹ AAN, Rejonowy Pełnomocnik we Lwowie, sygn. 17, Pismo W. Wolskiego do Rejonowego Pełnomocnika we Lwowie z 23 V 1946 r., k. 30.

³⁰⁰ *Ibidem*, sygn. 17, Lista transportowa nr 1 pracowników TMF „Miniatury” i ich rodzin z 5 VI 1946 r., k. 31–36; Lista transportowa nr 2 pracowników opery, filharmonii, konserwatorium i ich rodzin z 5 VI 1946 r., k. 39–43.

paszportowej” zmuszony był powrócić do Lwowa. Wówczas odpowiedzialność wzięła na siebie jego żona.

Podróż z Lwowa do Szczecina trwała 10 dni, z czego 3 transport stał we Wrocławiu. B. Czosnowska wspominała, że *„kiedy włodarze miasta dowiedzieli się o nas [TMF „Miniatury”], koniecznie chcieli zatrzymać zespół, aby stał się zalążkiem teatru we Wrocławiu”*³⁰¹. Kierowniczka transportu wysłała wówczas telegram do L. Borkowicza z prośbą o interwencję i „pomoc” w przewiezieniu do Szczecina³⁰².

Podczas podróży, na mieszkańcach Lwowa największe wrażenie zrobiła Odra, którą przekraczali po *„chwiejących się, skrzypiących, drewnianych mostach”*. Dla wychowanych nad Pełtwią – *„rzeką, przez którą najmniejsze dziecko przeskoczy bez wysiłku mocząc w jej <<głębiniach>> zaledwie stopy”*, Odra wydawała się piękna, *„szeroka, niepokojąca, a jednocześnie budząca tyle nadziei w wyobraźni”*. Zdecydowanie gorsze wrażenie zrobiło już samo miasto, z *„brzydkim, ponurym dworcem”*. B. Czosnowska stwierdziła, że *„do dzisiaj, ilekroć wjeżdżam pociągami do Szczecina, stale mam to samo wrażenie, jakie doznałam przed prawie czterdziestu laty. Ponury, brzydki widok”*³⁰³.

Zespół TMF „Miniatury” (liczący ostatecznie 248 osób) przyjechał do Szczecina 25 czerwca 1946 r.³⁰⁴. Został początkowo rozlokowany w budynku PUR przy ulicy Jagiellońskiej. Ogromną życzliwość i pomoc w zagospodarowaniu się okazali w początkowym okresie artystom lwowskim dyrektor PUR – Ludwik Sowiński – oraz jego zastępca – Wichura. Następnie wszyscy otrzymali swoje mieszkania, głównie w dzielnicy Pogodno. S. Czosnowski wraz z żoną zamieszkał w budynku teatralnym, gdzie urządzili sobie *„dwa pokoje z maciupenką kuchenką i łazieneczką”*. Pomyśleli także o pokojach gościnnych, które zajęli: reżyser Henryk Lotar oraz aktorzy – Artur Młodnicki i Zdzisława Zarembianka³⁰⁵.

Zespół otrzymał budynek przy ulicy Sworzyca 5. Była to idealna lokalizacja dla teatru, a jej jedynym „problemem” był fakt, że *„wojska sowieckie (...), należące do jednostek*

³⁰¹ B. Czosnowska, *op. cit.*, s. 44.

³⁰² APS, UWS, sygn. 5038, Telegram B. Czosnowskiej do L. Borkowicza z 21 VI 1946 r., k. 221; Telegram B. Czosnowskiej do L. Borkowicza z 24 VI 1946 r., k. 215.

³⁰³ B. Czosnowska, *op. cit.*, s. 46.

³⁰⁴ APS, UWS, sygn. 5037, Pismo Generalnego Pełnomocnika W. Wolskiego do Wojewody Szczecińskiego L. Borkowicza z 28 VI 1946 r., k. 359; sygn. 5038, Lista pracowników TMF „Miniatury” we Lwowie zatwierdzona przez Radę Teatralną z 12 V 1946 r., k. 157–163; Lista pracowników Opery, Filharmonii i Konserwatorium zatwierdzona przez Radę Teatralną ZPP z 12 V 1946 r., k. 168–170.

³⁰⁵ B. Czosnowska, *op. cit.*, s. 45–46; APS, UWS, sygn. 5038, Pismo S. Czapelskiego do Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Pomorze Zachodnie z 17 VI 1946 r., k. 216; Pismo Starosty Powiatowego Gracjana Wyrzykowskiego do Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie z 31 V 1946 r., k. 185.

portowych, urządziły sobie w ogrodzie Teatru Polskiego (...) plac do gry w piłkę nożną, niszcząc często urządzenia, zrzucając kable”³⁰⁶.

Pierwszą szczecińską premierą (graną od 1 września 1946 r.), zaprezentowaną przez TMF „Miniatury”, był program składany „Na falach Odry”³⁰⁷, który teatr „grał wszędzie, gdzie był potrzebny”³⁰⁸. Budżet nowej placówki nie był imponujący³⁰⁹. Dotacja 50 tys. zł. wystarczała „zaledwie na skromniutką oprawę do sztuk stylowych, które od czasu do czasu znajdowały się (...) w repertuarze, jednak z wypłacaniem gaż bywało bardzo różnie”. Najczęściej nie starczało pieniędzy na wypłaty, aktorzy otrzymywali zaliczki oraz codziennie jeden pożywny posiłek z teatralnej kuchni, najczęściej „gęstą zupę”. Mimo to, jak wspomina B. Czosnowska, nikt nie narzekał, nawet Gustaw Rasiński, który „pamiętał naprawdę dobre czasy, wierzył w lepsze jutro”³¹⁰.

6.6 Oddział radiowy ZPP

We Lwowie rozgłośnia Polskiego Radia³¹¹ została uruchomiona 15 stycznia 1930 r.³¹² Jej siedziba (studia, biura) mieściła się w gmachu przy ulicy Batorego 6, zaś stacja nadawcza na terenie Targów Wschodnich (początkowo miała moc 2 kW, w 1931 r. – 16 kW, w 1936 r. – 50 kW). Pierwszym dyrektorem został Witold Scazighino³¹³.

³⁰⁶ APS, UWS, sygn. 5037, Pismo S. Czapelskiego do Biura Łącznikowego między Władzami Polskimi a Sowietami, k. 257; Pismo S. Czapelskiego do Prezydenta Miasta Szczecina z 24 VII 1946 r., k. 403.

³⁰⁷ *Ibidem*, sygn. 5040, Afisz przedstawienia „Na falach Odry”, k. 4; Formularz sprawozdawczo-statystyczny dla teatrów zawodowych w sezonie 1947/1948, k. 16; sygn. 5037, Zaświadczenie S. Czapelskiego w sprawie afiszów, k. 301.

³⁰⁸ *Ibidem*, sygn. 5037, Pismo S. Czapelskiego do wszystkich Starostw Powiatowych z 5 VII 1946 r., k. 351, 357, 371, 373; Zezwolenie dla Teatru Polskiego na urządzenie przedstawień na terenie województwa szczecińskiego wystawione przez Czesława Szląpskiego z 12 IX 1946 r., k. 493;

³⁰⁹ *Ibidem*, sygn. 5037, Pismo S. Czapelskiego do Ministerstwa Kultury i Sztuki z 26 III 1946 r., k. 103; Budżet Teatru Polskiego w Szczecinie od 15 IV do 31 VIII 1946 r., k. 105–113.

³¹⁰ B. Czosnowska, *op. cit.*, s. 46.

³¹¹ Rozwój radiofonii datuje się od lat 20 XX wieku. Od 1922 r. pierwsze programy radiowe nadawała Wielka Brytania (British Broadcasting Co.) W Polsce w 1925 r. powstała spółka z ograniczoną odpowiedzialnością Polskie Radio, które z czasem przekształciło się w spółkę akcyjną (40% udziałów należało do państwa). Jak zauważył Czesław Halski „radio było wydarzeniem epokowym, które wstrząsnęło światem, nieoczekiwaną i niespodziewaną rewelacją dla wszystkich, sensacją (...) Urok głosów płynących nie wiadomo skąd, a chwytych w domu, wabił i porywał coraz więcej”, C. Halski, *Polskie Radio Lwów*, Łomianki brw., s. 9–10.

³¹² Prowizoryczna stacja radiowa Rozgłośnia Lwowskiej PR nadawała codziennie w godz. 17:45 – 22:00 na fali 381,5 m program transmitowany z Warszawy lub Krakowa. 29 października 1992 r. Radio Lwów wznowiło nadawanie w formie cotygodniowego trzygodzinnego programu emitowanego na antenie prywatnej stacji „Nezałenist” (106,7 Mhz); I. Masalska, *Polacy w dzisiejszym Lwowie*, „Rocznik Lwowski” 1999, Warszawa 1999, s. 191–192; A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków 2012, s. 505.

³¹³ W Polskim Radiu Lwów pracowali również m.in. Juliusz Petry (dyrektor programowy), Witold Korecki (kierownik techniczny), Adam Sołtys (kierownik muzyczny), Ada Artzt (kierownik audycji dziecięcych), ks. Michał Rękas (kierownik programów religijnych), Karol Klimsza (kierownik amplifikatori), prof. Rudolf Wacek (kierownik referatu sportowego), Tadeusz Fabiński (kierownik referatu prasowego), Witold Majewski (kierownik referatu propagandy), Wanda Majewska, Janusz Żuławski. Spikerami radiowymi byli m.in. Bohdan Sadowski, Celina Nahlik, Jerzy Tepa, Wiktor Budzyński, Czesław Halski oraz Kazimierz Wajda. Wspomnienia o

Rozgłośnia była niezwykle popularna dzięki emitowanym w paśmie ogólnopolskim audycjom rozrywkowym dla dzieci, młodzieży i dorosłych. Największym uznaniem cieszyła się „Wesoła Lwowska Fala”, prezentująca w niezwykle sposób lwowski folklor. Audycja nadawana była od 16 lipca 1933 r. do 1939 r. Większość tekstów audycji napisał Wiktor Budzyński³¹⁴. Swoimi dialogami słuchaczy rozśmieszali, mówiący lwowskim „bałakiem”,³¹⁵ batriarzy³¹⁶ Szczepcio (Kazimierz Wajda) i Tońcio (Henryk Vogelfänger), a także parodiujący język jidisz Aprikosenkranz (Mieczysław Monderer) i Untenbaum (Adolf Fleischer), radca Strońcio (Wilhelm Korabiowski), ciocia Bańdziuchówna, Marcelku oraz śpiewaczka i parodystka – Włada Majewska³¹⁷.

Popularne były również audycje: „Nasze Oczko”, „Ta-joj”, „Gospoda pod Lwowem”, „Rozmowy z lwami pod ratuszem”, „Wesoły tygodnik dźwiękowy” czy „Poezja Młodego Lwowa”. Ciekawymi inicjatywami były również „Teatr Wyobraźni”, w którym wystawiano napisane specjalnie na potrzeby rozgłośni słuchowiska (ich autorem był profesor VIII Gimnazjum Kazimierz Brończyk), oraz „Kronika Naukowa” (audycje prowadzili znani lwowscy profesorowie: poświęcone filozofii – Kazimierz Ajdukiewicz, kulturze i przeszłości – Stanisław Łempicki, naukom ścisłym i sztuce – Leon Chwistek). Oryginalnymi pomysłami były również „Wieczorki literackie” (prowadzone przez dr Jadwigę Gamską-Łempicką), felietony humorystyczno-sentymentalne (autorstwa Henryka Zbierzchowskiego), prezentowanie fragmentów prozy przez przedstawicieli młodego pokolenia (Teodora Parnickiego i Mariana Promińskiego) czy występy orkiestry Tadeusza Seredyńskiego.

pracownikach radia zostały zawarte we wspomnieniach pracowników: C. Halski, *op. cit.*, passim; W. Majewska, *op. cit.*, passim.; T. Riedl, *O Lwowie i lwowskim piśmiennictwie*, Pelplin 2013, s. 176–177.; J. Janicki, *Krakidały*, Warszawa 2004, s. 37–45.

³¹⁴ Teksty piosenek wykorzystywanych w audycji znajdują się m.in. J. Wasylkowski, *Piosenki lwowskiej ulicy. Antologia*, Wrocław 1987, s. 121–138; Więcej o kulisach audycji: W. Budzyński, *Prawda o „Lwowskiej Fali”*, „Rocznik Lwowski” 2002, s. 59–66.

³¹⁵ Więcej na temat gwary lwowskiej można znaleźć m.in. w słowniczku znajdującym się w pracy: J. Wasylkowski, *op. cit.*, s. 141–147; Idem, *Gwara lwowska w powojennej literaturze*, „Rocznik Lwowski” 2005, Warszawa 2009, s. 107–118; J. Janicki, *op. cit.*, s. 22–32; Lwowskie powiedzonka przytacza: J. Augustyn-Puziewicz, *Lwów. Wspomnienia lat wojennych*, tom II, Wrocław 1999, s. 198. Lwowskie piosenki: *Nie ma jak Lwów. Śpiewnik lwowski do 1939*, wybór J. Wasylkowski, Warszawa 1990, passim; W. Szolginia, *Tamten Lwów*, tom 4, *My Lwowianie*, Kraków 2014, s. 63–103; Wiersze pisane bałakiem: *Serce wydarte z polskiej piersi. Lwów w poezji*, zebrała i opracowała Danuta B. Łomczewska, Warszawa 1993, s. 207–224.

³¹⁶ Więcej o lwowskich batriarach: S. Wasylkowski, *Lwów*, Wrocław 1990, s. 33–38; U. Jakubowska, *Mit Lwowskiego Batiara*, Warszawa 1998, passim; S. Koper, *Dwudziestolecie Międzywojenne*, tom 9, Warszawa, *Lwów, Wilno*, Warszawa 2013, s. 68–70.

³¹⁷ Więcej o „Wesołej Lwowskiej Fali” m.in. W. Majewska, *op. cit.*, s. 38–50; C. Halski, *op. cit.*, s. 40–51; W. Budzyński, *Miasto Lwów...*, s. 78–84; S. Machowski, *Bernardyński mijam plac*, Wrocław 1989, s. 53–115; A. Hollanek, *Ja z Łyczakowa*, Kraków 1991, s. 140–143; M. Świerad, *Wesoła Lwowska Fala. Z zagadnień historii polskiej radiofonii*, [w:] *Zeszyty Kulturoznawcze Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Lwów 2006, zeszyt IV, Kraków 2006, s. 19–34.

Ciekawą inicjatywą było również „Radio Chorym”, czyli pierwsza audycja dla chorych stworzona w 1931 r. przez sekretarza Apostolstwa Chorych – ks. Michała Rękasa („lwowskiego proboszcza radiowego”). Program przyczynił się do radiofonizacji szpitali i pomocy najuboższym³¹⁸.

Ponadto radio transmitowało niedzielne i świąteczne nabożeństwa z kościołów: łacińskiego, ormiańskiego oraz greckiego a także ważne uroczystości sportowe.

Według danych z 1938 r., liczbę osób słuchających w Europie radia szacowano na 280 milionów. Ówczesne programy zawierały 68% muzyki oraz 32% audycji słownych, które poruszały w zasadzie wszystkie tematy³¹⁹.

Radio odgrywało niezwykle istotną rolę w systemie propagandowym, zwłaszcza w Związku Radzieckim. W latach 1939–1941 na terenie Zachodniej Ukrainy nie wprowadzano więc zakazu posiadania odbiorników radiowych, musiały one być jednak zarejestrowane – pod groźbą wysokich kar pieniężnych³²⁰. Już we wrześniu 1939 r. ponownie uruchomiono rozgłośnię radiową we Lwowie. Na czele lwowskiego obwodowego radiokomiteu stanął Wasilij Hryhorowicz. Początkowo nadawano około 9 godzin audycji dziennie, głównie retransmisje z Moskwy i Kijowa oraz muzyczne koncerty. Od listopada wzrosła liczba audycji literackich, nadawanych w języku polskim (poświęconych m.in. Stalinowi, Adamowi Mickiewiczowi i Wandzie Wasilewskiej). W celu zwiększenia zakresu oddziaływania propagandy władze sowieckie na najważniejszych placach i skrzyżowaniach ulic umieszczały wielkie, czworograniaste, pomalowane na zielono głośniki, które przynosiły mieszkańcom rozmaite wiadomości w języku rosyjskim, ukraińskim, polskim i jidysz. Program odbierano poprzez kilkadziesiąt megafonów – od godziny 7:00 do 22:00³²¹.

Podczas okupacji niemieckiej we Lwowie obowiązywał całkowity zakaz posiadania i słuchania radia, za co groziła kara śmierci. Pomimo tego często wieczorami wokół radioodbiorników spotykały się całe rodziny³²².

Radio odgrywało bardzo znaczącą rolę, niosąc „słowo polskie” Polakom „rozproszkowanym (...) na olbrzymich obszarach Związku Radzieckiego, oderwanym od ojczyzny i tęskniącym za krajem”. Lokalni aktywiści ZPP wiedzieli, że „fale eteru niweczą odległości” – był to zarazem „najszybszy i najpewniejszy sposób podawania najnowszych

³¹⁸ S. Bizuń, *Historia krzyżem znaczone. Wspomnienia z życia Kościoła Katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939–1945*, Lublin 1994, s. 228. Więcej o działalności ks. Michała Rękasa: J. Krętosz, *Księża Michał Rękas i Jan Szurlej – sekretarza generalni Apostolstwa Chorych*, [w:] *Wszechnica Górnośląska*, t. II, *Udział Lwowian w życiu społecznym Górnego Śląska*, Katowice–Opole–Cieszyn 1991, s. 105–108.

³¹⁹ C. Halski, op. cit., s. 15.

³²⁰ G. Hryciuk, *Polacy...*, s. 114.

³²¹ *Ibidem*, s. 115–116.

³²² J. Majka, *Ostatni dzień Lwowa*, Kraków 2004, s. 167.

wiadomości z kraju i życia Polonii, informowania o życiu organizacyjnym, krzewieniu słowa i muzyki polskiej”. W głębi ZSRR regularne audycje radiowe zorganizowały zarządy obwodowe ZPP w Pawłodarze, Omsku, Kżył–Ordzie, Swierdłowsku, Frunze, Kraju Altajskim i Krasnojarskim³²³.

Po wyzwoleniu Lwowa przez Armię Czerwoną powróciły zasady dotyczące radioodbiorników znane z pierwszej okupacji sowieckiej. Józef Gulewicz wspominał, że jak *„radiostacja była we Lwowie, to słyszeć było dobrze, głośnik na ścianie wisiał, aparat na parapecie stał (...), stację Lwów się łapało. Warszawa była, jak przez Lwów nadawali, a wszystkie rozgłośnie to Lwów nadawał – Wilno, słuchałem mszy, msze zawsze były w radiu przed wojną i były nieszpory z Wilna (...). Tylko pamiętam jak ojciec (...) za ruskich rznął radiem o podłogę, bo Ukrainka (...) pochwały głosiła o Stalinie (...) i powiedziała <<Nasz Boh>>, że niby nasz Bóg Stalin (...). Do wyjazdu radia nie mieliśmy”*³²⁴.

We Lwowie pomysł zorganizowania Komitetu Radiowego ZPP powstał na pierwszym posiedzeniu organizacyjnym 22 września 1944 r.³²⁵ Wykonania projektu podjęła się Halina Koszutska, która już na kolejnym spotkaniu Zarządu Obwodowego, 27 września, poinformowała enigmatycznie o „organizacji audycji ZPP”. Tegoż dnia ich kierownictwo powierzono Adamowi Hollankowi, którego współpracownikami mieli zostać artyści teatralni: Aleksander Bardini, Zdzisława Życzkowska i Woźniak. Osobą odpowiedzialną za prawidłową pracę radia z ramienia ZPP został Jan Brzoza³²⁶.

Począwszy od 3 października 1944 r., audycje radiowe, informujące „o wszystkim co się dzieje na świecie, a zwłaszcza o sprawach polskich”, odbywały się trzy razy w tygodniu (we wtorek, piątek i niedzielę) po pół godziny. Tegoż dnia w pierwszym programie wystąpił przewodniczący Zarządu Obwodowego – prof. Stanisław Mazur, który mówił o „dotychczasowych osiągnięciach Związku Patriotów Polskich w ZSRR oraz o zadaniach oddziału lwowskiego”³²⁷.

³²³ *Radio na usługach ZPP*, „Wolna Polska” 1945, nr 38 (136), s. 4.

³²⁴ Ośrodek Pamięć i Przyszłość we Wrocławiu (dalej OPiP), Archiwum Historii Mówionej (dalej: AHM), AHM–200, Relacja Józefa Gulewicza, s. 5.

³²⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 22 IX 1944 r., k. 58; sygn. 1304, Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 22 IX 1944 r., k. 1.

³²⁶ *Ibidem*, sygn. 1304, Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r., k. 3; sygn. 2307, Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r., k. 17; Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r. (kopia), k. 18; Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r. (rękopis), k. 19–20; sygn. 2307, Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutskiej z prac we Lwowie we wrześniu 1944 r. (maszynopis), k. 24a; Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutskiej z prac we Lwowie we wrześniu 1944 r. (rękopis), k. 28–29; sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 8 XII 1945 r., k. 6.

³²⁷ „Wolna Polska” 1944, nr 42 (83), s. 4; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r., k. 3.

Na posiedzeniu Zarządu w dniu 13 października zaproponowano, aby przez radio odczytywać komunikaty wojenne i aby najciekawsze scenariusze audycji były publikowane w „Czerwonym Sztandarze”³²⁸.

Zachowane materiały archiwalne nie ukazują nam działalności sektora radiowego w w listopadzie i grudniu 1944 r. Protokoły Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie informują jedynie, że 21 listopada dla Komitetu Radiowego przyznano 7 tysięcy rubli, a 29 grudnia A. Hollanek odczytał „sprawozdanie z audycji radiowych” za ww. miesiące³²⁹. Poruszył również sprawę nabycia maszyny do pisania, która była niezbędna do pracy. Wywiązała się dyskusja „czy kupić jedną lepszą maszynę do pisania, czy dwie gorsze”. A. Stupak zaproponował, aby zainwestować w lepszą maszynę, natomiast w związku z potrzebą użytkowania drugiej, on sam wyłoży na nią pieniądze i „wypożyczy na użytek ZPP”. Za wysunięcie takiej propozycji podziękowanie Stupakowi złożył osobiście przewodniczący prof. Mazur³³⁰.

Wiemy także, że w 1944 r. w audycjach radiowych mówiono o „Wojsku Polskim, zagadnieniu granic, Warszawie, o rocznicach Kościuszki, Chopina, Galla, o rocznicy niepodległości”. Emitowano również koncerty muzyki poważnej, recytacje wierszy patriotycznych itp.³³¹

Siedziba Radiokomitetu znajdowała się przy ul. Batorego 6, w gmachu lwowskiej radiostacji na II piętrze. ZPP dysponował tam jednym niewielkim pokojem³³².

Sprawa audycji radiowych nabrała tempa na początku 1945 r., kiedy to na wniosek sekretarza odpowiedzialnego Leona Lewandowskiego zobowiązano referenta radiowego – A. Hollanka – do założenia „radiotoczek”³³³ w dwóch lokalach Związku, mieszkaniach członków Zarządu oraz polskich szkołach – w terminie do 15 stycznia. Wymienieni działacze mieli zdobyć „lepsze pomieszczenie dla Radiokomitetu ZPP”, kupić maszyny do pisania oraz załatwić sprawy niezbędne do nadawania audycji każdego dnia³³⁴.

Założony w sprawozdaniu termin okazał się realny. Od początku stycznia 1945 r., zgodnie z decyzją Zarządu Obwodowego, udało się „przejsć na codzienne audycje radiowe”.

³²⁸ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 13 X 1944 r., k. 2.

³²⁹ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 21 XI 1945 r., k. 5. Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 29 XII 1944 r., k. 13.

³³⁰ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 29 XII 1944 r., k. 13.

³³¹ „Wolna Polska” 1944, nr 42 (83), s. 4.

³³² AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie od 1 X 1944 do 31 I 1945 r. (rękopis prof. Mazura), k. 43.

³³³ „Radiotoczka” tłumaczona może być jako odbiornik kablowy lub „kołchoźnik”. Autorowi nie udało się znaleźć danych liczbowych dotyczących ich liczby na terenie Zachodniej Ukrainy. Dla przykładu w rejonie woronowskim (obwód grodzieński) BSRR na koniec października 1944 r. funkcjonował 1 głośnik radiowy i 70 odbiorników kablowych, J. Szumski, *Sowietyzacja Zachodniej Białorusi 1944–1953. Propaganda i edukacja w służbie ideologii*, Kraków 2010, s. 283.

³³⁴ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 7 I 1945 r., k. 34.

Zgodnie z ustaleniami działaczy 1/3 programu zajmować miała muzyka, a 2/3 – „audycje nie muzyczne”, skupiające się głównie na działalności ZPP (aneks III/8)³³⁵. Sprawnie szło również zakładanie „radiotoczek” w lokalach ZPP.

19 stycznia wyemitowano specjalną audycję poświęconą „oswobodzeniu stolicy Polski (...), na którą złożyły się wystąpienia robotników i inteligencji lwowskiej, jako też wykonane przez polskich artystów recytacje utworów okolicznościowych”³³⁶.

Większość trudności udało się pokonać w niespełna miesiąc. Od 1 lutego 1945 r. lwowiacy mogli codziennie w godzinach 12:30–13:00 wysłuchać audycji w języku polskim. Referent radiowy z ramienia ZPP objął nadzór nad wszystkimi takimi audycjami radiowymi, nadawanymi w mieście. Natomiast zakładanie kolejnych „radiotoczek” w przedsiębiorstwach i instytucjach – z powodu „trudności technicznych” postępowała nadal bardzo powoli³³⁷.

Pod koniec lutego 1945 r. A. Hollanek informował Zarząd Obwodowy o „zniesieniu autonomicznych audycji ZPP” oraz „innych utrudnieniach”. Przewodniczący Mazur postanowił interweniować w tej sprawie w *Obkomie* KP(b)U³³⁸, niestety nie wiemy z jakim skutkiem.

Sprawdzianem dla działaczy – radiowców ZPP były audycje organizowane z okazji wyzwolenia Warszawy. Złożyły się na nie przemówienia „robotników i inteligencji lwowskiej” oraz recytacje utworów okolicznościowych w wykonaniu polskich artystów³³⁹.

W lutym 1945 r. A. Hollankowi zlecono przygotowanie audycji, które miały zostać wykorzystane podczas tygodnia przyjaźni polsko–radzieckiej³⁴⁰.

W 1945 r. sekcja radiowa opracowała również szereg audycji i montaży, m.in. „o pieśni ludowej, o Norwidzie, o Marii Konopnickiej, o zbiorce książek, o reformie rolnej w Polsce, o partyzantach w Armii Ludowej, o sytuacji w Polsce”³⁴¹.

Jednak audycje nie do końca spełniały swoje zadanie, głównie z powodu „braku materiałów”³⁴². Od maja 1945 r. zgodnie z założeniami J. Brzozy, przy układaniu miesięcznych planów audycji radiowych ZPP, większy udział miał Wydział Kulturalno–

³³⁵ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 22 XII 1944 r., k. 11.

³³⁶ *Ibidem*, Styczeń we lwowskim ZPP. Sprawozdanie S. Chanachowicza z 1 II 1945 r., k. 34.

³³⁷ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 28 II 1945 r., k. 52; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 28 II 1945 r., k. 32; sygn. 141, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie od 1 X 1944 do 31 I 1945 r. (rękopis prof. Mazura), k. 43.

³³⁸ *Ibidem*, sygn. 141, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 27 II 1945 r., k. 41.

³³⁹ „Wolna Polska” 1945, nr 10 (98), s. 4.

³⁴⁰ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 15 II 1945 r., k. 39.

³⁴¹ *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 20; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Oświatowo–Kulturalnego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 71;

³⁴² *Ibidem*, sygn. 2307, Sprawozdanie instruktorów ZG ZPP S. Anioła i F. Habera z lustracji pracy Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie od 20 II do 8 III 1945 r., k. 40.

Oświatowy. Poszczególni członkowie mieli osobiście występować przed mikrofonem, opracowywać i montować audycje oraz pisać oryginalne artykuły³⁴³. W maju przygotowano łącznie 34 różne audycje (aneks III/9).

W czerwcu 1945 r. kontynuowano przygotowywanie audycji politycznych (m.in. „Odbudowa Polski”, „Demokratyczna Polska”, „Przyjaźń polsko–radziecka”), kulturalnych (koncerty muzyki Chopina, pieśni Niewiadomskiego, Karłowicza, Różyckiego) oraz młodzieżowych (artykuły z „Płomyczka”, „Wyjątki z dzieł Adama Mickiewicza”)³⁴⁴.

W marcu 1946 roku szerokim echem odbił się wygłaszany przez radio apel „Polska czeka, Polska wzywa”³⁴⁵. W kwietniu i maju odczytano dwa referaty: „Przyjaźń polsko–radziecka”, „Zagadnienia nowej ordynacji wyborczej” oraz apel „Do społeczeństwa polskiego”³⁴⁶. W miesiącu tym nowym kierownikiem referatu radiowego został Adam Szaff³⁴⁷. Niestety, zachowane materiały archiwalne nie ukazują nam działalności Oddziału Radiowego w drugim kwartale 1946 r.

* * *

Radio w propagandzie Związku próbowali wykorzystać również aktywiści w Drohobyczu. Sprawę „grania audycji w języku polskim” poruszono na jednym z pierwszych posiedzeń Zarządu Obwodowego ZPP 1 kwietnia 1945 r. Działacze mieli zwrócić się w tej sprawie po zezwolenie do władz radzieckich³⁴⁸. Wizytujący Drohobycz ppor. Łuczenko zasugerował, aby tymczasowo skorzystać z radia ukraińskiego – dla nadawania komunikatów ZPP, pogadanek na różne tematy i audycji w języku polskim³⁴⁹. Zachowane materiały archiwalne nie pozwalają nam jednoznacznie stwierdzić, czy inicjatywę tę udało się zrealizować.

* * *

Jak widać najbardziej aktywną działalność rozwinął Radiokomitec ZPP we Lwowie. W okresie od lutego 1945 r. do drugiego kwartału 1946 r. nadawał on szereg audycji poświęconych polityce, gospodarce, nauce, kulturze, literaturze czy historii. Nawiązywały one najczęściej do aktualnej sytuacji społeczno–politycznej, głosząc hasła przyjaźni polsko–

³⁴³ *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 III do 31 V 1945 r., k. 29; sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 4 VI 1945 r., k. 35.

³⁴⁴ BAM, rkps. 3508, Plan pracy oddziału radiowego ZPP na czerwiec 1945 r., k. 79.

³⁴⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 III 1946 r., k. 2.

³⁴⁶ *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 9; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 87.

³⁴⁷ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 8 IV 1946 r. (maszynopis), k. 74.

³⁴⁸ *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół nr 5 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 1 IV 1945 r., s. 3.

³⁴⁹ *Ibidem*, sygn. 86, Sprawozdanie ppor. Łuczenki z podróży do Drohobycza od 5 III do 9 IV 1945 r., k. 47.

radzieckiej i przedstawiając sytuację w Polsce. Nadawano również programy dla dzieci. Zepepowskie audycje, chociaż przesiąknięte propagandą, cieszyły się zainteresowaniem Polaków, spragnionych „polskiej mowy” i informacji z kraju.

Starania członków Radiokomiteu ZPP we Lwowie zostały dostrzeżone przez Zarząd Główny, który nakazał nawet Zarządowi Republikańskiemu ZPP w Wilnie, by w celach propagandowych skorzystać z doświadczenia lwowskich działaczy. Jednakże tamtejszy referent radiowy, powołany 15 marca 1945 r., Bolesław Ćwieciński, nie podołał powierzonym mu zadaniom. Pomysł wykorzystania radia dla celów propagandy był realizowany dopiero od lata 1946 r. Do likwidacji placówki na Litwie 8 sierpnia 1946 r. wyemitowano zaledwie 33 audycje, których tematyka dotyczyła głównie sytuacji gospodarczej w kraju oraz akcji przesiedleńczej³⁵⁰.

6.7 Referat prasowy

Pod koniec 1944 roku lwowski Zarząd Obwodowy wysunął plany wydawania „jednodniówki”. Artykuły do niej miał zbierać J. Brzoza, który stanął na czele Komitetu Redakcyjnego³⁵¹. Wkrótce postanowił on uzyskać od Obłpoligraftrustu 10 kg papieru niezbędnego do wydania gazety³⁵². Planów nie udało się jednak wtedy zrealizować. Powrócono do nich pod koniec lutego 1945 r. Zarząd Obwodowy ZPP zdecydował wówczas ponownie wydać „jednodniówkę”, która zawierać powinna szereg artykułów „o charakterze politycznym i agitacyjno–propagandowym”. Przygotowanie pierwszego numeru polecono J. Brzozie³⁵³.

Miał on spotykać się z autorami artykułów w każdy wtorek o godzinie 11:00³⁵⁴. Niestety, do końca lutego nie ukazał się żaden numer, a do sprawy wydania „jednodniówki” powrócono na początku marca³⁵⁵. Ostatecznie na wydanie biuletynu pod egidą ZPP zgody nie wyraziły władze radzieckie. W zamian obiecały jednak „udzielenie środków lokomocji na wyjazd w teren i wyjazdy do Polski”³⁵⁶.

* * *

W związku z niemożliwością wydania „jednodniówki” głównym zadaniem referatu było nawiązanie ścisłego kontaktu z miejscową prasą oraz opracowywanie i przekazywanie

³⁵⁰ E. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 133.

³⁵¹ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 15 XII 1944 r., k. 10.

³⁵² *Ibidem*, k. 35.

³⁵³ *Ibidem*, sygn. 141, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 27 II 1945 r., k. 41.

³⁵⁴ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 22 XII 1944 r., k. 11–12;

³⁵⁵ *Ibidem*, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 27 II 1945 r. (rękopis), k. 20–21.

³⁵⁶ *Ibidem*, sygn. 2307, Sprawozdanie instruktorów ZG ZPP S. Anioła i F. Habera z lustracji pracy Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie dokonanej od 20 II do 8 III 1945 r., k. 41.

tekstów do zamieszczenia w „Czerwonym Sztandarze”. W 1945 r. redakcja opublikowała w nim dziewięć takich artykułów (na szesnaście przesłanych). Referat prasowy dostarczył również 164 „drobne wzmianki okolicznościowe”, odnoszące się do różnych zagadnień, m.in. akcji zbiórki książek, imprez ZPP we Lwowie czy kształtowania się życia społeczno-gospodarczego i politycznego w powojennej Polsce³⁵⁷.

W styczniu 1945 r. Zarząd Obwodowy, na wniosek S. Chanachowicza, postanowił umieścić „reportaż z referatów ZPP” oraz periodyczne komunikaty w prasie³⁵⁸. Aktywiści zaplanowali również wystaranie się o „kilka witryn z istniejących w mieście”, na których eksponowano by wydawnictwa ZPP i „Czerwony Sztandar”. Było to o tyle istotne, że w pierwszym kwartale 1945 r., według działaczy Związku, artykuły „Czerwonego Sztandaru” nie zawsze były zgodne „z linią polityczną ZPP”³⁵⁹.

Ponadto referat prasowy zorganizował w czterech punktach miasta witryny, w których od maja 1945 r. rozklejano codzienną prasę polską³⁶⁰.

Do marca 1946 roku sekcja opracowała 5 artykułów („Stosunki gospodarcze między Polską a ZSRR”; „O Towarzystwie Przyjaźni Polsko-Radzieckiej”; „Panorama Raclawicka”; „Struktura gospodarcza Polski”; „Ich prawdziwe oblicze”), z których trzy zostały wydrukowane. Celem aktywistów było publikowanie kolejnych, dotyczących „kształtowania się życia społeczno-gospodarczego i politycznego w Polsce oraz repatriacji”³⁶¹.

Stosunkowo niewielka ilość takich artykułów spowodowała, że wizytujący Lwów F. Haber zasugerował „zacieśnienie” współpracy z „Czerwonym Sztandarem”³⁶².

W kwietniu i maju 1946 roku przygotowano ogółem 11 artykułów, 2 recenzje oraz 3 pogadanki, które opublikowano w „Czerwonym Sztandarze”. Były to m.in. „Sprawozdanie z Akademii Kościuszkowskiej”, „Tadeusz Kościuszko”, „Narada robotnicza”, „Z życia młodzieży polskiej”, „Przyjaźń polsko-radziecka”, „Zagadnienia nowej ordynacji wyborczej”, „Akademia polsko-radziecka”, „Polska klasa robotnicza w dzień 1 Maja”, „Konstytucja 3 Maja”, „Do społeczeństwa polskiego (apel)”, „Zebranie plenarne członków ZPP we Lwowie”, „Recenzja premiery Teatru ZPP <<Świderek>>”, „Recenzja premiery

³⁵⁷ *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 19.

³⁵⁸ *Ibidem*, sygn. 141, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 7 I 1945 r., k. 34

³⁵⁹ *Ibidem*, sygn. 2307, Sprawozdanie instruktorów ZG ZPP S. Anioła i F. Habera z lustracji pracy Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie dokonanej od 20 II do 8 III 1945 r., k. 40.

³⁶⁰ *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 III do 31 V 1945 r., k. 29.

³⁶¹ *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 III 1946 r., k. 2; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 82.

³⁶² *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP z 6 III 1945r. (rękopis), k. 24.

Teatru ZPP <<Razem z wiosną>>³⁶³. W przygotowaniu był tekst zatytułowany „Referendum”.

Opracowywano także referaty otrzymywane z moskiewskiej centrali. Jednymi z najbardziej popularnych były prace prof. Stanisława Kota „Ziemie Zachodnie” czy „Poczdam”³⁶⁴. Na potrzeby Lwowa dostosowano również otrzymane z ZG teksty: „Polska czeka, Polska wzywa”³⁶⁵, „Oblicze i zasady programowe Polskiej Partii Robotniczej w świetle I Zjazdu”³⁶⁶, „Układ sił politycznych w Polsce”³⁶⁷, „Przyjaźń polsko-sowiecka”³⁶⁸, „Armia Polska w ZSRR”³⁶⁹, „Cele i zadania ZPP w ZSRR”³⁷⁰, „Nowa demokratyczna Polska a zadania ZPP”³⁷¹, „Obchody 3 Maja”³⁷², „Tradycyjna przyjaźń narodu rosyjskiego i polskiego”³⁷³, „150 rocznica insurekcji kościuszkowskiej”³⁷⁴, „W rocznicę powstania kościuszkowskiego”³⁷⁵, „Źródła klęski wrześniowej”³⁷⁶, „Krajowa Rada Narodowa Polski”³⁷⁷, „Prusy Wschodnie – czołówka niemczyzny nad Bałtykiem”³⁷⁸, „Wydział Kultury i Oświaty ZG ZPP”³⁷⁹, „Rocznica zwycięstwa pod Grunwaldem”³⁸⁰, „Pion młodzieży w Polsce”³⁸¹, „Wybory w Polsce”³⁸², „Sytuacja aprowizacyjna kraju”³⁸³, „Podstawowe zagadnienia polityczne i gospodarcze I Zjazdu PPR”³⁸⁴, „Powstanie listopadowe w dziejach walki narodu

³⁶³ *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 9–10; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 86–87.

³⁶⁴ Teksty referatów: *Ibidem*, sygn. 1283, S. Kot, Ziemie Zachodnie, s. 100–108; S. Kot, Poczdam, s. 108–109.

³⁶⁵ Tekst referatu: BAM, rkps. 3509, Referat Polska czeka, Polska wzywa, k. 2–4.

³⁶⁶ Tekst referatu: AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 716, Tezy do referatu oblicze i zasady programowe Polskiej Partii Robotniczej w świetle I Zjazdu, k. 1–15.

³⁶⁷ Tekst referatu: *Ibidem*, Materiały do referatu dla oficerów: układ sił politycznych w Polsce, k. 16–23.

³⁶⁸ Tekst referatu: *Ibidem*, Przyjaźń polsko-sowiecka, k. 38–40; Tezy do referatu. Przyjaźń polsko-sowiecka, k. 41, 79–80, 81.

³⁶⁹ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu armia polska w ZSRR, k. 42–44, 45–46, 75–78

³⁷⁰ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu cele i zadania ZPP w ZSRR, k. 47–49, 50–51, 82–85.

³⁷¹ Tekst referatu: BAM, rkps. 3508, Tezy referatu nowa i demokratyczna Polska a zadania ZPP, k. 150–155.

³⁷² Tekst referatu, AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 716, Tezy do referatu obchody 3 Maja, k. 51a–53, 94–97.

³⁷³ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu tradycyjna przyjaźń narodu rosyjskiego i polskiego, k. 54–74.

³⁷⁴ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu 150 rocznica insurekcji kościuszkowskiej, k. 86–89; 90–93.

³⁷⁵ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu w rocznicę powstania kościuszkowskiego, k. 101–111.

³⁷⁶ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu źródła klęski wrześniowej, k. 98–100; 112–114; BAM, rkps. 3508, Tezy do referaty źródła klęski wrześniowej (w szóstą rocznicę najazdu hitlerowskiego na Polskę), k. 141–142a.

³⁷⁷ Tekst referatu: AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 716, Tezy do referatu Krajowa Rada Narodowa, k. 115–119;

³⁷⁸ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu Prusy Wschodnie – czołówka niemczyzny nad Bałtykiem, k. 120–124.

³⁷⁹ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu Wydział Kultury i Oświaty ZG ZPP, k. 125–137.

³⁸⁰ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu rocznica zwycięstwa pod Grunwaldem, k. 138–146.

³⁸¹ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu pion młodzieży w Polsce, k. 147–159.

³⁸² Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu wybory w Polsce, k. 160–169.

³⁸³ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu sytuacja aprowizacyjna kraju, k. 170–179.

³⁸⁴ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy do referatu podstawowe zagadnienia polityczne i gospodarcze I Zjazdu PPR, k. 180–189.

polskiego o niepodległość i wolność”³⁸⁵, „Znaczenie uchwał konferencji berlińskiej dla narodu polskiego”³⁸⁶, „Dwa lata ZPP”³⁸⁷, „Zwycięski pochód demokracji w Europie”³⁸⁸, „Sytuacja i perspektywy gospodarcze Polski”³⁸⁹, „Zwycięstwo”³⁹⁰, „Przyjaźń polsko–radziecka”³⁹¹, „Sprawa granic wschodnich”³⁹². Wykorzystywano również informacje zamieszczone w „Przemówieniu posła Aleksandra Juszkiewicza na posiedzeniu KPN dnia 2 stycznia 1945 r. w Lublinie”³⁹³.

Widać więc, że w referatach podejmowano tematykę historyczną i kwestie bieżące. Eksponowano przede wszystkim przyjaźń polsko–radziecką oraz „kształtowano” świadomość Polaków przed zbliżającym się referendum.

Ogółem, według sprawozdania lwowskich aktywistów ZPP, Referat Prasowy przygotował w ciągu niespełna dwóch lat 612 artykułów i komunikatów, z których wydrukowano w dzienniku miejscowym – 211, w prasie związkowej – 16, oraz w krajowej – 3. Większość z nich stanowiły jednak krótkie wzmianki i notatki³⁹⁴.

6.8 Obchody świąt i rocznic

Obchody uroczystości państwowych oraz rocznic były nieodłącznym atrybutem sowieckiego życia społecznego i polityki propagandowej. Wykorzystywano je często jako dodatkową okazję do uwidocznienia „sukcesów” ZSRR w niemalże wszystkich sferach życia. Dla zachodnich obwodów USRR główne kierunki propagandy wyznaczane były w Moskwie, a Polakom narzucono rytuał obchodów zupełnie dla nich obcych świąt i rocznic³⁹⁵. Najczęściej czczono 1 maj, święto rewolucji październikowej, dzień MOPR (Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom), rocznice urodzin (lub śmierci) przywódców partii komunistycznej i najwyższych rangą funkcjonariuszy ZSRR. Udział w hucznie celebrowanych różnego rodzaju „demonstracjach”, mityngach, prelekcjach, wykładach, szkoleniach, kursach miał charakter obowiązkowy i traktowany był jako „miara

³⁸⁵ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy referatu powstanie listopadowe w dziejach walki narodu polskiego o niepodległość i wolność, k. 190–199

³⁸⁶ Tekst referatu: *Ibidem*, Tezy referatu znaczenie uchwał konferencji berlińskiej dla narodu polskiego, k. 200–208; BAM, rkps. 3508, Tezy referatu znaczenie uchwał konferencji berlińskiej dla narodu polskiego, k. 143–145.

³⁸⁷ Tekst referatu: AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 716, Konspekt referatu dwa lata ZPP, k. 209–221.

³⁸⁸ Tekst referatu: BAM, rkps. 3512, Przedruk: Zwycięski pochód demokracji w Europie, k. 12

³⁸⁹ Tekst referatu: *Ibidem*, Przedruk: Sytuacja i perspektywy gospodarcze Polski, k. 13

³⁹⁰ Tekst referatu: *Ibidem*, Zwycięstwo, k. 14–17.

³⁹¹ Tekst referatu: *Ibidem*, Materiał do referatu: Przyjaźń polsko - radziecka, k. 18–20.

³⁹² Tekst referatu: *Ibidem*, rkps. 3508, Tezy do referatu sprawa granic wschodnich, k. 146–147.

³⁹³ Tekst referatu: AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 716, Przemówienie A. Juszkiewicza z 2 I 1945 r., k. 35–37.

³⁹⁴ *Ibidem*, sygn. 2276, Krótka charakterystyka ogólnej działalności Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie od 22 IX 1944 r. do 10 VII 1946 r., k. 56.

³⁹⁵ J. Szumski, *op. cit.*, s. 226.

obywatelskiej służby”. Uroczystości te miały przekształcić „skażoną kapitalizmem świadomość ludzi – w duchu bolszewicko–proletariackich ideałów”³⁹⁶. W ramach rugowania polskiej tradycji patriotycznej już w latach 1939–1941 zabronione było oficjalne obchodzenie rocznic i świąt narodowych, państwowych, kulturalnych i części religijnych.

* * *

Organizacją świąt i rocznic w środowisku polskim zajmowała się komisja imprez Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP. Na jednym z pierwszych spotkań Zarządu Obwodowego, 27 września 1944 r., Jan Brzoza przypomniał o zbliżających się rocznicach śmierci Mikołaja Kopernika i Tadeusza Kościuszki. Według inż. Z. Szneka należało to uczcić konferencją naukową (o dokonaniach polskiego astronoma) oraz akademią (poświęconą postaci przywódcy powstania w 1794 r.)³⁹⁷.

W lutym 1945 r. objęcie komisji imprez zaproponowano B. Dąbrowskiemu, dyrektorowi Teatru Polskiego. Prof. S. Mazur wysunął wówczas wniosek, aby zorganizować „w najbliższym czasie imprezę z okazji wyzwolenia Rzeczypospolitej, oraz wiec”. Hasła, które miały się na niej pojawić były wyraźnie inspirowane z Moskwy – „*Niech żyje Tymczasowy Rząd Rzeczypospolitej Polskiej*”, „*Niech żyje symbol jedności narodów słowiańskich marszałek Stalin*”, „*Niech żyje wyzwolicielka Polski – Armia Czerwona*”, „*Niech żyje Wojsko Polskie*”, „*Śmierć hitleryzmowi*”, oraz „*Precz z faszystami z AK*”. Ostatnie hasło nawiązywało do tragicznej śmierci dra Z. Bielińskiego, za którego śmierć odpowiedzialność ponosiło polskie podziemie. Przewodniczący ZPP zaplanował również urządzenie bankietu oraz zwrócenie się do władz kościelnych z prośbą o „*nabożeństwa dziękczynne z okazji wyzwolenia Polski*”³⁹⁸.

O działalności komisji imprez we Lwowie nie posiadamy zbyt wiele informacji. Wiemy, że 16 maja 1945 r. w hotelu „Inturist” zorganizowała ona uroczyste przyjęcie dla przedstawicieli władz i instytucji sowieckich, poświęcone zwycięstwu nad niemieckim faszyzmem i przyjaźni polsko–radzieckiej.

28 maja 1945 r. odbyła się całonocna zabawa taneczna w sali elektrociepłowni miejskiej przy ulicy Kościuszki 11. Była udana pomimo „wrogiej agitacji”. Według działaczy

³⁹⁶ A. Głowacki, *op. cit.*, s. 611.

³⁹⁷ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r., k. 3; sygn. 2307, Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r., k. 17; Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r. (kopia), k. 18; Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 27 IX 1944 r. (rękopis), k. 19–20; Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutskiej z prac we Lwowie we wrześniu 1944 r. (maszynopis), k. 24a; Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutskiej z prac we Lwowie we wrześniu 1944 r. (rękopis), k. 28–29;

³⁹⁸ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 1 II 1945 r. (rękopis), k. 16; sygn. 2307, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 1 II 1945 r. (maszynopis), k. 33–34.

pomogła również zbliżyć do organizacji sporą liczbę osób. Część artystyczną poprowadził zespół Teatru Polskiego³⁹⁹.

Podczas posiedzenia Wydziału Kulturalno–Oświatowego Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie 17 grudnia 1945 r. postanowiono zorganizować komisje imprezowe w rejonach szewczenkowskim oraz kolejowym. Wydelegowano w tym celu do ww. rejonów O. Szechtera oraz W. Piechockiego⁴⁰⁰.

23 stycznia 1946 r. o godzinie 17:00 zorganizowano w sali teatru ZPP akademię z okazji rocznicy powstania styczniowego, podczas której referat wygłosił A. Polaczek⁴⁰¹.

* * *

W Drohobyczu jedną z pierwszych inicjatyw było zorganizowanie „wieczorka muzyki, pozycji i tańca”. Odbył się na początku czerwca 1945 r. i okazał, według instruktora Zuckerberga, sporym sukcesem lokalnych działaczy⁴⁰². Nietypową inicjatywą było zorganizowanie 3 listopada 1945 r. wieczorka pod nazwą „*Nasza Ziemia Śląska*”, połączonego „*z zabawą dla dzieci i starszych*”⁴⁰³.

6.8.1 Obchody 1 Listopada

Dla lwowskich działaczy ZPP niezwykle wymownym doświadczeniem stały się wydarzenia z 1 listopada 1944 r., które uświadomiły im dobitnie, jakie są oczekiwania i nastroje Polaków. Chociaż o wydarzeniach, które zaszły w dniu „święta religijnego Wszystkich Świętych”, nie możemy dowiedzieć się z dokumentacji Związku, ważnych informacji na ten temat dostarczają nam materiały sowieckie. W piśmie kierownika Wydziału Organizacyjno–Instruktorskiego lwowskiego Komitetu Obwodowego KP(b)U, Bogorodczenki, do członków: CK WKP(b) – Szomberga i CK KP(b)U – Iwana Zlenko – z 5 listopada 1944 r. odnotowano, że „1 listopada (...) polsko–burżuazyjni nacjonaści zorganizowali antyradziecką demonstrację”, przychodząc tego dnia od rana na Cmentarz Łyczakowski i ozdabiając groby swoich bliskich kwiatami i zapalonymi świecami. Równocześnie „*polscy nacjonaści, przedostawszy się w tę część cmentarza, gdzie pochowani są <<Wyzwoliciele [!] Lwowa>> (żołnierze i oficerowie zabici w latach 1918–1921 w wojnie ze Związkiem Radzieckim), zaczęli ozdabiać ich groby polskimi flagami narodowymi z*

³⁹⁹ *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie za III, IV i V 1945 r., k. 31; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie za III, IV i V 1945 r., k. 11.

⁴⁰⁰ *Ibidem*, sygn. 1304, Protokół Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie z 17 XII 1945 r., k. 66.

⁴⁰¹ *Ibidem*, sygn. 2228, Plakat poświęcony rocznicy powstania styczniowego z 23 I 1946 r., k. 21; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie od I do 31 III 1946 r., k. 59.

⁴⁰² *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół nr 18 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 4 VI 1945 r., s. 15; Protokół nr 19 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 9 VI 1945 r., s. 16.

⁴⁰³ *Ibidem*, Protokół nr 39 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 6 XI 1945 r., s. 34.

naklejonymi polskimi gazetami". Wiele płonących świec wstawiono w klosze, na których znajdowały się „*antyradzieckie, nacjonalistyczne napisy*", głoszące, m.in.: „*Nie oddamy Lwowa ZSRR*” i „*Chwała bojownikom o polski Lwów*". Po drugiej stronie klosza narysowana była mapa wschodnich granic Polski sprzed 1939 r., a pod nią napis „*Co nam obca przemoc wzięła, szabłą odbierzemy*".

Około godziny siedemnastej Polacy „zaczęli gromadzić się na cmentarzu <<Wyzwoliciele Lwowa>> przy grobie <<żołnierza poległego w 1918 roku>>”. Około godziny osiemnastej tłum 3–4 tysięcy zebranych rozpoczął śpiewanie pieśni religijnych, a po zapadnięciu zmroku pieśni „o charakterze nacjonalistycznym” oraz hymn polski. Podczas śpiewu pracownicy operacyjni NKWD wychwycili szereg niepokojących dla władz sowieckich słów, m.in.: „Nie rzucim ziemi skąd nasz ród”; „Padniemy trupem, zginiemy za Lwów, a będzie on nasz”; „Ginęli, ginęli w Sybirze, a Polska znów wywalczona”; „Marsz, marsz Dąbrowski, Lwów będzie polski”; „Niech żyje Polska!”, „Niech żyje Mikołajczyk!”, „Niech żyje Armia Krajowa!”, „Niech żyją wschodnie granice Polski!”, „Precz z bolszewikami!”, „Śmierć bolszewikom!”. Około godziny dwudziestej pierwszej cmentarz opustoszał, tłum szybko rozszedł się do domów. Obecni na nekropolii pracownicy NKWD aresztowali sześciu najbardziej aktywnych uczestników manifestacji⁴⁰⁴.

W 1945 r. aktywiści ZPP we Lwowie święto zmarłych zaplanowali przy grobie zamordowanego Zdzisława Bielińskiego, gdzie uroczystości złożyli wieńce⁴⁰⁵.

6.8.2. Akademia ku czci Adama Mickiewicza i powstania listopadowego

Uroczystości ku czci A. Mickiewicza we Lwowie organizowane już były z wielkim rozmachem podczas pierwszej okupacji sowieckiej. W październiku 1939 r. delegacje „społeczeństwa” złożyły kwiaty pod pomnikiem wieszcz. Władze ogłosiły wówczas, że „w Związku Radzieckim otacza się wielką czcią (...) twórczość piewców narodu polskiego Mickiewicz i Słowackiego”⁴⁰⁶.

W 1940 r. Sowieci narzucili uroczystości dla uczczenia, faktycznie nie jubileuszowej 85. rocznicy śmierci Mickiewicza. Decyzję tę wielu Polaków przyjęło ze zdziwieniem i nieufnością, wyczuwając w niej „posmak perwersji”. W ówczesnej sytuacji jego postać i spuścizna idealnie nadawały się do propagandowego wykorzystania oraz włączenia do tradycji wielonarodowościowej kultury sowieckiej. Dni Mickiewiczowskiej we Lwowie (24 –

⁴⁰⁴ P. Mitzner, *op. cit.*, s. 137.

⁴⁰⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie za listopad 1945 r., k. 27; sygn. 1303, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie za listopad 1945 r., k. 128.

⁴⁰⁶ A. Głowacki, *op. cit.*, s. 612.

27 listopada 1940 r.) okazały się sporym sukcesem. Zgodnie z polityczną wolą literat prezentowany był jako internacjonalista, rewolucjonista–demokrata, bohater walki o wolność dla ludu i uciemiężonych, piewca przyjaźni polsko–rosyjskiej oraz zwiastun świata sprawiedliwości i braterstwa. Kilka szkiców związanych z rocznicą śmierci wieszczka opublikował w „Czerwonym Sztandarze” Stanisław Wasylewski⁴⁰⁷.

* * *

Do „tradycji” powrócono po ponownym wkroczeniu Sowietów, a głównym organizatorem uroczystości został ZPP. We Lwowie obchody 90. rocznicy śmierci Mickiewicza miały miejsce 27 listopada 1945 r. o godz. 11:00 w sali TMF „Miniatury”⁴⁰⁸. Niestety, zachowane materiały archiwalne nie informują nas szczegółowo o ich przebiegu.

W Stanisławowie głównym punktem uroczystości ku czci Mickiewicza było odsłonięcie jego pomnika. Początkowo zaplanowano je na 5 sierpnia 1945 r., później przesunięto na 12 sierpnia 1945 r.⁴⁰⁹. Z referatem na temat wieszczka miał wystąpić lwowski aktywista ZPP, Jan Fedyk, jednak gdyby „nie mógł przybyć”, prelegentem miał zostać któryś z miejscowych działaczy⁴¹⁰.

W Drohobyczu w listopadzie 1945 r. zaplanowano przygotowanie akademii z okazji 90. rocznicy śmierci Mickiewicza oraz 115. rocznicy powstania listopadowego⁴¹¹.

2 grudnia 1945 r. odbyły się obchody mickiewiczowskie. Referat wygłosił S. Tanenbaum, a koło MPP odegrało „obrazek sceniczny”. Zaprezentowano również bajkę „Lis i Kozioł” i odśpiewano kilka pieśni⁴¹².

Obchody rocznicy powstania listopadowego zorganizowano 9 grudnia. Chociaż w pierwszej wersji referat miał wygłosić P. Sieńko, rola ta ostatecznie przypadła A.

⁴⁰⁷ G. Hryciuk, „Gazeta Lwowska” 1941–1944, Wrocław 1992, s. 55; A. Głowacki, *op. cit.*, s. 614–615.

⁴⁰⁸ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie za XI 1945 r., k. 27; sygn. 1303, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie za XI 1945 r., k. 128; sygn. 2228, Plakat zapraszający na Akademię w rocznicę zgonu Adama Mickiewicza (1855–1945), k. 20.

⁴⁰⁹ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 1 VIII 1945 r. (rękopis), s. 111; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 1 VIII 1945 r., k. 68.

⁴¹⁰ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 8 VIII 1945 r. (rękopis), s. 113; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 8 VIII 1945 r., k. 69.

⁴¹¹ *Ibidem*, sygn. 85, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu od 1 do 16 XI 1945 r., k. 7; Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu od 1 IV do 31 XII 1945 r., k. 50; Program pracy Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu na listopad i grudzień 1945 r., k. 61; Program pracy KOS w Drohobyczu na listopad i grudzień 1945 r., k. 63; sygn. 86, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP w Drohobyczu od 8 VIII do 30 XII 1945 r., k. 26; sygn. 1283, Protokół nr 36 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 26 XI 1945 r., s. 43; BAM, rkps. 3511-1, Program Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu na listopad i grudzień 1945 r., k. 7.

⁴¹² *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół nr 37 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 10 XII 1945 r., s. 44.

Laufersweiller. Program obejmował również „tygodnik filmowy”, pieśni patriotyczne, tańce („kujawiak, krakowiak, marynarski taniec”) oraz zabawę taneczną⁴¹³.

W 1946 r. w Drohobyczu zorganizowano również obchody 200 [!] rocznicy urodzin Mickiewicza, chociaż wieszcz skończyłby dopiero 148 lat⁴¹⁴. Niestety zachowane materiały nie pozwalają nam odtworzyć przebiegu uroczystości.

* * *

Popularyzacja kultu Mickiewicza, dla ogarniętego strachem społeczeństwa polskiego, miała ogromne znaczenie patriotyczne. Stała się okazją do oficjalnego manifestowania polskości, śpiewania pieśni i poznawania twórczości wielkiego rodaka – „bojownika o Polskę pańską i szlachecką”.

6.8.3 Akademie z okazji utworzenia Armii Czerwonej i przyjaźni polsko–radzieckiej

Od połowy lutego 1945 r. „Czerwony Sztandar” codziennie publikował informacje o Armii Czerwonej, o jej sukcesach i osiągnięciach⁴¹⁵. 23 lutego 1945 r., w dniu jej oficjalnego święta, referent lwowskiej Opieki Społecznej, Lewandowska, odwiedziła jeden ze szpitali wojskowych, w których rozdała podarunki dla 150 rannych żołnierzy⁴¹⁶.

Dzień później miała miejsce „narada aktywu miejskiego”, w której udział wzięło 96 osób. Referaty wygłosili: prof. Mazur („Wprowadzenie”), doc. Jukiewicz („*Polityczna i gospodarcza struktura współczesnej Polski*”), W. Piechocki („*Konferencja w ZG w Moskwie*”), A. Poloczek („*Wybory w Polsce*”) oraz Z. Kryński („*Repatriacja*”). Po nich miała miejsce burzliwa dyskusja, która „pokazała zainteresowanie zebranych sprawami Polski”⁴¹⁷.

„Zamiłowanie” do Armii Czerwonej wyraźnie spadło w połowie 1945 r. W Stanisławowie, po wkroczeniu do miasta oddziałów 4. Frontu Ukraińskiego, dochodziło do szeregu „*niemiłych incydentów związanych z eksmisją ludności polskiej z mieszkań tak znacjonalizowanych, jak i prywatnych*”. Zetepoewscy aktywiści zgłosili sprawę do Wydziału Propagandy KP(b)U, gdzie Kotyk zażądał, aby na piśmie przedstawiać mu wszystkie przejawy „*nieprzychylnego odnoszenia się <<ruskich>> do ludności polskiej*”⁴¹⁸.

⁴¹³ *Ibidem*, s. 44–47.

⁴¹⁴ *Ibidem*, sygn. 86, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu od 1 I do 31 III 1946 r. (maszynopis z podpisami), k. 50; Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu od 1 I do 31 III 1946 r. (maszynopis bez podpisów), k. 54.

⁴¹⁵ *Nowymi osiągnięciami powitamy Dzień Armii Czerwonej*, „Czerwony Sztandar” 1945, nr 34 (671), s. 1

⁴¹⁶ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Sprawozdanie referenta KOS za luty 1945 r., k. 42.

⁴¹⁷ *Ibidem*, sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego we Lwowie od 1 I do 31 III 1946 r., k. 58.

⁴¹⁸ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 25 VII 1945 r. (rękopis), s. 109–110; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 25 VII 1945 r., k. 66.

Mimo tego do kontynuacji obchodów powrócono rok później. 23 lutego 1946 r. odbyły się uroczystości w Drohobyczu, których program obejmował „*występ chóru, tańce oraz dwa obrazki sceniczne*”. Referat wygłoszony przez S. Tannenbaum wysłuchało około 200 Polaków. Na koniec wśród mieszkańców rozdano „8 konserw rybnych, 4 konserwy mleczne oraz 1 kg cukru”. Być może właśnie to „fanty” ściągnęły publiczność.

Tegoż dnia w Boryslawiu działacze ZPP (A. Laufersweiller, S. Tannenbaum) w lokalnej szkole wygłosili przemówienia do młodzieży „*w celu zaznajomienia z historią*”. W zamian za gościnę Zarząd ZPP ofiarował 70 biednym uczniom szkoły płótna na koszulki, pięć konserw mlecznych, siedem konserw rybnych i kilogram cukru⁴¹⁹.

* * *

Zarząd Obwodowy ZPP we Lwowie wyszedł również z inicjatywą stworzenia szeregu imprez szerzących hasła przyjaźni polsko–ukraińskiej. Na 8 grudnia 1945 r. postanowiono zwołać zebranie po sześciu przedstawicieli „*społeczeństwa polskiego i ukraińskiego*” w celu omówienia „*form współpracy*”. Pomysł poparli wszyscy członkowie obecni podczas posiedzenia zarządu⁴²⁰. Niestety, zachowane materiały nie pokazują nam, czy doczekał się on realizacji. Możemy domniemywać, że „zamilknięcie” sprawozdań w tej sprawie było równoznaczne z fiaskiem inicjatywy.

* * *

Organizowanie uroczystości poświęconych Armii Czerwonej było bardzo sztuczne, naciągane i wymuszone politycznie. Naród „na własnej skórze” odczuł obecność „wyzwolicieli” i pamiętał o zbrodniach UPA.

6.8.4. Rocznicą śmierci Lenina

21 stycznia 1946 r. podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie prof. F. Wiśmierski odczytał referat o życiu „genialnego wodza proletariatu W. I. Lenina”. Po „wyczerpującej dyskusji” postanowiono ten sam referat wykorzystać w Kole Młodych ZPP⁴²¹.

⁴¹⁹ *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół nr 43 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 18 II 1946 r., s. 66; Protokół nr 44 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 25 II 1946 r., s. 67–68; R. K. Nowak, *Działalność ogniw Związku Patriotów Polskich w Drohobyczu i Boryslawiu w latach 1945–1946*, „Biuletyn Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Drohobyckiej”, 2010, nr 7, s. 11.

⁴²⁰ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 7 XII 1945 r., k. 43–44.

⁴²¹ *Ibidem*, sygn. 1359, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 21 I 1946 r., k. 28.

Tego dnia ukazały się w „Czerwonym Sztandarze” obszerne artykuły poświęcone Leninowi, jego życiu i ideologii⁴²².

21 stycznia był również wolny od pracy dla aktywistów ZPP oraz pracowników rejonowych pełnomocnictw⁴²³.

6.8.5. Akademie kościuszkowskie

Organizacja akademii kościuszkowskich miała na ziemiach polskich długotrwałą tradycję. Pierwsze znaczące obchody zorganizowano w stulecie powstania (1894 r.) w Galicji, zaborze pruskim oraz na emigracji, a także w stulecie śmierci Tadeusza Kościuszki (1917 r.). Motyw powstania wykorzystywano w nauce, sztuce, literaturze i muzyce⁴²⁴.

28 lutego 1944 r. kierownik Wydziału Organizacyjnego ZG ZPP, Julia Brystigerowa, rozesłała do poszczególnych rejonów informację o planowanych na 24 marca obchodach 150. rocznicy powstania kościuszkowskiego. Była to jednocześnie „prośba” o zorganizowanie w terenie podobnych obchodów, po uzgodnieniu szczegółów z miejscowymi władzami radzieckimi (identyczne pismo w języku rosyjskim w celu „ewentualnego przedstawienia”) i „Polonią”. W załączniku znajdowały się tezy do referatów, instrukcja, w myśl której należało zorganizować całą uroczystość, oraz „prośba” o sporządzenie dokładnego sprawozdania⁴²⁵. Informacja o planowanych uroczystościach znalazła się również w „Wolnej Polsce”⁴²⁶. Gazeta ta opublikowała pod koniec marca szereg informacji związanych z postacią Kościuszki⁴²⁷.

We wrześniu 1944 r. wizytujący Lwów inż. Sznek i H. Koszutska przypomnieli o zbliżającej się rocznicy śmierci Kościuszki, nakazując zorganizować uroczystą akademię⁴²⁸.

⁴²² *Triumf Leninizmu*, „Czerwony Sztandar” 1946, nr 16 (911), s. 2, *Droga Lenina*, „Czerwony Sztandar” 1946, nr 16 (911), s. 3.

⁴²³ AAN, Rejonowy Pełnomocnik we Lwowie, sygn. 2, Zarządzenie nr 30 z 19 I 1946 r., k. 11.

⁴²⁴ Więcej na ten temat obchodów: M. Micińska, *Goląb i orzeł. Obchody rocznic kościuszkowskich w latach 1894 i 1917*, Warszawa 1997, s. 17–228; A. F. Grabski, *W kręgu kultu naczelnika. Raperswilskie inicjatywy kościuszkowskie (1894–1897)*, Warszawa 1981, 9–158.

⁴²⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 30, Odezwa kierownika Wydziału Organizacyjnego ZG ZPP J. Brystigerowej z 28 II 1944 r. w sprawie organizowania obchodów 150 rocznicy powstania kościuszkowskiego, k. 1; Notatka J. Brystigerowej ws. organizacji obchodów 150 rocznicy powstania kościuszkowskiego (j. rosyjski), k. 3; Notatka J. Brystigerowej ws. organizacji obchodów 150 rocznicy powstania kościuszkowskiego, k. 4; sygn. 753, Informacja do zarządów obwodowych, rejonowych i kół ZPP z 24 II 1944 r., k. 26, 27.

⁴²⁶ *Do zarządów obwodowych, miejscowych i kół ZPP. Do Obywatelskiej Komisji Opieki Społecznej*, „Wolna Polska” 1944, nr 7 (48), s. 4.

⁴²⁷ *Racławice stare i nowe*, „Wolna Polska” 1944, nr 11 (52), s. 1.

⁴²⁸ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 2307, Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutskiej z prac we Lwowie we wrześniu 1944 r. (maszynopis), k. 24a; Sprawozdanie przedstawicieli ZG ZPP inż. Szneka i H. Koszutskiej z prac we Lwowie we wrześniu 1944 r. (rękopis), k. 28–29.

W Stanisławowie, podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP 17 maja 1945 r. uchwalono zorganizowanie „*poranka insurekcji kościuszkowskiej*” 3 lub 10 czerwca⁴²⁹. Niestety, zachowane materiały źródłowe nie pokazały nam, czy zaplanowana akademia ostatecznie się odbyła.

Możemy przypuszczać, że nie, skoro 19 września 1945 r. działacze ponownie podjęli decyzję o przygotowaniu kolejnego „*poranka kościuszkowskiego*”. W organizację mieli włączyć się uczniowie szkoły średniej męskiej i żeńskiej oraz dzieci z zetpepowskich przedszkoli. Pomagać im mieli Wulczek, Wierzejski, Assing i dyrektorka zetpepowskiego przedszkola. Na program uroczystości powinien złożyć się referat „*Uwłaszczenie chłopów w uniwersale połanieckim*” (wygłosić go miał Bednarski), oraz „*deklamacja uczniów i uczennic, recytacje, żywy obraz bitwy racławickiej*”⁴³⁰.

10 października 1945 r. podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie po raz trzeci zadecydowano o zorganizowanie uroczystości. „*Poranek kościuszkowski*” miał odbyć się 14 dnia tego miesiąca. Przydzielono poszczególnym osobom odpowiednie role, a Dobrowolskiej opracowanie okolicznościowego referatu⁴³¹.

Początkowy termin uroczystości (14 października) musiał zostać przesunięty na prośbę miejscowych władz radzieckich, które tego dnia zaplanowały wiece z okazji wyzwolenia Ukrainy⁴³². Poranek poświęcony 128. rocznicy śmierci Kościuszki udało się zorganizować dopiero 21 października 1945 r. W przedstawieniu, zgodnie z planem udział wzięły dzieci z polskich szkół i przedszkoli⁴³³.

Kolejny „*poranek kościuszkowski*” w Stanisławowie odbył się w sali Filharmonii 17 marca 1946 r. Referat wygłosił wówczas R. Wulczek⁴³⁴. Niestety nie mamy informacji o przebiegu tej uroczystości, wiemy jedynie, że była przygotowywana od posiedzenia Zarządu Obwodowego 20 lutego⁴³⁵.

⁴²⁹ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 17 V 1945 r., k. 83; sygn. 166, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do ZG ZPP z 23 V 1945 r., k. 4.

⁴³⁰ *Ibidem*, sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 19 IX 1945 r., k. 78–79; sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 19 IX 1945 r. (rękopis), s. 120.

⁴³¹ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 10 X 1945 r., k. 125.

⁴³² BAM, rkps. 3513, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do ZG ZPP z 13 X 1945 r., k. 11; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 166, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do ZG ZPP z 13 X 1945 r., k. 10; sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 17 X 1945 r., k. 126.

⁴³³ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 166, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego w Stanisławowie z 13 X 1945 r., k. 11.

⁴³⁴ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 6 III 1946 r., k. 139; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 20 III 1946 r., k. 140.

⁴³⁵ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 20 II 1946 r., k. 138.

Pod koniec lutego 1946 r. wyłoniono we Lwowie Komitet Obywatelski uroczystości kościuszkowskich. Na jego czele stanęli znani we lwowskim środowisku: ks. kanonik Załuszkowski, prof. P. Dąbkowski, prof. S. Warych, prof. Piątkowski, inż. Sztern. Komitet postanowił urządzić „dwie akademie ogólnomiejskie i poranki we wszystkich polskich szkołach, rejonach ZPP i innych miejscach pracy o większym skupieniu Polaków”⁴³⁶.

Zdecydowano się także wyłonić specjalny komitet redakcyjny, który miał się zająć „zebraniem i opracowaniem przeglądu bibliograficznego, dotyczącego życia i działalności Tadeusza Kościuszki”. Poczyniono również starania w celu wydrukowania powyższego materiału i przekazania go Krajowej Radzie Narodowej i „społeczeństwu polskiemu od Polaków zrzeszonych w ZPP”. Miał nosić tytuł: „Dokumenty, materiały i druki odnoszące się do Pierwszego Naczelnika Rzeczypospolitej Polskiej Tadeusza Kościuszki”. Projektem publikacji i jej stroną metodyczną zajmował się F. Jukniewicz⁴³⁷.

Organizacja uroczystości kościuszkowskich w placówce oświatowych leżała w gestii zajmował się Wydziału Młodzieżowego, którego członkowie od początku lutego 1946 r. chodzili po szkołach, wygłaszając przemówienia i referaty. Jednocześnie apelowali o udział młodzieży w zajęciach kółek oraz „projektowanej Olimpiadzie połączonej ze zlotem młodzieży przy ZPP we Lwowie”⁴³⁸. Wydział Młodzieżowy przygotowywał również uczestników uroczystej Akademii Kościuszkowskiej, przeprowadzając próby z „młodzieżą szkolną”.

Przygotowania do niej nie były jednak zupełnie bezproblemowe. Podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP pojawiła się kwestia kontroli wystąpień – przez Wydział Kulturalno-Oświatowy. Wszystkiemu winny był mgr Czesław Lechicki. Z nieznanых przyczyn, kategorycznie odmówił on „pokazania” referatu, który miał odczytać podczas akademii⁴³⁹.

Ogółem w marcu 1946 r. odbyły się cztery akademie kościuszkowskie (jedna ogólnomiejska, dwie rejonowe i jedna młodzieżowa)⁴⁴⁰. Specjalna uroczystość dla

⁴³⁶ *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie z 6 IV 1946 r., k. 4; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 III 1946 r., k. 57–58.

⁴³⁷ *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie z 6 IV 1946 r., k. 4.

⁴³⁸ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 19 II 1946 r., k. 59; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 19 II 1946 r., k. 5; sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Młodzieżowego ZPP we Lwowie za luty i marzec 1946 r., k. 7.

⁴³⁹ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 8 IV 1946 r. (maszynopis), k. 68; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 8 IV 1946 r. (maszynopis z poprawkami), k. 133.

⁴⁴⁰ *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 8; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 86; sygn. 1309, Protokół Zarządu Rejonu Szewczenkowskiego ZPP z 24 III 1946 r., k. 31.

najmłodszych miała miejsce we Lwowie 31 marca. Jak podkreślono w sprawozdaniu, wzięły w niej udział wszystkie szkoły polskie, przez co stała się okazją do zmanifestowania „sympatii dla ZPP”. Całkowity dochód z imprezy wyniósł 244 ruble, które przekazano na cele KOS⁴⁴¹.

* * *

Uroczystości kościuszkowskie w Czortkowie wyznaczono na 11 lutego 1946 r. Główne obchody miały się odbyć w świetlicy Zarządu Obwodowego ZPP. Opracowanie referatu początkowo powierzono prof. F. Wiśmierskiemu⁴⁴².

Ostatecznie napisała go Zofia Kocewicz, a prof. Wiśmierski „zagał uroczystość”. Na program akademii składały się ponadto trzy deklamacje oraz „odpowiedni szereg pieśni”. Według sprawozdania, „całość wyglądała pięknie”, a zebrani („w liczbie 48 osób”) ledwo mogli się pomieścić⁴⁴³.

* * *

23 lutego 1946 r. obchody kościuszkowskie, połączone ze świętem Armii Czerwonej, zorganizowano w Drohobyczu,⁴⁴⁴ 8 marca przygotowano „Święto Kobiet”, imprezę na której wykonawcami byli młodzi Polacy uczęszczający na zajęcia do świetlicy ZPP⁴⁴⁵.

2 marca 1946 r. odbyły się uroczystości w Borysławiu. Ich program obejmował występ chóru, deklamacje wierszy oraz referat „Tadeusz Kościuszko” (wygłosił go D. Tannenbaum). Na sali, według obecnych, „panował podniosły nastrój”, a wszystkie wystąpienia nagradzane były gromkimi brawami. Na zakończenie akademii, w siedzibie ZPP rozdawano płótno na sukienki. Po części oficjalnej zorganizowano zabawę⁴⁴⁶.

10 marca 1946 r., z okazji Dnia Kobiet, w lokalu ZPP w Borysławiu miało miejsce zebranie działaczek. Wygłoszono wówczas referat o działalności kobiet w czasie wojny, równouprawnieniu oraz pracy, jaka na nie czekała w Polsce⁴⁴⁷.

Od kwietnia 1946 r. Wydział Kulturalno–Oświatowy w Czortkowie przeprowadzał warsztaty na podstawie „materiałów informacyjnych otrzymanych z ZG w Moskwie”. Franciszek Wiśmierski wygłaszał wówczas kolejne referaty: „Rocznica śmierci Kościuszki”

⁴⁴¹ *Ibidem*, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Młodzieżowego ZPP we Lwowie za luty i marzec 1946 r., k. 7; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 III 1946 r., k. 59.

⁴⁴² *Ibidem*, sygn. 1359, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 26 I 1946 r., k. 30.

⁴⁴³ *Ibidem*, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 22 II 1946 r., k. 31.

⁴⁴⁴ *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół nr 43 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 18 II 1946 r., s. 65.

⁴⁴⁵ *Ibidem*, Protokół nr 46 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 4 III 1946 r., s. 71.

⁴⁴⁶ *Ibidem*, Protokół nr 43 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 18 II 1946 r., s. 65; Protokół nr 44 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 25 II 1946 r., s. 67; Protokół nr 45 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 4 III 1946 r., k. 71; R. K. Nowak, *op. cit.* s. 11.

⁴⁴⁷ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1284, Protokół nr 3 z zebrań wspólnych członków, sympatyków i aktywu ZPP w Borysławiu z 10 III 1946 r., s. 73.

(17 kwietnia), „*Powstanie kościuszkowskie*” (ostatni tydzień kwietnia), „*Szczekociny i Maciejowice*” (9 maja), „*Uniwersał Połaniecki i położenie chłop polskiego w XVIII wieku*” (16 maja) oraz „*Kościuszko w walce o wolność w Ameryce*” (23 maja)⁴⁴⁸.

* * *

Uroczystości ku czci T. Kościuszki, podobnie jak w przypadku A. Mickiewicza, były okazją do oficjalnego manifestowania polskiego ducha. W propagandzie naczelnik powstania przedstawiany był jako autor uniwersału połanieckiego, który nadawał włościanom wolność osobistą i ograniczał pańszczyznę. W świadomości Polaków był przede wszystkim dowódcą w bitwie pod Raławicami, w której pokonał armię rosyjską.

6.8.6. Akademie poświęcone utworzeniu Rządu Jedności Narodowej

We Lwowie w lipcu 1945 r. podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP poruszono sprawę organizacji uroczystości w związku z ukonstytuowaniem się w Polsce Rządu Jedności Narodowej. Aktywiści uznali „*za wysoce niewłaściwie, że Teatr Polski we Lwowie w osobie p. Żetckiego uchylił się od wyrażenia swego stosunku do nowo utworzonego Rządu Jedności Narodowej (...), odmawiając zwołania zgromadzenia pracowników*”⁴⁴⁹.

Pomimo tego zachowane materiały źródłowe nie pozwalają nam jednoznacznie stwierdzić, czy taka uroczystość odbyła się w mieście.

* * *

Akademii poświęconą utworzeniu Rządu Jedności Narodowej zorganizowano 8 czerwca 1945 r. w czortkowskim Teatrze Miejskim⁴⁵⁰. Według sprawozdania aktywistów, uroczystość ta, cieszyła się ogromnym zainteresowaniem mieszkańców („tłumu różnych stanów”), którzy na kilka godzin przed jej rozpoczęciem chcieli dać „głośny wyraz ich uczuć, przepełnionych gorącą miłością Ojczyzny, wydźwigającej się z chaosu powojennych intryg i

⁴⁴⁸ *Ibidem*, sygn. 1359, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 20 IV 1946 r., k. 36; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 30 IV 1946 r., k. 39. Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 11 V 1946 r., k. 40; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 18 V 1946 r., k. 41; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 25 V 1946 r., k. 43.

⁴⁴⁹ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 14 VII 1945 r., k. 124

⁴⁵⁰ *Ibidem*, sygn. 1358, Pismo nr 18 Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie do ZG ZPP z 9 VI 1945 r., k. 6; Pismo nr 33/45 Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie do ZG ZPP z 9 VI 1945 r., k. 11; Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie do 15 I 1946 r., k. 64–65; Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie do 16 VIII 1945 r. (maszynopis), k. 23; Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie do 16 VIII 1945 r. (maszynopis z odręcznymi poprawkami), k. 34.

waśni, wolną, niezależną, demokratyczną Polskę”⁴⁵¹. Według innego sprawozdania, obecnych na uroczystości było około tysiąca osób⁴⁵².

Scenę udekorowano polską, białą–czerwoną flagą oraz radzieckim sztandarem. Według działaczy symbolizowały one „*moc i dumę dwóch sąsiedzkich narodów, złączonych paktem przyjaźni i wzajemnej pomocy*”. Pomiędzy nimi zawieszono były portrety „*Prezydenta Rady Ministrów Osóbki–Morawskiego i Wielkiego Wodza Stalina*”⁴⁵³.

Po rozpoczęciu uroczystości sekretarz ZPP, Henryk Kędzierski, ogłosił skład prezydium, w którym znaleźli się członkowie władz radzieckich (z Obwodowego Komitetu Partii – Tryhuba oraz Miejskiego Komitetu Partii – Sołow i Petrunajew), „*przedstawiciele Rządu Polskiego dla spraw repatriacji*” (F. Walkowiak, Czarucha), delegat ZG ZPP (Z. Biller), aktywiści Związku (L. Szybejko, M. Totuszyński, H. Kędzierski, R. Krzyżanowski, K. Pustelnik, dr Margulies) oraz „*przedstawiciele wszystkich obecnych stanów*” (reprezentowani przez mieszkańców: Artura Halkiewicza, Bronisława Kunickiego, Mieczysława Kalina, Kazimierza Kucego)⁴⁵⁴.

Jako pierwszy przemawiał przewodniczący Związku – Ludwik Szybejko, który wygłosił czterdziestopięciominutowy referat „*Rząd Jedności Narodowej a nasze zadania*”⁴⁵⁵. Prelegent, „*często hucznie oklaskiwany*”, nakreślił sytuację polityczną i ekonomiczną Polski „*na przestrzeni dziesiątka ostatnich lat, zatrzymując się dłużej nad chłopskimi i robotniczymi problemami, rozwiązania których nie znalazł przedwrześniowy rząd sanacyjny*”. Swoje przemówienie zakończył okrzykiem: „*Niech żyje Rząd Jedności Narodowej!*”.

Jako drugi głos zabrał Kazimierz Kucy, który odczytał rezolucję skierowaną na ręce Osóbki–Morawskiego. Jej najważniejszym fragmentem było stwierdzenie, że Polacy miasta Czortkowa wyrażają „*szczerą gotowość stanąć na zew Rządu Jedności Narodowej, pomóc mu we wszystkich słusznych poczynaniach w rozwoju gospodarczym i kulturalnym Polski. Stać się pionierami polskości i demokracji na prastarych ziemiach polskich, dać swój wkład w*

⁴⁵¹ *Ibidem*, sygn. 1358, Sprawozdanie z akademii poświęconej utworzeniu TRJN zorganizowanej przez Zarząd Obwodowy ZPP w Czortkowie (podpisane przez przewodniczącego Ludwika Szybejkę), k. 7–8; Sprawozdanie z akademii poświęconej utworzeniu TRJN zorganizowanej przez Zarząd Obwodowy ZPP w Czortkowie (pierwsza wersja z poprawkami), k. 15–16.

⁴⁵² *Ibidem*, sygn. 1359, Protokół z zebrania Polaków w Czortkowie z 8 VI 1945 r. poświęcony TRJN, k. 4.

⁴⁵³ *Ibidem*, sygn. 1358, Sprawozdanie z akademii poświęconej utworzeniu TRJN zorganizowanej przez Zarząd Obwodowy ZPP w Czortkowie (pierwsza wersja z poprawkami), k. 15–16.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, sygn. 1359, Protokół z zebrania Polaków w Czortkowie z 8 VI 1945 r. poświęconego TRJN, k. 4.

⁴⁵⁵ Referat został opracowany na podstawie tez: „Powstanie Rządu Jedności Narodowej to bankructwo polityczne reakcji londyńskiej”; *Ibidem*, sygn. 716, Tezy do referatu powstanie Rządu Jedności Narodowej, k. 228–238.

odbudowę silnej, niepodległej, demokratycznej Polski”⁴⁵⁶. Depesza gratulacyjna została, „przyjętą gorącymi oklaskami”.

Następnie ze strony władz głos zabrał przedstawiciel Obwodowego Komitetu Partii – Tryhub, którego przemówienie wygłoszone było w duchu „przyjaznej współpracy narodów słowiańskich”. Podkreślał on „dzieje bohaterskiej walki Armii Czerwonej i Żołnierza Polskiego, uwieńczonej pełnym zwycięstwem słusznej sprawy nad faszyzmem niemieckim”. Zakończył okrzykiem na cześć Rządu Polskiego i Generalissimusa Stalina.

Jako ostatni przemawiał Rejonowy Pełnomocnik Rządu USRR ds. Ewakuacji Ludności, Czarucha, oraz członek Zarządu Obwodowego, Ryszard Krzyżanowski, którzy wyjaśnili zebranym sprawy repatriacji, podkreślając „obowiązek współpracy ZPP z Rządem Jedności Narodowej”⁴⁵⁷.

W drugiej części spotkania wybrano Komisję Opieki Społecznej ZPP, w składzie której znaleźli się: Henryk Kędzierski, Kazimierz Bociek, Karol Wasilewski, Janina Sokotowska, Artur Halkiewicz, Bronisław Kunicki, Ryszard Krzyżanowski, Tadeusz Madej, Stanisław Szczesny oraz Franciszek Walkowiak⁴⁵⁸.

* * *

W Drohobyczu ogólny wiec poświęcony Tymczasowemu Rządowi Jedności Narodowej („*utworzenie, działalność, osoby*”) odbył się 16 lipca 1945 r. o godzinie 17:00 w Teatrze Miejskim⁴⁵⁹. Niestety, zachowane materiały nie dają nam o nim żadnych bliższych informacji.

* * *

W Stanisławowie aktywiści ZPP, pod wpływem wizytującego miasto delegata ZG – S. Ecksteina, również postanowili zorganizować wiec z okazji utworzenia Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego 4 lipca 1945 r. Uzyskali oni wówczas podstawowe informacje na temat nowego rządu, jego celów i zadań na najbliższy czas⁴⁶⁰.

⁴⁵⁶ Pełny tekst depeszy: *Ibidem*, sygn. 1358, Depesza do Prezydenta Rady Ministrów Osóbki-Morawskiego (maszynopis z odręcznymi poprawkami), k. 9; Depesza do Prezydenta Rady Ministrów Osóbki-Morawskiego (maszynopis), k. 10; Depesza do Prezydenta Rady Ministrów Osóbki-Morawskiego (maszynopis z poprawkami), k. 157.

⁴⁵⁷ *Ibidem*, Relacja z uroczystości poświęconych utworzeniu TRJN z 8 VI 1945 r., k. 7–8.

⁴⁵⁸ *Ibidem*, sygn. 1359, Protokół z zebrania Polaków w Czortkowie z 8 VI 1945 r. poświęconego TRJN, k. 5

⁴⁵⁹ *Ibidem*, sygn. 85, Protokół nr 22 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 25 VI 1945 r., k. 18; Protokół nr 23 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 8 VII 1945 r., k. 19; Protokół nr 24 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 16 VII 1945 r., k. 20; Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu od 1 IV do 31 XII 1945 r., k. 49.

⁴⁶⁰ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 4 VII 1945 r., k. 100.

„Wiec ludności polskiej z okazji utworzenia Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej” odbył się w południe 8 lipca w sali Filharmonii. Prelegentami byli: R. Wulczek, M. Dobrowolska i A. Wierzejski, a o kwestiach kulturalno-oświatowych mówił K. Różycki. Przewodniczącym wiecu wybrano S. Zaleskiego. Oprawę muzyczną akademii zapewniła „orkiestra jazzowa” L. Korczyńskiego⁴⁶¹.

Zorganizowanie kolejnego „wiecu ludności polskiej z okazji powołania Rządu Demokratycznego w Polsce” zostało zatwierdzone na posiedzeniu Zarządu Obwodowego ZPP 15 listopada 1945 r. Zachowane materiały źródłowe nie pozwalają nam określić, czy zaplanowane na 25 listopada zebranie odbyło się⁴⁶².

* * *

Odgórna akcja polityczna miała dwa główne cele. Po pierwsze stwarzała wrażenie, jakoby powszechnego poparcia dla nowych władz w Polsce, po drugie informowała ludność o bieżącej sytuacji w kraju, gdzie mieli zostać przesiedleni.

6.8.7 Akademie z okazji konferencji Berlińskiej

Obszerną informację o przebiegu konferencji berlińskiej trzech mocarstw zamieszczono 3 sierpnia 1945 r. w „Czerwonym Sztandarze”⁴⁶³. Dwa dni później na pierwszej stronie pojawił się kolejny artykuł zatytułowany „Lwowianie witają uchwały konferencji”⁴⁶⁴.

W Stanisławowie w niedzielę 19 sierpnia 1945 r. zorganizowano w sali Filharmonii akademię „z okazji uchwały konferencji berlińskiej” oraz podpisania umowy polsko-radzieckiej z 16 sierpnia 1945 r.⁴⁶⁵. Odczytano „nadesłany z Centrali” referat „Co Polska zyskuje przez przyłączenie Ziemi Zachodnich” (Bednarski) oraz przedstawiono informacje o przesiedleniu ludności (Marian Bik i mieszkańiec Stanisławowa – Zawistowski). Akademia miała szczególny wymiar ze względu na przybycie tego dnia do miasta oddziałów 4. Frontu Ukraińskiego⁴⁶⁶.

⁴⁶¹ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 4 VII 1945 r. (rękopis), s. 102; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 4 VII 1945 r., k. 57.

⁴⁶² *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 15 XI 1945 r., s. 131.

⁴⁶³ *Komunikat o Konferencji Berlińskiej*, „Czerwony Sztandar” 1945, nr 152 (789), s. 1; *Prasa zagraniczna o Konferencji Berlińskiej*, „Czerwony Sztandar” 1945, nr 154 (791), s. 4.

⁴⁶⁴ *Lwowianie witają uchwały Konferencji*, „Czerwony Sztandar” 1945, nr 154 (791), s. 1.

⁴⁶⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 8 VIII 1945 r. (rękopis), s. 113; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 22 VIII 1945 r. (rękopis), s. 115; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 8 VIII 1945 r., k. 69; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 22 VIII 1945 r., k. 71.

⁴⁶⁶ BAM, rkps. 3513, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie od VII do 31 VIII 1945 r. (rękopis), k. 5–6.

„Zebranie ludności polskiej poświęcone sprawie polskiej podczas konferencji poczdamskiej”, odbyło się w sali Filharmonii 30 września 1945 r. o godzinie 13:00⁴⁶⁷. Referent przedstawił najpierw sytuację, „jaka wytworzyła się po konferencji poczdamskiej, przyznającej (...) tereny na zachodzie”, omówił działające w Polsce partie i grupy społeczne oraz dokonania Rządu Jedności Narodowej. Przekonywał zebranych o licznych korzyściach gospodarczych, jakie osiągnie Polska dzięki przyłączeniu Ziemi Zachodnich i przyjaźni ze Związkiem Radzieckim⁴⁶⁸.

6.8.8 Akademie grunwaldzkie

Podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie 22 maja 1945 r. padł pomysł zorganizowania w niedzielę, 10 czerwca, odczytu publicznego „Znaczenie epokowe zwycięstwa nad Niemcami”⁴⁶⁹. W tym kontekście miała zostać przedstawiona przyjaźń polsko-radziecka, udokumentowana wspólną walką z hitlerowcami. Osobą odpowiedzialną za przygotowanie referatu wyznaczono Janusza Sobolewskiego, „profesora w Szkole nr 6 w Stanisławowie”⁴⁷⁰. Mimo „złego stanu zdrowia referent, podjął się zadania”, a ostateczny tytuł przygotowanego wystąpienia brzmiał: „Zwycięstwo ogólne nad Niemcami – znaczenie tegoż dla Słowiańszczyzny i przyjaźni polsko-radzieckiej”⁴⁷¹.

Pomysł zorganizowania akademii grunwaldzkiej powstał na posiedzeniu Zarządu Obwodowego 11 lipca. Wyznaczono wówczas osoby odpowiedzialne za napisanie referatu (A. Wierzejski), oprawę muzyczną (L. Korczyński), przygotowanie uczniów szkół średnich do deklamacji wierszy (K. Różycki) oraz aranżację jednoaktowego przedstawienia „Wóz Drzymały”, nadesłanego z ZG ZPP (M. Dobrowolska)⁴⁷².

Główne obchody odbyły się 22 lipca 1945 r. o godzinie 13:00 w sali Filharmonii przy ulicy Lipowej 11⁴⁷³. Została ona udekorowana portretami Stalina oraz Bieruta (jego portret

⁴⁶⁷ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 19 IX 1945 r. (rękopis), s. 119–120; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 19 IX 1945 r., k. 78.

⁴⁶⁸ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 30 IX 1945 r., s. 122–123.

⁴⁶⁹ *Ibidem*, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 22 V 1945 r., k. 85–86.

⁴⁷⁰ *Ibidem*, Protokół Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP w Stanisławowie z 5 VI 1945 r., k. 91.

⁴⁷¹ *Ibidem*, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 6 VI 1945 r., k. 92; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 13 VI 1945 r., k. 93–94.

⁴⁷² *Ibidem*, sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 11 VII 1945 r., k. 39; sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 11 VII 1945 r. (rękopis), s. 104.

⁴⁷³ BAM, rkps. 3513, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie do ZG ZPP z 13 X 1945 r., k. 10; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 166, Pismo Zarządu Obwodowego w Stanisławowie do ZG ZPP z 13 X 1945 r., k. 8;

„za połowę normalnej ceny, tj. 25 rubli, wykonał stanisławowski rzeźbiarz i malarz Serafin”) ⁴⁷⁴.

Akademię prowadził K. Różycki, który zapowiadał poszczególne jej części. Wygłoszony przez inż. Bednarskiego z Fabryki Skór nr 14 referat charakteryzował „zmagania Polski i świata słowiańskiego z germanizmem na przestrzeni 1000 lat, w nawiązaniu do rocznicy Grunwaldu, zwycięstwa Związku Radzieckiego (...) pod Stalingradem i Berlinem”. Po nim zespół muzyczny pod kierunkiem Leona Korczyńskiego wykonał „kilka utworów muzycznych, uwertury, walc Straussa, pieśni o Warszawie (wedle muzyki Harrisa z Moskwy), tango góralskie (...). Rewelersi, w liczbie 4 przy akompaniamencie Jaworskiej Janiny odtworzyli kilka piosenek ludowych i popularnych”.

Kolejnym punktem programu były deklamacje uczennic szkół publicznych i średnich – Kudryńskiej i Fritzówniej (...) fragmentów z bitwy pod Grunwaldem „Krzyżaków” H. Sienkiewicza i wiersza „Zawisza Czarny” K. Przerwa-Tetmajera. Kilka innych dziewcząt w strojach narodowych odtńczyło krakowiaka pod opieką Janiszewskiej, która zakończyła występy popisem solowym ⁴⁷⁵.

Uzyskany z akademii dochód przeznaczono na cele opieki społecznej. Wśród widzów rozprowadzano numery „Płomyczka” oraz broszurek „O Tymczasowym Rządzie Polskim”, otrzymanych z ZG.

25 lipca sprawozdanie z akademii złożył podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP K. Różycki, który musiał „tłumaczyć się” z przesunięcia wiersza Tetmajera „Zawisza Czarny” na ostatnie miejsce programu. Jako głównego winowajcę podał dyrektora „Narodnej Twórczości” – Hładkowyja, osobę, „przez którą już wcześniej nie odbył się wieczór pieśni i tańca”, która „rościła sobie prawo do cenzury, choć program uroczystości został wcześniej zaakceptowany przez Kotyka z Wydziału Propagandy. Zetpepowską koncepcję akademii przyjęli również delegat ZG ZPP, S. Eckstein oraz Bazylewicz z Wydziału Propagandy Obwodowego Komitetu Partii. Hładkywoj podważał wysiłki Związku, aby „koncert spełnił swoje zadanie”, nie określił w pełni roli ZPP oraz próbował nie dopuścić do występu polskiego zespołu muzycznego prowadzonego przez L. Korczyńskiego ⁴⁷⁶.

⁴⁷⁴ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 18 VII 1945 r. (rękopis), s. 105–106; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 18 VII 1945 r., k. 61; sygn. 2307, List S. Ecksteina do Kojfmana z 2 I 1946 r., k. 58–58a.

⁴⁷⁵ BAM, rkps. 3513, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie od VII do 31 VIII 1945 r. (rękopis), k. 5; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1351, Protokół z Akademii Grunwaldzkiej zorganizowanej przez ZPP w Stanisławowie 22 VII 1945 r., (rękopis), s. 107–108; sygn. 166, Protokół z Akademii Grunwaldzkiej zorganizowanej przez ZPP w Stanisławowie 22 VII 1945 r., k. 63.

⁴⁷⁶ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 25 VII 1945 r. (rękopis), s. 109–110; sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego w Stanisławowie z 25 VII 1945 r., k. 65–66.

W Czortkowie podobna uroczystość odbyła się w Teatrze Miejskim 29 lipca 1945 r.⁴⁷⁷. Przygotowania do niej trwały od początku miesiąca, a ich kulminacyjnym punktem było spotkanie (12 lipca 1945 r.) Zarządu Obwodowego, Komisji Kulturalno–Oświatowej oraz dyrektorów szkół, podczas którego omówiono „*możliwości zorganizowania obchodów*”⁴⁷⁸.

Na specjalnie przygotowanej scenie, gdzie znajdowały się naturalnej wielkości „*przepiękne dekoracje, składające się z fragmentów bitwy pod Grunwaldem i zwycięstwa 1945 r.*”, przed zebranymi gośćmi wystąpił przewodniczący Zarządu Obwodowego – Ludwik Szybejko. Jego przemówienie, jak odnotowano w sprawozdaniu, było „*hucznie oklaskiwane*” i, podobnie jak dekoracja, „*wywołało wielkie wrażenie na zebranych*”. W części artystycznej, organizowanej w większości przez zarząd teatru, udział wzięły dzieci z polskiej szkoły w Czortkowie. Wykonywały one tańce (kujawiak, krakowiak) w narodowych polskich strojach oraz deklamowały przy akompaniamencie fortepianu utwór „*Do Polaków z zagranicy*”. Akademię zakończyły śpiewy oraz solowa gra na skrzypcach⁴⁷⁹.

Jak odnotowano w sprawozdaniu, akademie grunwaldzka kosztowała „*ogromną ilość pracy*” Komisję Kulturalno–Oświatową i Zarząd Obwodowy. Podkreślano „*imponujący*” poziom przedstawienia, poczynszyszy od „*pięknej dekoracji do stojącej na wysokim poziomie części artystycznej*”⁴⁸⁰.

6.8.9 Akademie z okazji podpisania umowy polsko–radzieckiej

W połowie lutego 1945 roku podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie podjęto decyzję o zorganizowaniu tygodnia przyjaźni polsko – radzieckiej. Uchwalono opublikować kilka artykułów w prasie polskiej oraz przygotować odpowiednie audycje radiowe.

W ramach obchodów Saul Chanachowicz miał ponadto zorganizować szereg odczytów w fabrykach i przedsiębiorstwach w dniu Armii Czerwonej. J. Brzoza i J. Fedyk mieli do 17 lutego 1945 roku opracować odpowiednie referaty oraz do 19 lutego przedstawić „*plan imprezy*”⁴⁸¹. Ponieważ ustalone terminy były nierealne, pod koniec miesiąca

⁴⁷⁷ *Ibidem*, sygn. 1358, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie do 15 I 1946 r., k. 64–65.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, sygn. 1359, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 10 VII 1945 r., k. 5; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 18 VIII 1945 r., k. 9.

⁴⁷⁹ BAM, rkps. 3511-2, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie do 16 VIII 1945 r., k. 12; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1358, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie do 16 VIII 1945 r. (maszynopis), k. 24; Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie do 16 VIII 1945 r. (maszynopis z odrębnymi poprawkami), k. 35.

⁴⁸⁰ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1359, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 18 VIII 1945 r., k. 9.

⁴⁸¹ *Ibidem*, sygn. 141, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 15 II 1945 r., k. 39.

zdecydowano, że program imprezy opracuje specjalnie powołana do tego komisja. Ponadto kierownikiem artystycznym imprezy za ramienia ZPP mianowano reżysera Bardiniego⁴⁸².

Na 20 marca 1945 r. zaplanowano we Lwowie „imprezę przyjaźni polsko – radzieckiej”. Za jej przygotowanie i organizację odpowiedzialny był J. Brzoza, który musiał przedstawić program Zarządowi Obwodowemu⁴⁸³.

W połowie kwietnia 1945 r. Zarząd Obwodowy ZPP rozpoczął planowanie „wieczorku”, którego początkowo głównym hasłem miało być „wyzwolenie Polski spod jarzma barbarzyńskiego hitleryzmu przez Armię Czerwoną i Wojsko Polskie”, przeznaczając na ten cel 8 tysięcy rubli. Osobami odpowiedzialnymi mianowano A. Donata i J. Fedyka, którzy otrzymali „wolną rękę” w doborze pozostałych osób. Uroczystości ostatecznie odbyły się 21 kwietnia o godz. 20:00 w sali hotelu „Inturist” (uczestniczyło w nich 30 osób)⁴⁸⁴.

Akademia z okazji podpisania umowy polsko – radzieckiej odbyła się 25 kwietnia 1945 r. w Teatrze Polskim we Lwowie. W części oficjalnej przemówienia wygłosili działacze ZPP Jan Brzoza, Fedyk, Barwiński, Antoni Stupak, oraz sekretarz Oblkomu Partii Jowa. Część artystyczna obejmowała koncert oraz recytacją aktualnych utworów w wykonaniu artystów Teatru Polskiego, Teatru Opery i Baletu oraz Ukraińskiego Chóru „Trembita”⁴⁸⁵.

Podobną akademię ogólnomiejską ZPP zorganizowano również rok później w Sali TMF „Miniatury”⁴⁸⁶. O jej przebiegu możemy dowiedzieć się dzięki artykułowi A. Korczowskiej, zamieszczonemu w „Czerwonym Sztandarze”⁴⁸⁷.

Do prezydium zgromadzenia wybrano delegata ZG ZPP inż. Szterna, prof. Żylińskiego, zastępcę kierownika wydziału agitacji i propagandy miejskiego komitetu KP(b)U Meńszowa, zastępcę przewodniczącego Komitetu Wykonawczego Lwowskiej Miejskiej Rady Delegatów Pracujących Pełchatego, redaktora „Czerwonego Sztandaru” Gruszkiewicza i pisarza Bielajewa. Główny referat wygłosił Franciszek Jukniewicz, przedstawiając w nim „wypadki historyczne mówiące o błędnej polityce rządu polskiego od września 1939 roku, który starał się wmówić, że niebezpieczeństwo (...) jest na wschodzie, gdy tymczasem przyszło z zachodu. Państwo radzieckie pomogło nam w oswobodzeniu kraju,

⁴⁸² *Ibidem*, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 27 II 1945 r., k. 41.

⁴⁸³ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 6 III 1945r. (rękopis), k. 22;

⁴⁸⁴ *Ibidem*, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 14 IV 1945 r., k. 30.

⁴⁸⁵ *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 III do 31 V 1945 r., k. 29.

⁴⁸⁶ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 8 IV 1946 r. (maszynopis), k. 73; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 86; sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 8;

⁴⁸⁷ *Uroczysta akademia (z okazji rocznicy umowy polsko–radzieckiej)*, „Czerwony Sztandar” 1946, nr 86 (981), s. 3.

a przez zawarcie umowy pomaga mu w odbudowie, gwarantuje całość granic”. Pisarz Bielajew dodał: „*Nie czas wspominać co nas rozłączyło (...) dziś mówmy o tym co nas łączy. Łączą nas wspomnienia wspólnych przeżyć, sympatie poszczególnych ludzi, którzy gościli na ziemi radzieckiej (...) łączy nas wspólnie przelana krew za wspólną sprawę. I jeśli odejdziecie, nie zapomnijcie o kawałku ziemi na Wulce, gdzie wsiąkla krew przelana najlepszych ludzi Lwowa – krew Polaków profesorów – lekarzy, którzy zginęli w 1941 roku. I jeszcze nie zapominajcie o krakowskim placu, gdzie ginęli Polacy. Ukraińcy i Żydzi z rąk faszystów, a ręka przechodnia napisała tam słowo <Grunwald> - Grunwald to zwycięstwo i braterstwo narodów słowiańskich*”.

Po wystąpieniach miała miejsce część artystyczna, w której udział wzięli m.in. muzycy „*pod batutą dyrygentów A. Sołtysa i M. Kolesy*”, laureatka konkursu Jędrzejewska oraz chór „*Trembita*” pod kierownictwem „*zasłużonego działacza sztuki ZSRR Soroki*”.

Podkreślono, że akademia stworzona „*wspólnymi siłami polskimi, rosyjskimi i ukraińskimi*” była wyrazem wzajemnej współpracy i gorącej sympatii, a Polacy opuszczający miasto wywozili ze sobą „*najmilsze wspomnienia*”.

6.8.10 Obchody Święta Pracy i Konstytucji Trzeciego Maja

W okresie międzywojennym święta majowe były okazją do zmanifestowania przez komunistów swoich wpływów w mieście. Przykładowo 1 maja 1929 r. w zorganizowanym wiecu brało udział około 150 osób, spośród których kilka aresztowano⁴⁸⁸.

Działacze Związku brali czynny udział w obchodach 1–ego Maja w 1945 r. W połowie kwietnia na posiedzeniu zarządu zdecydowano, że „*pójdą na demonstrację z instytucjami w których pracują*”⁴⁸⁹.

W 1946 roku działacze ZPP wzięli jedynie udział w ogólnomiejskiej Pierwszomajowej Akademii⁴⁹⁰.

Za organizację szczegółowego programu akademii odpowiedzialni zostali: J. Brzoza, J. Fedyk i A. Hollanek. Mieli oni stworzony scenariusz przedstawić Zarządowi Głównemu do zatwierdzenia nie później niż 25 kwietnia⁴⁹¹.

⁴⁸⁸ G. Mazur, *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939*, Kraków 2007, s. 400.

⁴⁸⁹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie za od 11 do 31 XII 1945 r., k. 17; sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 14 IV 1945 r., k. 31.

⁴⁹⁰ *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 8; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 86.

⁴⁹¹ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z dnia 14 IV 1945 r., k. 31.

Akademia upamiętniająca 154. rocznicę uchwalenia Konstytucji Trzeciego Maja odbyła się we Lwowie 4 maja 1945 r. Najdłuższy referat wygłosił Jan Fedyk⁴⁹². W części artystycznej udział wziął cały zespół Teatru Polskiego⁴⁹³.

Z okazji święta konstytucji referat opieki społecznej ZPP przygotował „dar dla dzieci robotników i repatriantów w postaci białych ubranek uszytych z worków od mąki”. Na scenie prezenty uroczyście odebrała trójka dzieci: pięcioletni Krzysztof Lachowicz (syn robotnika z Mostopojazdu), trzyletni Julian Kwas (syn pracownika kolejowego) oraz pięcioletnia Wanda Wójcicka (córka kucharki ZPP)⁴⁹⁴.

W 1946 roku działacze ZPP zorganizowali trzy różne Akademie Trzeciomajowe (ogólnomiejska, rejonowa i młodzieżowa)⁴⁹⁵. Ich główne przesłanie nawiązywało do hasła KC WKP(b) – *„Pracujący Związku Radzieckiego! Szybko wyleczymy rany, spowodowane wojną, przywrócimy i przekroczymy przedwojenny poziom przemysłu i rolnictwa. Wytężymy wszystkie siły na wypełnienie i przewyższenie nowego planu pięcioletniego”*⁴⁹⁶.

Dodatkowo we Lwowie miała miejsce tradycyjna defilada oddziałów wojskowych garnizonu lwowskiego oraz *„demonstracja pracujących”*, którą otworzyć mieli pionierzy i *„celujący uczniowie ze wszystkich szkół (...) ubrani w barwne stroje narodów Związku Radzieckiego”*. Za nimi maszerować mieli *„pracujący czterech rejonów Lwowa”*.

2 marca we wszystkich miejskich parkach odbyły się masowe „zabawy, połączone z występami artystów teatru, filharmonii i estrady”. Wieczorem na ulicy Akademickiej miała miejsce „wielka zabawa młodzieży” podczas której zagrały dwie orkiestry dęte. 3 maja w tetrze domu twórczości ludowej odbył się *„wielki koncert dla inwalidów Wojny Ojczyźnianej”*⁴⁹⁷. Dodatkowo 8 maja odbyły się uroczystości związane z rocznicą zwycięstwa nad faszyzmem⁴⁹⁸.

Do „swojego święta”, jak często określali 1 maja mieszkańcy Lwowa, Sowietnicy przygotowywali się od dawna. W placówkach oświatowych zorganizowano okolicznościowe „poranki”. Jak wspominał Leszek Dzięgiel, w jego szkole w programie takiej uroczystości znalazły się: „deklamacja, śpiew, głupie przedstawienie”. Spektakl „Partyzanci” został

⁴⁹² *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 III do 31 V 1945 r., k. 29.

⁴⁹³ B. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 185.

⁴⁹⁴ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1305, Sprawozdanie WOS ZPP we Lwowie za kwiecień 1945 r., k. 32.

⁴⁹⁵ *Ibidem*, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 8; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 86.

⁴⁹⁶ *Hasła na cześć 1 Maja i Dzień Zwycięstwa*, „Czerwony Sztandar” 1946, nr 85 (980), s. 2.

⁴⁹⁷ *W przededniu 1 Maja*, „Czerwony Sztandar” 1946, nr 87 (982), s. 1; *Lwów w dniach wielkiego święta*, „Czerwony Sztandar” 1946, nr 87 (982), s. 2.

⁴⁹⁸ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego we Lwowie za IV–V 1946 r., k. 75.

upiękaszony „zawaleniem się jednego stołu z chłopcami”, ponieważ sprzęt szkolny był już tak sfatygowany, że nie wytrzymał, „gdy usiadło na nim zbyt wielu widzów”. Ponadto solowy występ jednego z najstarszych uczniów, który miał zakończyć akademię „utknął już na pierwszej strofice pieśni *Sziraka strana maja rodna* i wycofał się ze wstydem”⁴⁹⁹.

* * *

Uroczystości rocznicowe odbyły się także w Zagłębiu Naftowym. W Drohobyczu po raz pierwszy projekt obchodów Akademii Majowej pojawił się na posiedzeniu Zarządu Obwodowego ZPP 9 kwietnia 1945 roku. Ustalono, że spotkanie poprowadzi Z. Schneider, następnie odśpiewany zostanie hymn Polski, wygłoszony referat „*Konstytucja 3 Maja*”, zaprezentowane pieśni i tańce ludowe oraz solo fortepianowe (mgr Godlewski) i „*fortepian z akompaniamentem*” (uczennica I klasy Skibińska)⁵⁰⁰.

Oficjalny program uroczystości trzeciomajowych został zatwierdzony na posiedzeniu Zarządu Obwodowego 24 kwietnia 1945 roku⁵⁰¹. Niestety zachowane materiały nie pokazują nam faktycznego przebiegu uroczystości, informują jedynie, że się odbyło w sali kina⁵⁰².

Podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu ustalono szczegóły obchodów świąt majowych.

W Borysławiu 2 maja 1946 r. ponad 50 osób wysłuchało referatu Piotra Liszki na zabranii obywatelskim. Podobne obchody, w których udział wzięło ponad 110 osób, zorganizowano w niedzielę 5 maja w Drohobyczu (referat na podstawie materiałów ZG wygłosił Z. Schneider, głos zabrał również członek Zarządu Julian Paszulka, na końcu odśpiewano patriotyczną pieśń)⁵⁰³.

* * *

Na początku maja 1946 roku Wydział Kulturalno-Oświatowy w Czortkowie przeprowadzał warsztaty na podstawie „*materiałów informacyjnych otrzymanych z ZG w Moskwie*”. 3 maja w świetlicy wygłoszony został referat „*Konstytucja 3 Maja, jej wpływ na Konstytucję Marcową 1921 roku i obecna reforma rolna w Polsce*”⁵⁰⁴.

⁴⁹⁹ L. Dzięgiel, *Lwów nie każdemu zdrow*, Wrocław 1991, s. 254–255.

⁵⁰⁰ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1283, Protokół nr 8 Zarządu Obwodowego w Drohobyczu z 9 IV 1945 r., s. 5.

⁵⁰¹ *Ibidem*, sygn. 86, Pismo Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu do ZG ZPP z 24 IV 1945 r., k. 4.

⁵⁰² *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół nr 12 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 2 V 1945 r., s. 8; Protokół nr 13 Zarządu Obwodowego i KOS w Drohobyczu z 6 V 1945 r., s. 9; Protokół nr 17 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 27 V 1945 r., s. 14; sygn. 85, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu od 1 IV do 31 XII 1945 r., k. 49–50.

⁵⁰³ *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół nr 52 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 29 IV 1946 r., s. 87, Protokół nr 53 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 29 IV 1946 r., s. 89, Protokół nr 54 Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu z 6 V 1946 r., s. 90–91; R. K. Nowak, *op. cit.*, s. 14.

⁵⁰⁴ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1359, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 30 IV 1946 r., k. 39; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 11 V 1946 r., k. 40.

1 maja 1946 r. obchody Święta Pracy w Czortkowie miały tylko charakter ogólnomiejski. Działacze ZPP nie przygotowali żadnej specjalnej akademii⁵⁰⁵.

* * *

Do końca kwietnia stanisławowscy działacze nie otrzymali z ZG ZPP „żadnych dyrektyw ani instrukcji” dotyczących organizacji świąt majowych. Podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego postanowiono więc wydelegować Wulczeka oraz Różyckiego do „sekretarza Miejskiej Partii propagandy i agitacji” Baszkowa aby uzyskać jakiegokolwiek wskazówki⁵⁰⁶.

Poradził on, aby 1 maja 1945 roku Polacy świętowali w zakładach i organizacjach w których byli zatrudnieni⁵⁰⁷.

Z kolei obchody 3 maja „z braku wszelkich dyrektyw oraz instrukcji” a także nie otrzymania aktualnych numerów „Wolnej Polski” nie zostały w ogóle w Stanisławowie zorganizowane. Jedynym akcentem były „święteczne posiłki po okolicznościowym, krótkim przemówieniu o znaczeniu święta pracy i Konstytucji 3 Maja” przygotowane w sierocińcu i trzech związkowych przedszkolach⁵⁰⁸.

Akademia trzeciomajowa odbyła się za to w Szkole nr 6, gdzie urządzono „poranek i wspólną zabawę młodzieżową”. Natomiast w Szkole nr 8 po drugiej godzinie lekcyjnej zwolniono młodzież do domu, ponieważ nikt wcześniej nie poinformował uczniów o dniu wolnych o nauki⁵⁰⁹.

W ramach „rehabilitacji” stanisławowscy działacze zaproponowali zorganizowanie „Wieczoru Pieśni i Słowa”, którego projekt przedłożono pierwszemu sekretarzowi Miejskiej Partii Łazuszenie. Jego odpowiedź miała być znana do połowy maja 1945 roku⁵¹⁰.

Niestety i ten projekt nie doczekał się realizacji. Podczas posiedzenia Zarządu Obwodowego 22 maja, w obecności m.in. nauczycieli stanisławowskich szkół i kolejarzy, przewodniczący Wulczek, zapytany czemu nie odbyły się w mieście obchody trzeciomajowe,

⁵⁰⁵ *Ibidem*, sygn. 1359, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie z 30 IV 1946 r., k. 39.

⁵⁰⁶ *Ibidem*, sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 27 IV 1945 r., k. 52; sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 27 IV 1945 r., k. 77.

⁵⁰⁷ *Ibidem*, sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 30 IV 1945 r., k. 53; sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 30 IV 1945 r., k. 78.

⁵⁰⁸ *Ibidem*, sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 30 IV 1945 r., k. 53; sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 30 IV 1945 r., k. 78; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 5 V 1945 r., k. 80–81.

⁵⁰⁹ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 17 V 1945 r., k. 81.

⁵¹⁰ *Ibidem*, sygn. 166, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 30 IV 1945 r., k. 53; sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 30 IV 1945 r., k. 78.

powtórzył jeszcze argumenty związane „z brakiem jakichkolwiek instrukcji (...) oraz dostępu do pięciu kolejnych numerów gazety”⁵¹¹.

* * *

Obchody trzeciomajowe organizowali nie tylko aktywiści ZPP. W Równem, gdzie nie powstały ogniwa Związku, akademię zorganizował Rejonowy Pełnomocnik Wieczorek. Uroczystości miały miejsce 3 maja (o godzinie 16:00) w lokalu pełnomocnictwa. Udział w nich wzięło ok. 30 osób (w tym m.in. Rejonowy Przedstawiciel USRR Mironiec). Po części oficjalnej (przemówienia podkreślające przyjaźń polsko – radziecką i wielkość Stalina) nastąpiła „przyjazna biesiada” okraszona rozmowami, śpiewami, anegdotami oraz polskimi i ukraińskimi tańcami⁵¹².

* * *

Przesiedleńcy ze Lwowa, głównie młodzi studenci Politechniki Śląskiej w 1946 r. pamiętając atmosferę obchodów święta Trzeciego Maja nad Pełtwią postanowili włączyć się, mimo zakazu w manifestację organizowaną w Gliwicach. Rozpoczęła ją msza w kościele, która nie pomieściła wszystkich chętnych. Po niej ruszył pochód główną ulicą miasta, do którego dołączała się młodzież. B. Mękarska – Kozłowska wspominała panującą wówczas atmosferę – „urodził się człowiek w wolnej Polsce, w polskim mieście, a tu nagle mu dowodzą, że na Zachodniej Ukrainie się urodził i z Ukrainy pochodzi (...) Po obu stronach pochodu, po chodniku, maszerowali <<cywile>>, wymieniając uwagi w czysto lwowskim dialekcie, jako, że pochodzili z <<Ukrainy>>”⁵¹³.

6.8.11 Manifestacja polsko–radzieckiego braterstwa broni w rocznicę bitwy pod Lenino.

W październiku 1945 r. w sali miejskiej Filharmonii działacze ZPP zorganizowali akademię poświęconą drugiej rocznicy bitwy pod Lenino⁵¹⁴. Po wyborze prezydium, uroczystość rozpoczął przewodniczący Zarządu Obwodowego prof. Mazur. Po nim z referatem wystąpił uczestnik bitwy i jeden z dowódców I dywizji płk Sokorski, który „zwięźle i żywo zobrazował powstanie Związku Patriotów Polskich i pierwszej formacji demokratycznej Armii Polskiej, dywizji im. T. Kościuszki”. Referent szczegółowo opisał przebieg „chrztu bojowego dywizji w bitwie pod wsią Lenino” oraz omówił jej znaczenie „w zmaganiach narodu polskiego z niemiecko – faszystowskim najeźdźcą”. Sokorski w swym

⁵¹¹ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 22 V 1945 r., k. 87.

⁵¹² AAN, Główny Pełnomocnik, sygn. 42, Pismo Głównego Pełnomocnika w Łucku do Rejonowego Pełnomocnika w Równem z 16 V 1946 r., k. 87; Sprawozdanie z obchodów 3 Maja 1946 r. w Równem, k. 88; Przemówienie wygłoszone na obchodach 3 maja 1946 r. w Równem, k. 89–90.

⁵¹³ B. Mękarska–Kozłowska, *Mozaika wspomnień*, Lublin 2000, s. 28–29.

⁵¹⁴ *Z pracy ZPP we Lwowie*, „Wolna Polska” 10 I 1946, nr 1 (137), s. 4

przemówieniu „podkreślił materialną i moralną pomoc, jaką okazał Rząd ZSRR narodowi polskiemu, zarówno w dziedzinie organizacji armii polskiej jak i jej wyekwipowaniu i uzbrojeniu”. Według niego „Lenino było zapoczątkowaniem szlaku bojowego, po którym żołnierz polski ramię przy ramieniu z Czerwoną Armią w najkrótszym czasie mógł przynieść i przyniósł wyzwolenie naszej ojczyźnie”⁵¹⁵.

W części artystycznej uroczystości miał miejsce koncert pieśni i deklamacje wierszy z udziałem artystów polskich, ukraińskich i rosyjskich⁵¹⁶. Zebrani Polacy, jak zanotowali działacze ZPP „żywymi oklaskami reagowali na przemówienie płk Sokorskiego i występy artystów”⁵¹⁷.

6.8.12 Akademie z okazji rocznicy Wielkiej Październikowej Socjalistycznej Rewolucji

W 1944 r. obchody rewolucji przebiegły we Lwowie dość spokojnie. W mieście miała powstać okolicznościowa dekoracja, której jednak nie udało się na czas dokończyć. Stąd azjatyckie postacie wojskowych sowieckich na Placu Mariackim „świeciły słomą, gipsem i cementem”⁵¹⁸.

Dnia 6 listopada 1945 r. we Lwowie miało miejsce „*wielkie święto rewolucji*”⁵¹⁹.

7 listopada, przed południem w lokalu Zarządu Obwodowego przy ulicy Bielowskiego zorganizowano spotkanie członków i sympatyków ZPP oraz pracowników PUR, podczas którego referat wygłosił Włodzimierz Sokorski. Zebrani wystosowali uroczyste depesze do władz Oblispolkomu, Obkomu, Gołispolkomu, Gorkomu oraz lwowskiego garnizonu wojskowego⁵²⁰.

Po południu działacze związku wzięli udział w uroczystym posiedzeniu Lwowskiej Miejskiej Rady Deputatów Pracujących w Teatrze Opery i Baletu, poświęconym 28. rocznicy Wielkiej Październikowej Socjalistycznej Rewolucji.

W dniu następnym, pomimo zimna, obecni byli na uroczystościach ogólno-miejskich, które obejmowały m.in. uroczysty pochód⁵²¹.

⁵¹⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Z życia i pracy Związku Patriotów Polskich we Lwowie, k. 82.

⁵¹⁶ Z pracy ZPP we Lwowie, „Wolna Polska” 10 I 1946, nr 1 (137), s. 4

⁵¹⁷ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1303, Z życia i pracy Związku Patriotów Polskich we Lwowie, k. 82.

⁵¹⁸ W. Budzyński, *Miasto Lwów...*, s. 262–263.

⁵¹⁹ R. Gansiniec, *op. cit.*, s. 47.

⁵²⁰ BAM, rkps. 3508, Protokół Zarządu Obwodowego we Lwowie z 5 XI 1945 r., k. 7; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie za XI 1945 r., k. 27; sygn. 1303, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie za XI 1945 r., k. 128; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 5 XI 1945 r. (maszynopis), k. 39; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 5 XI 1945 r. (maszynopis z poprawkami), k. 119.

⁵²¹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 142, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno-Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 I do 31 XII 1945 r., k. 17; R. Gansiniec, *op. cit.*, s. 47.

6.8.13 Obchody 11 listopada

10 listopada 1944 roku w obawie przed rzekomo przygotowywanym „powstaniem polskim w rocznicę 11 listopada” w kilku punktach Lwowa ustawiono czołgi oraz sprowadzono kompanię wojsk ochrony pogranicza. Wieczorem ulice miasta patrolowali członkowie partii i Komsomołu, którzy ujęli sporo osób „piszących na murach AK, PW i rozlepiających plakaty”⁵²².

Działacze Zarządu Obwodowego we Lwowie zorganizowali w sali Państwowego Polskiego Teatru Dramatycznego 11 listopada 1944 r. uroczystą akademię ku czci 26-tej rocznicy odzyskania niepodległości⁵²³.

W roku 1945 uroczystości listopadowe odbyły się w Sali Teatru ZPP⁵²⁴. Polacy „zjawili się tłumnie na uroczystości, sala teatru wypełniona była po brzegi. Wielu przybyłych nie mogło się dostać do sali z braku miejsca”⁵²⁵. Nic dziwnego, skoro na posiedzeniu Wydziału Organizacyjnego ZPP 29 października 1945 r. Albin Donat wydał oświadczenie, zobowiązujące członków poszczególnych zarządów obwodowych do „obowiązkowej obecności mieszkańców rejonów w akademii”⁵²⁶.

Uroczystość rozpoczął zastępca przewodniczącego ZPP prof. Żyliński. Po nim z referatem o znaczeniu rocznicy 11 listopada wystąpił sekretarz zarządu Kryński. Główną tezę którą referat rozwijał i historycznie uzasadniał było stwierdzenie, „że zawsze na przestrzeni dziejów polskich reakcja była grabarzem naszej niepodległości i że jedynie zwycięstwo demokracji mogło dać i może utrwalić naszą wolność. Tak było w roku 1916, kiedy jedynie na skutek zwycięstwa Wielkiej Rewolucji Październikowej w Rosji, Polska mogła odzyskać niepodległość, tak było i w roku 1945, kiedy jedynie dzięki sojuszowi polsko – radzieckiemu i zwycięstwu Armii Czerwonej nad hitleryzmem, naród Polski mógł zrzucić z siebie jarzmo

⁵²² G. Mazur, J. Skwara, J. Węgierski, *op. cit.*, s. 541.

⁵²³ BAM, rkps. 3508, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 13 X 1944 r., k. 1.; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie od 1 X 1944 do 31 I 1945 r. (rękopis prof. Mazura), k. 44; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP od 22 IX 1944 r. do 1 I 1946 r., k. 33; G. Mazur, J. Skwara, J. Węgierski, *op. cit.*, s. 542; B. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 185.

⁵²⁴ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie za XI 1945 r., k. 27; sygn. 1303, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie za XI 1945 r., k. 128.

⁵²⁵ *Ibidem*, sygn. 1303, Z życia i pracy Związku Patriotów Polskich we Lwowie, k. 82.

⁵²⁶ *Ibidem*, sygn. 1304, Protokół Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 29 X 1945 r., k. 10; sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 5 XI 1945 r. (maszynopis), k. 39; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 5 XI 1945 r. (maszynopis z poprawkami), k. 119.

niewoli niemieckiej”. Na zakończenie stwierdził, że „tylko rządy prawdziwej demokracji mogą zapewnić trwałość naszego niepodległego życia państwowego”⁵²⁷.

W części artystycznej uroczystości miał miejsce koncert pieśni, deklamacji i tańców narodowych.

* * *

W Stanisławowie, zamiast obchodów 11 listopada, postanowiono zorganizować tydzień później (18 listopada 1945 r.) wiec w Filharmonii poświęcony „Nowym momentom w obecnej sytuacji w Polsce”⁵²⁸. Z referatem do zebranych wystąpić miał Bernacki, po nim przedstawiciel Komisji Ewakuacyjnej przedstawiłby najważniejsze informacje związane z przesiedleniem ludności. Wyznaczono również osoby odpowiedzialne za przygotowanie sali (Lebenstein, Leszek Wierzejski) oraz prowadzenie wiecu (Zaleski)⁵²⁹.

6.8.14 Zebranie działaczy we Lwowie w rocznicę „Dni kwietniowych” 1936 r.

Genezą omawianych wydarzeń był podpisany latem 1935 r. tzw. „pakt o nieagresji” pomiędzy PPS a KPP. Miał on powstrzymać wzajemne „propagandowe” zwalczanie się, pozostawiając jedynie prawo do „rzeczowej krytyki” partnera. Porozumienie było korzystne dla obu stron – PPS neutralizowała dość silne wpływy komunistyczne w związkach zawodowych (KPP deklarowała bowiem likwidację tzw. lewicy związkowej), KPP zyskiwała udział swoich członków w akcjach oraz wiecach organizowanych przez PPS⁵³⁰.

Ponieważ porozumienie nie miało trwalszych racjonalnych podstaw szybko zostało anulowane. Prawdopodobnie wówczas władze KPP zdecydowały się zaostrzyć, planowane na początek 1936 roku, akcje strajkowe w Częstochowie, Krakowie i Lwowie.

Wydarzenia we Lwowie poprzedziły zajścia w Krakowie, do których doszło 23 marca 1936 r. w związku ze strajkiem okupacyjnym w fabryce „Semperit”. W wyniku strac z siłami porządkowymi życie straciło 6 osób, zniszczono i obrabowano szereg sklepów.

Rozruchy we Lwowie rozpoczęły się 14 kwietnia 1936 r., kiedy to podczas rozpraszania demonstracji policja ciężko raniła dwóch bezrobotnych Władysława Kozaka (wkrótce zmarł w szpitalu) oraz Mikołaja Serecę. Dwa dni później, podczas demonstracyjnego pochodu pogrzebowego doszło do ponownych strac z policją, w wyniku

⁵²⁷ *Ibidem*, sygn. 1304, Protokół Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 29 X 1945 r., k. 10; sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 5 XI 1945 r. (maszynopis), k. 39; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 5 XI 1945 r. (maszynopis z poprawkami), k. 119.

⁵²⁸ *Ibidem*, sygn. 1351, Protokół z posiedzenia Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z udziałem płk. Sokorskiego w dniach 11, 12, 13 XI 1945 r., k. 129.

⁵²⁹ *Ibidem*, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 15 XI 1945 r., k. 130.

⁵³⁰ C. Brzoza, A. L. Sowa, *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2006, s. 351.

których zginęły kolejne cztery osoby. Inspirowany przez komunistów tłum demonstrantów („mieli oliwę i lali do ognia”) demolował sklepy i kawiarnie (ucierpiały kawiarnie „Roma” „Szkocka”, restauracja „Pomorzanka”, cukiernia Ludwika Zaleskiego, apteka Józefa Pilewskiego, kino „Pan” i lokal „Kuriera Warszawskiego”) oraz niszczył mienie komunalne (m.in. wywrócono kilka tramwajów)⁵³¹. Według W. Chajesa „większość komunistów stanowią Żydzi ze sfer bezrobotnych (fryzjerzy, krawcy)”⁵³².

W tak trudnej atmosferze odbył się w maju 1936 r. we Lwowie Zjazd Pracowników Kultury, w którym udział wzięło wielu lewicowych intelektualistów⁵³³. Wyrazili oni jednobrzmiące oburzenie w stosunku do zaistniałych wydarzeń. Jednocześnie przytaczano słowa Henryka Dembińskiego (redaktora „Po Prostu”) który podczas wieczorku autorskiego w Sali Instytutu Technicznego rzucił hasło „Niech żyje Lwów, stolica Ukrainy”. Publicysta następnie zainicjował odśpiewanie „Międzynarodówki” stwierdzając, że następne spotkanie odbędzie się „w czerwonej Warszawie”⁵³⁴.

Ogólnomiejska akademicka w związku z „dziesięcioleciem krwawych zająć we Lwowie” odbyła się w sali TMF „Miniatury” 14 kwietnia 1946 roku. Trwała 5 godzin. Po zagajeniu spotkania przez prezydium ZPP referat „Wypadki kwietniowe w 1936 roku” wygłosił Tabisz. Po nim na scenie z kolejnymi referatami pojawili się: Franciszek Jukiewicz („Oblicze nowej Polski”), Alojzy Polaczek („Cele i zadania PPS”), Ignacy Reyman („Cele i zadania PPR”) oraz Anna Kamińska („Ruch młodzieżowy w obecnej Polsce”)⁵³⁵.

Wydarzenia z 1936 r. bardzo szczegółowo omawiała prasa, m.in. w „Czerwonym Sztandarze” ukazał się obszerny artykuł „W dziesiątą rocznicę lwowskich wypadków kwietniowych 1936–1946”⁵³⁶.

* * *

24 października 1944 roku w „Czerwonym Sztandarze” ukazał się artykuł prof. N. Pietrowskiego „Szlakiem historycznej prawdy”, w którym autor przypominał, że „do 1939 roku Galicja i Lwów cierpiały pod uciskiem polskiej szlachty. W przeciągu tych wszystkich

⁵³¹ Więcej o zająć we Lwowie: A. Biedrzycka, *op. cit.*, s. 786.

⁵³² W. Chajes, *Semper Fidelis. Pamiętnik Polaka wyznania mołżeszowego z lat 1926–1939*, Kraków 1997, s. 192.

⁵³³ Wśród obecnych byli m.in. W. Wasilewska, B. Dąbrowski, I. Aschendorf, M. Czuchnowski, Z. Lissa, W. Jampolski, A. Kowalska, J. Kowalski, L. Kruczkowski, K. Kuryluk, K. Musiałówna, L. Piwowar, A. Próchnik, W. Rzymowski, A. Wolica, E. Zegadłowicz; Więcej: A. Biedrzycka, *op. cit.*, s. 795.

⁵³⁴ M. Zaremba, *Wielka trwoga Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Kraków 2012, s. 69; A. Biedrzycka, *op. cit.*, s. 795.

⁵³⁵ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 141, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 8; sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP we Lwowie od 1 IV do 15 V 1946 r., k. 86; sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 8 IV 1946 r. (maszynopis), k. 74; Sprawozdanie Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie za IV–V 1946 r., k. 75.

⁵³⁶ *W dziesiątą rocznicę lwowskich wypadków kwietniowych 1936–1946*, „Czerwony Sztandar” 1946, nr 77 (1972), s. 2.

lat, nieraz pokazywali Ukraińcy Lwowa, że zaborcy nie złamali ich ducha. I tak w 1923 roku strajkowali we Lwowie kolejarze i tokarze; większe strajki miały miejsce w latach następnych, np. w 1932 roku. W kwietniu 1936 r. policja rozstrzelała we Lwowie bezbronnych robotników, kobiety i dzieci. W odpowiedzi na to zastrajkowało ponad dwadzieścia tysięcy robotników miejskich⁵³⁷.

* * *

W 1936 r. miał miejsce we Lwowie również Kongres w Obronie Kultury i Pokoju. Jak zauważył W. Sokorski, lwowskie „Sygnały”, redagowane przez Karola Kurylska wyrosły wówczas na czołowe pismo lewicy literackiej, konkurując skutecznie z „Wiadomościami Literackimi”⁵³⁸.

Ryszard Czarnowski wspominał, że Kongres został zorganizowany „przez tak zwanych polskich komunistów (...) Przewodniczyła temu wszystkiemu Wanda Wasilewska, a pomagał jej uczynnie Władysław Broniewski, były legionista i sybirak, któremu służenie sprawie Moskwy nie przeszkadzało, a wszystko to przy wsparciu Andrzeja Struga, który (...) nawet po śmierci Piłsudskiego nie mógł mu wybaczyć <<zdrady>> ideałów socjalistycznych”⁵³⁹.

* * *

Szeroko rozumiana działalność kulturalno-oświatowa w obwodzie lwowskim została bardzo dobrze oceniona w uchwale moskiewskiej konferencji przedstawicieli zarządów obwodowych ZPP Zachodniej Ukrainy i Litewskiej SRR trwającej w dniach od 27 stycznia do 2 lutego 1946 roku⁵⁴⁰. Stwierdzono w niej, że „poczynając od świetlic, stałych seminariów przygotowujących nowe kadry pracowników ZPP, pomocy w nauczaniu młodzieży szkolnej, poprzez sekcję naukowo – badawczą, teatr Miniatury i wiele innych form pracy, służy społeczeństwu polskim słowem, przebogatą kulturą polską i kulturą bratnich narodów”.

Faktycznie dla działaczy związku wszelka aktywność na tym polu była niezwykle ważnym orężem propagandowym. W referatach i audycjach radiowych, wykorzystując brak szerszego dostępu do innych źródeł informacji, podkreślano rzeczy istotne dla ukształtowania nowego sposobu myślenia, opartego na przyjaźni polsko – sowieckiej. Niemniej jednak uroczystości zetpepowskie, chociaż „przeziąknięte propagandą”, dawały Lwowiakom, po okresie okupacji niemieckiej, namiastkę polskości. Tłumny udział w imprezach, jak trafnie

⁵³⁷ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 2304, *Notatka z artykułu N. Pietrowskiego z „Czerwonego Sztandaru”*, k. 38.

⁵³⁸ W. Sokorski, *Notatki*, Warszawa 1976, s. 73.

⁵³⁹ W. Budzyński, *op. cit.*, s. 60

⁵⁴⁰ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1358, Uchwała konferencji przedstawicieli zarządów obwodowych ZPP Zachodniej Ukrainy i Litewskiej SRR odbytej w Moskwie od 27 I do 2 II 1945 r., k. 89.

zauważyła opisując działalność ZPP na Wileńszczyźnie Elżbieta Kowalczyk, nie był jednak „zasługą aktywu zetpepowskiego, ile wybitnych artystów polskich, którzy w nich występowali”, To był „rzeczywisty magnes, który przyciągał widzów i słuchaczy” także we Lwowie⁵⁴¹.

Na Zachodniej Ukrainie, w porównaniu z innymi rejonami ZSRR, nie odbyły się m.in. akademie ku czci 11 rocznicy „powstania warszawskiego getta” (w 1946 r.), pomimo, że Wydział Obwodowy ZPP otrzymał w tej sprawie telegram z Moskwy⁵⁴²

Dzięki staraniom Wydziału Kulturalno–Oświatowego ZPP Polacy zyskali dostęp do polskiej sztuki, prasy oraz książek⁵⁴³.

W różnych okresach pracy Wydział Kulturalno–Oświatowy był różnie oceniany. Niektórzy aktywiści „wytykali” mu pewną „pasywność”. Pomimo posiadania wielu referatów nie występowali z inicjatywami organizacji nowych spotkań, jedynie „czekali” na zaproszenie Wydziału Organizacyjnego⁵⁴⁴.

⁵⁴¹ E. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 150.

⁵⁴² Obchody 11 rocznicy utworzenia getta w Warszawie odbyły się 28 marca 1946 roku w Moskwie; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 2276, Protokół nr 2 Prezydium ZG ZPP z 24 III 1946 r., k. 17; BAM, rkps. 3510, Telegram ZG do Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie o konieczności zorganizowania wieczorku poświęconego powstaniu w getcie warszawskim (j. rosyjski), k. 67.

⁵⁴³ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1304, Protokół Komitetu Organizacyjnego ZPP we Lwowie z 22 IX 1944 r., k. 1.

⁵⁴⁴ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 10 XII 1945 r. (maszynopis z poprawkami), k. 50; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 10 XII 1945 r. (maszynopis), k. 109.